

Beleidsgerichte studies
Hoger onderwijs en
Wetenschappelijk onderzoek

Tien jaar patronen en trends in “student satisfaction” in Nederland

Een analyse van oordelen uit de
Keuzegidsenquête en de Nationale
Studenten Enquête, 1996-2005

Frank Steenkamp
Teun Timmers
Joris van Schilt
Margriet Heim
Marije de Goede

O N D E R
N O S S I M
L T U U R
N E T E M
S C H A P

131

Tien jaar patronen en trends
in “student satisfaction” in
Nederland

Een analyse van oordelen uit de
Keuzegidsenquête en de Nationale
Studenten Enquête, 1996-2005

Frank Steenkamp
Teun Timmers
Joris van Schilt
Margriet Heim
Marije de Goede

TIEN JAAR PATRONEN EN TRENDS IN "STUDENT SATISFACTION" IN NEDERLAND

Een analyse van oordelen uit de Keuzegidsenquête en
de Nationale Studenten Enquête, 1996-2005

Frank Steenkamp
Teun Timmers
Joris van Schilt
Margriet Heim
Marije de Goede

Leiden, Mei 2008

CHOICE
Postbus 2054
2301 CB Leiden
tel: 071-5231341/4311
fax: 071-5232138
e-mail: info@choi.nl

Voorwoord

Al sinds 1995 worden jaarlijks enkele honderden opleidingen in het Nederlandse hoger onderwijs gelijktijdig onderworpen aan een studentenoordeel, met een uniforme vraagstelling en enquêtemethodiek. Per voltijd bacheloropleiding spreken gemiddeld vijftig studenten een oordeel uit over de kwaliteit van het onderwijs, de docenten, de organisatie en de faciliteiten van hun opleiding.

Deze grootschalige Nationale Studentenenquête (NSE), gefinancierd door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, heeft als primair doel om actuele kwaliteits- en profielverschillen tussen verwante opleidingen zichtbaar te maken voor aanstaande studenten. Daarnaast worden de resultaten door veel instellingen zelf gebruikt voor interne kwaliteitszorg en/of benchmarking. Ook hier is de vergelijking met verwante opleidingen van andere instellingen de meest gangbare invalshoek.

Nu de enquête ruim tien jaar loopt, is het besef gegroeid dat uit zoveel jaren landelijk dekkend onderzoek een unieke gegevensverzameling is ontstaan, die zich ook leent voor andere invalshoeken dan momentopnames op opleidingsniveau.

Uit dit besef is het idee ontstaan voor dit rapport, waarin dwars op de jaren en dwars op de studies wordt gekeken, op zoek naar patronen en trends in de oordelen van studenten over verschillende kwaliteitsaspecten bij verschillende studies. Er kwamen vragen op zoals: hoe wordt de studeerbaarheid van techniekstudies beoordeeld, vergeleken met exacte studies bij algemene universiteiten? En hebben de maatregelen uit de jaren negentig die studeerbaarheid verbeterd?

De vragen lagen voor de hand. En onze opdrachtgever OC&W was snel voor het plan gewonnen. Choice kreeg de opdracht om het rapport te vervaardigen dat nu voor u ligt.

Om de omvang van de rapportage enigszins te beperken, wordt in dit rapport niet ingegaan op trends in beoordeling van individuele instellingen. De samengevatte versie van dergelijke oordelen uit de periode 1996-2005 is terug te vinden in de jaarlijks gepubliceerde Keuzegids Hoger Onderwijs. Wie deze cijfers mist, of op zoek is naar specifieke dwarsdoorsneden van de studentenoordelen in de loop der jaren, kan altijd contact opnemen met de opstellers van dit rapport.

Wij hopen dat dit rapport niet alleen bijdraagt aan de 'kwaliteitsbeelden' van landelijke beleidsmakers, maar ook een nuttige spiegel vormt voor het management van instellingen en faculteiten.

Namens het onderzoeksteam,

Frank Steenkamp

Leiden, mei 2008

Inhoud

1.	Doel, materiaal en aanpak	5
1.1	Doel en vraagstelling	5
1.2	Materiaal: vele momentopnames gebundeld in 29 groepen	5
1.3	Meting: relatieve scores in plaats van absolute rapportcijfers	6
1.4	Beelden: formats voor presentatie en analyse	8
1.5	Context: achtergronden voor duiding en interpretatie	9
1.6	De grenzen van dit rapport: tien jaar, initieel, voltijd	11
2.	Algemene patronen en trends in hbo en wo	13
2.1	Inleiding: de tien kwaliteitsaspecten	13
2.2	Patronen in de oordelen over hbo en wo	13
2.3	Trends: de totaalscore uit de enquête	16
2.4	Trends: studieprogramma	17
2.5	Trends: didactiek en docenten	18
2.6	Trends: praktische organisatie van het onderwijs	19
2.7	Trends: faciliteiten en gebouwen	20
2.8	Trends: voorbereiding loopbaan	21
2.9	Trends: tevredenheid over de studiekeuze	21
3.	Patronen en trends per sector en studie	23
3.0	Inleiding	23
3.1	HBO Pabo	24
3.2	HBO Leraar 2 ^e graads	26
3.3	HBO Taal en Communicatie	28
3.4	HBO Kunst	30
3.5	HBO Economie en Recht	32
3.6	HBO Hotel en Toerisme	34
3.7	HBO Sociaal	36
3.8	HBO Paramedisch	38
3.9	HBO Landbouw en Milieu	40
3.10	HBO Bio-lab en Chemie	42
3.11	HBO Informatica	44
3.12	HBO Elektrotechniek en Technische Natuurkunde	46
3.13	HBO Werktuigbouwkunde	48
3.14	HBO Bouwkunde en Civiele Techniek	50
3.15	WO Pedagogiek	52
3.16	WO Psychologie	54
3.17	WO Moderne Talen	56
3.18	WO Cultuur	58
3.19	WO Recht	60
3.20	WO Overige Sociale Wetenschappen	62
3.21	WO Economie	64
3.22	WO Bedrijfskunde	66
3.23	WO Gezondheid	68
3.24	WO Biowetenschappen	70
3.25	WO Geologie en Geografie	72
3.26	WO Bèta	74
3.27	WO Informatica	76
3.28	WO Elektrotechniek en Werktuigbouwkunde	78
3.29	WO Bouwkunde en Civiele Techniek	80

4.	Oordelen over studentenvoorzieningen per stad en instelling	83
4.1	Inleiding	83
4.2	Het kameraanbod	84
4.3	Het uitgaansleven	85
4.4	Sportvoorzieningen	87
5.	Samenvatting, conclusies en discussie	89
5.1	Algehele trend: hbo raakt achterop bij wo	89
5.2	Oordelen per kwaliteitsaspect: verschillen tussen hbo en wo	90
5.3	Disciplineverschillen samengevat	91
5.4	Slotdiscussie: schaalgrootte en 'intensiteit' als sleutelfactoren	94
	Bijlagen	97
	Bijlage 1: Landelijke trends wo en hbo in tabel en grafiek	98
	Bijlage 2: De discipline cyclus: welke studies onderzocht in welke jaren?	100
	Bijlage 3: Tabellen en trendgrafieken per sector of groep studies	104
	Bijlage 4: De vragenlijsten van de studentenenquête	162

1. Doel, materiaal en aanpak

1.1 Doel en vraagstelling

De Nationale Studentenenquête¹ ofwel NSE is in de jaren negentig van de vorige eeuw opgezet om aanstaande studenten cijfers te kunnen bieden over de 'klanttevredenheid' van eerdere studentenjaargangen, bij alle opleidingen in het Nederlandse hoger onderwijs. Het ging dus om gedetailleerde en actuele studentenoordelen als keuze-informatie.

Na meer dan tien jaar onderzoek in het gehele hbo en wo is de Nationale Studentenenquête zowel nationaal als internationaal een unicum, dat tot nu toe echter alleen gepresenteerd is in de vorm van momentopnames. In dit rapport worden de resultaten over de periode 1996 t/m 2005 nu eens langs elkaar gelegd voor een brede analyse, op zoek naar landelijke patronen en trends in oordelen per groep verwante studies. Die patronen en trends blijken er te zijn, en ze laten zich goed interpreteren. In de resultaten klinkt de echo door van belangrijke veranderingen in het Nederlandse Hoger Onderwijs sinds begin jaren negentig, zoals de groei en schaalvergroting van het hbo en de toenemende aandacht van het wo voor de arbeidsmarkt.

De hoofdvragen van deze analyse zijn:

- **PATROON: Wat zijn volgens de studenten de sterke en zwakke punten van het onderwijs, en hoe zijn deze oordelen te duiden?**

De vraag geldt voor het hele hbo en wo, maar vervolgens ook per discipline of groep verwante studies. Bij de duiding gaat het erom of sterktes en zwaktes te interpreteren zijn op basis van de bekende ontwikkelingen in een opleidingsgroep.

- **TREND: Hoe hebben de studentenoordelen zich in tien jaar ontwikkeld?**

Is de tevredenheid van studenten toe- of afgenomen? Zijn er verschillen tussen hbo en wo, of tussen disciplines? En zijn deze te verklaren uit de ontwikkeling in achtergrondfactoren?

Dwars op beide hoofdvragen staat steeds de vraag naar verschillen tussen disciplines. Dus: welke opleidingen scoren beter of slechter op welke kwaliteitsaspecten? En: zijn er disciplines met afwijkende trends?

1.2 Materiaal: vele momentopnames gebundeld in 29 groepen

Het startpunt voor dit rapport waren de resultaten van tien jaar Nationale Studentenenquête (NSE). In deze enquête draait alles om betrouwbare oordelen per individuele opleiding. Om dit te realiseren waren zulke grote steekproeven per opleiding nodig, dat het niet mogelijk was om jaarlijks alle disciplines te onderzoeken. Er werd gewerkt met een discipline-cyclus, waarin elke studie eens in de twee tot vier jaar werd bezocht.

De uitdaging in dit project was om dit materiaal van jaarlijks wisselende enquêtes zo te ordenen en te bewerken dat het voldeed aan de eisen voor trendanalyse. Want als er elk jaar een andere mix van opleidingen onderzocht is, hoe kunnen we dan toch op een consistente manier trends onderzoeken? In principe stonde er twee wegen open:

¹ De naam Nationale Studentenenquête wordt pas sinds 2003 gehanteerd. In eerdere jaren heette dit onderzoek de "Keuzegidsenquête". Het eerste onderzoek voor deze gids in 1991 uitgevoerd, maar pas vanaf 1995 was er sprake van een grootschalige enquête en een vragenlijst met een vaste indeling in issues. Vanwege kinderziekten in het eerste jaar is dit trendrapport gebaseerd op de periode vanaf 1996.

1. Doel, materiaal en aanpak

- 'zuivere' analyse per discipline. Nadeel is dat er per discipline vaak maar drie meetpunten zijn. Dit is te weinig voor trendanalyse. Bovendien is het aantal disciplines te groot: we zouden uitkomen op meer dan honderd verschillende trendanalyses.
- bundeling per sector. Dit lijkt voor de hand te liggen, en levert voor vrijwel alle jaren meetpunten op. Maar de ervaring van vele jaren leert dat er tussen de disciplines binnen één sector grote verschillen in onderwijskwaliteit kunnen bestaan. Als we dit negeren, ontstaat een ongewenste vergroving.

Uiteindelijk is voor dit rapport een tussenweg bewandeld. Er zijn wel bundels van disciplines gevormd, maar de bundeling is wel fijnmaziger gehouden dan de bekende sectorindelingen². Zo was een optimale combinatie mogelijk van voldoende meetpunten en een redelijke homogeniteit in studentenoordelen.

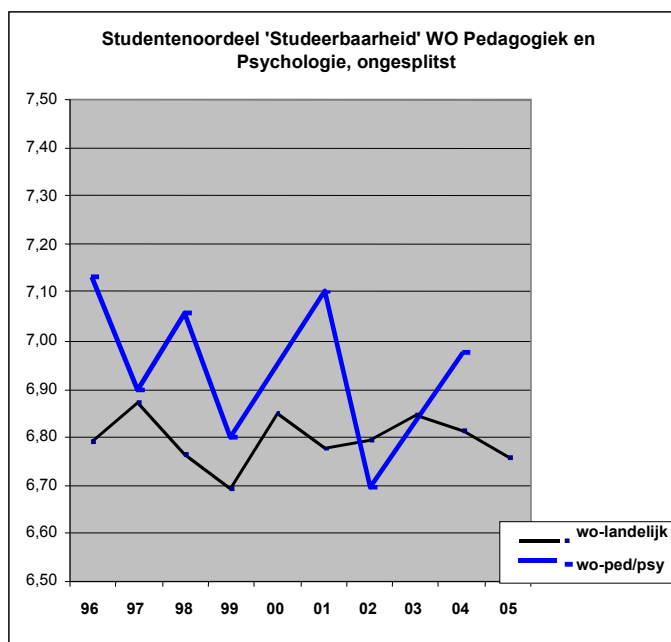
In totaal worden in dit rapport 29 groepen opleidingen behandeld. De samenstelling van deze groepen wordt verantwoord in bijlage 2.

Overigens bleek er tijdens het schrijven van dit rapport in sommige groepen nog sprake van enige *compositie-effecten*: fluctuaties in oordelen die samenhangen met de afwisseling van disciplines in de cyclus.

De hier getoonde grafiek over studeerbaarheid bij pedagogiek en psychologie is een voorbeeld.

Pedagogiek werd onderzocht in 1996-

1998-2001-2004 en psychologie in 1997-1999-2002-2004. De eerstgenoemde opleiding wordt op dit aspect beduidend hoger beoordeeld, en dit leidt tot een zigzagfiguur. In dit geval konden beide grote studies alsnog uit elkaar getrokken worden, maar het dit uitsplitsen heeft wel zijn grenzen. Bij combinaties van kleinere studies worden compositie-effecten zonnodig wel gesignaleerd, maar handhaven wij wel de gevormde groep – en doen wij ook overkoepelende uitspraken over de gehele groep opleidingen.

1.3 Meting: relatieve scores in plaats van absolute rapportcijfers

In de Nationale Studentenenquête geven de studenten hun opleiding rapportcijfers. De gemiddelde rapportcijfers per opleiding worden gepubliceerd. Op het eerste gezicht lijkt het logisch om ook in dit trendrapport alle presentaties te baseren op deze absolute cijfers. Als we dat doen, lopen we echter het risico dat we verder willen springen dan de polsstok van de Nationale Studentenenquête lang is. Het betreft twee kwesties:

² Startpunt voor het vormen van groepen waren de 115 clusters van verwante opleidingen die recent de indeling bepalen van o.a. de website Studiekeuze123 en de Keuzegids Hoger Onderwijs. Deze clusters zijn gebundeld tot grotere groepen op basis van de criteria: inhoudelijke verwantschap, vergelijkbare schaal, vergelijkbare oordeelspatronen. Deze bundeling volgt in veel opzichten de bekende sectorindelingen in het hoger onderwijs. Heterogeen gebleken sectoren zijn echter waar mogelijk verder uitgesplitst (zie voorbeeld pedagogiek en psychologie). Daarnaast zijn enkele kleine disciplines met weinig meetpunten buiten de analyse gehouden.

Veranderingen in vragenlijst en enquête-omstandigheden

Weliswaar is de hoofdstructuur van de vragenlijst met tien vaste kwaliteitsaspecten constant gehouden, maar toch was er vrijwel elk jaar wel enige verandering:

- Er werden nieuwe inzichten verwerkt: de vraag of docenten 'de stof goed overdragen' werd bijvoorbeeld vervangen door de vraag of ze 'bijdragen aan je leerproces'.
- Ook was er soms sprake van andere wijzigingen in vraagformulering die invloed konden hebben op de hoogte van de rapportcijfers.
- Bovendien varieerde het moment van de jaarlijkse enquête enigszins, en ook dit kan invloed op de resultaten gehad hebben.

Binnen de NSE waren dergelijke veranderingen geen groot probleem. Het hoofddoel was immers het maken van actuele, vergelijkende momentopnames *per discipline*. Omdat alle opleidingen binnen één discipline vrijwel steeds in hetzelfde jaar worden onderzocht, is eerlijke vergelijking dus steeds gewaarborgd.

Voor de meerjarige analyses in dit rapport was een aanpak nodig die rekening houdt met de veranderlijkheid in vraagstelling. Want als we bij bepaalde kwaliteitsaspecten voor het gehele hbo en/of wo veranderingen in rapportcijfers zien, kan hieruit niet geconcludeerd worden dat "de studenten minder tevreden zijn geworden" over aspect X. De exacte vraagstelling over aspect X is zelden tien jaar volledig gelijk gehouden. Bovendien hebben we in tien jaar tijd te maken met verschillende groepen studenten, in verschillende 'tijdperken', met verschillende normen en verwachtingen.

Het zoeken naar patronen in absolute rapportcijfers heeft om deze redenen slechts beperkt nut. In plaats daarvan wordt in dit rapport steeds de nadruk gelegd op de vraag hoe een groep opleidingen in een bepaald jaar scoort ten opzichte van het landelijke hbo- of wo-gemiddelde, kortom op de *relatieve scores* of 'verschilscores' van die groep opleidingen. Hiermee wordt alle invloed van wijzigingen in vragenlijst, enquêteomstandigheden en algemeen verschuivende normen en verwachtingen uitgeschakeld.

Dit neemt overigens niet weg dat ook alle absolute rapportcijfers in dit rapport te vinden zijn. We komen hierop terug onder 1.4.

Tien onvergelijkbare dimensies

Behalve de veranderingen in de tijd, zit aan de presentatie van absolute rapportcijfers nog een andere kwestie vast. Die zou zich steeds voordoen als we, naast trends in de tijd, de *patronen* in de studentenoordelen over een groep opleidingen willen presenteren en bespreken. Het gaat dan om de vraag: op welke aspecten scoort deze groep opleidingen sterk en op welke is ze zwak?

Zouden we hier met absolute rapportcijfers werken, dan zouden de antwoorden voor vrijwel alle sectoren hetzelfde zijn. In het hbo zou het antwoord bijvoorbeeld zijn: "sterk is de studeerbaarheid, zwak is de communicatie van de opleiding met studenten". Maar kunnen we de oordelen over twee zulke verschillende oordelen wel in absolute rapportcijfers met elkaar vergelijken? Is de vraagstelling wel vergelijkbaar? En hebben studenten voor beide aspecten wel dezelfde normen en verwachtingen? Wij durven deze vragen niet positief te beantwoorden. Daarom, en vanwege de eerder genoemde veranderingen in de tijd, wordt voor het benoemen van sterk-/zwakprofielen van opleidingen in dit rapport steeds gebruik gemaakt van de *relatieve scores* van deze opleidingen ten opzichte van het landelijke hbo- of wo-gemiddelde³.

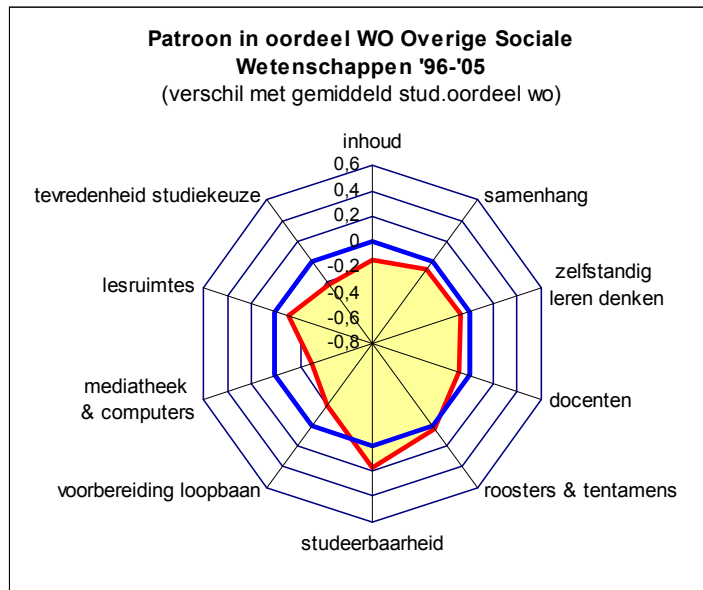
³ De sterk-/zwakprofielen zijn steeds gebaseerd op de gemiddelde prestaties van de betreffende groep opleidingen over de gehele onderzoeksperiode 1996-2005. Door gebruik te maken van relatieve scores wordt voorkomen dat bepaalde aspecten bijna per definitie sterk of juist zwak scoren, terwijl ook alle onderzoeksjaren een evenredige invloed hebben – ongeacht eventuele verschillen in vraagstelling.

1.4 Beelden: formats voor presentatie en analyse

Op basis van het voorgaande is de aanpak voor dit rapport bepaald. De kern van dit rapport bestaat uit 29 paragrafen over evenveel groepen opleidingen, waarin de studentenoordelen op de volgende wijze worden gepresenteerd en geanalyseerd:

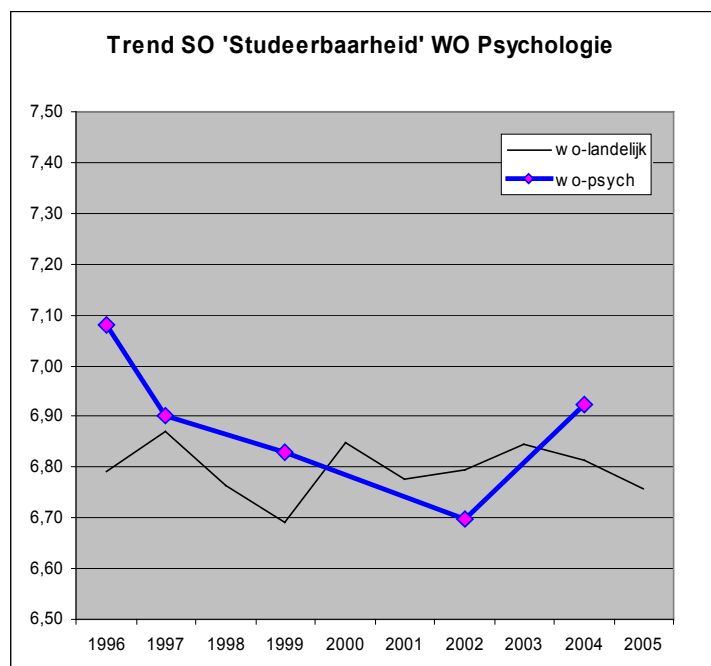
Patroon

Per groep opleidingen worden in een spin- of radardiagram, gemiddeld over de tienjaarsperiode, de relatieve sterktes en zwaktes vergeleken met het hbo- of wo-gemiddelde getoond. Dit resulteert in figuren zoals hiernaast, waarin de verschillen met de landelijke norm tot op 0,1 rapportpunt nauwkeurig benoembaar zijn gemaakt. Dit is geen overdreven hoge precisie. Door de aard en omvang van de steekproef (enkele duizenden studenten, gespreid over tien meetjaren en alle relevante instellingen) is een verschil van 0,05 punt al significant. Wij beperken ons in dit rapport echter tot het benoemen van verschillen vanaf 0,1 punt.

Trend

Voor het zichtbaar maken van trends wordt in dit rapport een tweevoudige aanpak gehanteerd. Ten eerste worden voor alle kwaliteits-aspecten en alle meetjaren in een *staafdiagram* de relatieve scores of verschilsscores van een groep opleidingen getoond. Dit voegt in één oogopslag de tijdsdimensie toe aan de eerder getoonde radardiagram. Daarnaast laten wij in elke paragraaf voor één relevant kwaliteitsaspect ook een *combi-grafiek* zien volgens de hiernaast getoonde opzet. Hierin is zowel de trend in absolute rapportcijfers (de lijngrafiek) als die in relatieve scores – ligt de blauwe lijn boven of onder de zwarte? - zichtbaar gemaakt.

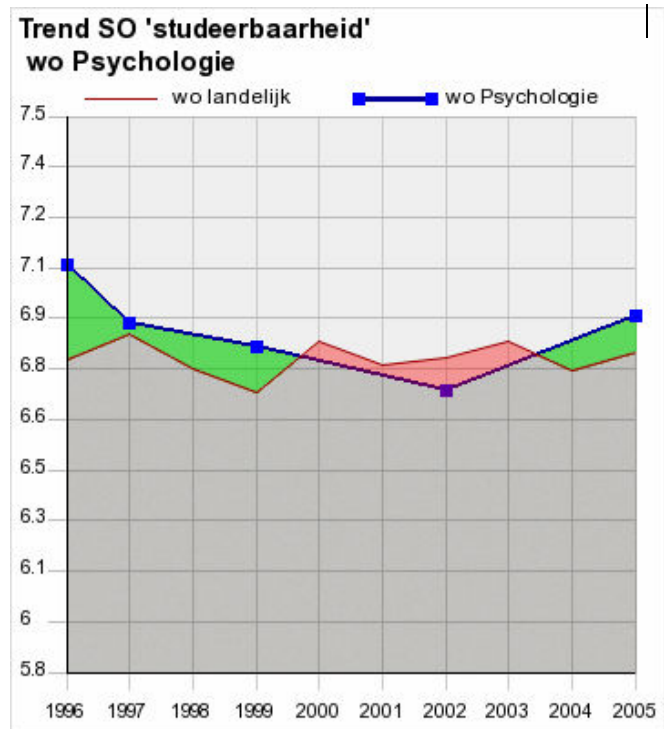

In de bijlage 3 worden voor alle groepen opleidingen en alle kwaliteitsaspecten zulke combigrafieken getoond. Deze zijn bovendien zodanig vormgegeven dat de *relatieve* sterkte of zwakte van de scores vergeleken met het landelijke hbo- of wo-gemiddelde wordt benadrukt in groene en rode vlakken. Zie het hierna getoonde voorbeeld van hetzelfde kwaliteitsaspect bij dezelfde studie.

Om trends te benoemen is niet gekozen voor statistische benaderingen. In de voorbereiding van dit rapport zijn wel berekeningen uitgevoerd en die leverden, vanwege de grote steekproeven, in een zeer groot aantal gevallen significante verschillen op tussen de eerste en de laatste meetpunten. Veel belangrijker is echter of er sprake is van *betekenisvolle* verschillen of verschuivingen.

Een pragmatisch criterium hiervoor is of de trend visueel zichtbaar en herkenbaar is. De hier getoonde grafiek over psychologie is dan een interessant geval. Op het eerste gezicht is de situatie ambivalent. Maar met de vuistregel 'is de situatie na 2001 anders dan voor 2000?' vallen toch conclusies te trekken:

- vóór het jaar 2000 scoort de opleiding steeds hoger dan het wo-gemiddelde
- na 2001 is de score gemiddeld gelijk aan die van het landelijke wo.

Het is verleidelijk om in 2004 van een opleving te spreken, maar voorzichtigheid is geboden: het betreft slechts één meetpunt, al is dit gebaseerd op oordelen van honderden studenten.

1.5 Context: Achtergronden voor duiding en interpretatie

Verschillen en trends in tevredenheid van studenten worden pas echt interessant als we er betekenis aan kunnen toekennen – met name door ze in verband te brengen met achtergrondgegevens, zoals de veranderende omstandigheden bij de betreffende opleidingen.

Tegelijk zal duidelijk zijn dat het ondoenlijk was om dit verband uitvoerig bronnenonderzoek te doen naar gewijzigde omstandigheden in 29 groepen opleidingen in de loop van tien jaar. Hiervoor zou het nodig zijn om alle visitatierapporten uit deze periode, vele beleidsplannen en een reeks kwantitatieve bronnen te raadplegen. Om toch een context te kunnen bieden bij de studentenoordelen over elke groep opleidingen, is een pragmatische en zoveel mogelijk gestandaardiseerde werkwijze gehanteerd die zich toespitste op vier onderwerpen en even zoveel soorten bronnen:

A. Omvang en populariteit

Uit beschikbare bronnen van CBS, VSNU, HBO-raad en meer recent de SKI-database, zijn cijfers verzameld over:

- instroom in de groep opleidingen, en de trend hierin
- aantal opleidingen.

De combinatie van beiden (instroom per opleiding) geeft bovendien een beeld van de gemiddelde schaal van de betreffende opleidingen. In dit rapport wordt duidelijk dat zowel snelle groei en krimp als grootschalig versus kleinschalig belangrijke begrippen zijn bij het benoemen van verschillen en trends in studentenoordelen⁴.

⁴ Bij vergelijking tussen disciplines zullen wij soms de term 'optimale' schaal gebruiken. Dit is een omvang die groot genoeg is voor rendabele en professionele operatie, en klein genoeg om massaliteit en anonimiteit te vermijden. In de praktijk komt dit neer op een instroom van 50 tot 100 studenten per jaar.

B. Intensiteit

Opleidingen vertonen verschillen in onderwijscultuur. Die cultuur kent meerdere dimensies, zoals: praktisch versus theoretisch, degelijk versus vrijgevochten, of licht versus zwaar. Op zoek naar uniforme gegevens die dekkend over het hele hoger onderwijs beschikbaar zijn, bleef er slechts één bruikbare cultuurindicator over. Dat is het aantal *studie-uren per week* dat studenten aan hun opleiding zeggen te besteden, volgens recente afleveringen van de Nationale Studentenenquête.

Deze indicator levert een bruikbare bijdrage aan de interpretatie van de verschillen in studentenoordelen in dit rapport. Daarbij gaat het om meerdere effecten. Enerzijds zijn er opleidingen die, vanwege de hoge (of lage) inspanning die ze van studenten vragen, zwaar (dan wel licht) worden gevonden. Op andere kwaliteitsaspecten zoals de inhoud van het onderwijs en het contact met de docenten zien we eerder een positieve relatie: veel studie-uren gaat samen met veel waardering, en omgekeerd.

Bij multivariate analyse van studentenoordelen en achtergrondfactoren blijken deze verbanden zeer significant⁵. In dit rapport gebruiken we deze kennis voor interpretatie.

C. Arbeidsmarktperspectieven

Het is een ervaringsgegeven dat de motivatie van studenten en hun tevredenheid over de opleiding mede wordt bepaald door de situatie op de arbeidsmarkt. Bovendien heeft diezelfde arbeidsmarkt ook indirecte invloeden: een zeer gespannen markt kan bijdragen aan een tekort aan docenten, of aan een sterke groei van studentenaantallen.

Voor dit rapport is gezocht naar één indicator van de arbeidsmarkt die ook weer voor alle groepen studies en over de hele periode beschikbaar was. Uiteindelijk is gekozen voor de *prognoses toekomstige arbeidsmarkt* van het Researchinstituut Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) in Maastricht, met de gestandaardiseerde indicator ITA. Wij hebben de prognoses uit drie peiljaren genomen, gematcht met de 29 groepen studies en samengevat in termen van gemiddelde arbeidsmarktsituatie en trend. De gekozen indicator heeft het voordeel van eenvoud en uniformiteit, maar als nadeel dat hij niet zozeer de feitelijke als wel de arbeidsmarkt van de komende jaren weergeeft. Met dit faseverschil hebben wij rekening gehouden in onze interpretatie.

D. Ervaringskennis: zeventien jaar rapporteren over onderwijskwaliteit

De vierde bron is niet samen te vatten in indicatoren, maar was wel een voorwaarde voor de productie van dit rapport. Dat is de parate kennis die bij het Hoger Onderwijs Persbureau (HOP) aanwezig is over de ontwikkelingen in onderwijskwaliteit in alle sectoren van het hoger onderwijs, in de afgelopen jaren.

Sinds 1988 heeft de HOP-verslaggeving alle nieuws over onderwijsvisitaties, verkenningsrapporten, studeerbaarheidsproblematiek, fusiegolven en andere ontwikkelingen met betrekking tot de kwaliteit van het hoger onderwijs op de voet gevolgd. Daarna is vanaf 1993 binnen het HOP de Keuzegidsredactie gevormd, die jaarlijks de kwaliteit van alle opleidingen in het hoger onderwijs tegen het licht hield. Van de hiermee opgedane 'veldkennis' is gebruik gemaakt bij het schrijven van dit rapport.

Er is niet gekozen voor honderden bronverwijzingen naar nieuwsverhalen, gidsartikelen en achterliggende bronnen. Om een en ander toch concreet te maken, is waar nodig in de inleidende tekst over een groep opleidingen eerst een aparte passage opgenomen over de meest bekende ontwikkelingen in de discussie over kwaliteit van de betreffende opleidingen.

⁵ Zulke analyses naar de samenhang tussen achtergrondfactoren en studentenoordelen zijn wel uitgevoerd in het kader van een apart onderzoek. Een rapportage hierover wordt in de eerste helft van 2008 door Choice afgerond.

De gegevens vermeld onder a, b en c zijn bij elke groep opleidingen opgenomen in een factsheet. Met de gegeven toelichting spreken deze factsheets verder voor zichzelf.

1.6 De grenzen van dit rapport: tien jaar, initieel, voltijd

Voordat we overgaan naar de 'heart of the matter', is het goed om nog even stil te staan bij de begrenzingen van dit rapport. Want weliswaar menen wij hier een representatief beeld te geven van studentenoordelen over alle onderdelen van het hoger onderwijs in Nederland, dit beeld kan nooit helemaal compleet en dekkend zijn.

Ons onderzoek kent enkele expliciete beperkingen:

Tijdspanne: het betreft zoals gezegd de periode 1996 tot 2005⁶. In onze interpretatie verwijzen we weliswaar soms terug naar ontwikkelingen in de voorliggende periode, en bij het benoemen van ontwikkelingen na 2003 spreken we geregeld van 'nu' en 'recent', maar de meting van studentenoordelen beperkt zich tot de genoemde periode. Omdat bovendien niet elke discipline in elk jaar onderzocht is, zijn er groepen opleidingen waar in dit rapport geen recentere meting wordt gepresenteerd dan die uit 2004. De meest recente trends worden overigens binnenkort in een vervolgrapport aangestipt⁷.

Studiefase: de Nationale Studentenenquête is tot en met 2003 volledig gefocused geweest op studenten in de initiële fase. In eerdere jaren lag dat voor de hand, omdat er slechts een beperkt scala aan vervolgopleidingen bestond, en de universitaire doctoraalopleiding nog ongedeeld was. In de laatste jaren kwam de tweedeling bachelor-master tot stand, en is in het kader van onze enquêtes ook een begin gemaakt met het apart onderzoeken van de oordelen van masterstudenten. Er was tot 2005 echter nog onvoldoende basis om hierin landelijke patronen en trends te benoemen.

Voltijd: om pragmatische redenen – ondermeer ingegeven door de doelstelling dat de studiekeuze van schoolverlaters gefaciliteerd moest worden – heeft de Nationale Studentenenquête zich tot en met 2002 ook volledig geconcentreerd op de oordelen van voltijdstudenten⁸. Vanaf 2003 is op beperkte schaal ook een apart onderzoek onder deeltijdstudenten op gang gekomen. Maar het zal duidelijk zijn dat ook dit recente onderzoek onvoldoende basis biedt voor het benoemen van landelijke patronen en trends in het gehele hoger onderwijs over de periode 1996-2005. In deze rapportage blijft ook dit gedeelte van het onderzoek daarom buiten beschouwing.

⁶ Op het moment van publiceren zijn ook de enquêtes van 2006 en 2007 afgerond. In deze enquêtes is echter een gewijzigde indeling van issues gehanteerd, zodat het niet mogelijk is om vanaf 1996 tot 2007 eenduidige trends door te trekken. Wel heeft vanaf 2003 de nieuwe indeling van de enquête meegedraaid naast de oude. Dit betekent dat in de nabije toekomst nieuwe trendrapportages mogelijk zijn vanaf 2003.

⁷ In een jaarrapport dat voorzien is aan het eind van 2008 zullen, in kort bestek, de meest recente trends belicht worden.

⁸ Uitzondering: op verzoek van de onderwijsinspectie is in één jaar apart onderzoek gedaan bij de deeltijd-lerarenopleidingen.

2. Algemene patronen en trends in hbo en wo

2.1 Inleiding: de tien kwaliteitsaspecten

De Nationale Studentenenquête omvatte de afgelopen jaren steeds ruim dertig vragen over de kwaliteit van het onderwijs. In de tijd heeft dit aantal licht gevarieerd, maar de vragen waren ingebed in een vaste structuur van tien hoofdissues of kwaliteitsaspecten. Een meer gedetailleerde weergave van de vragenlijsten is te vinden in bijlage 5. Hier geven wij een overzicht van de tien hoofdaspecten, en de achtergrond ervan:

- 1. Inhoud:** is het onderwijs interessant en uitdagend genoeg?
- 2. Samenhang:** is er samenhang tussen de vakken? Continuïteit tussen de studie jaren?
- 3. Zelfstandig (leren) denken:** worden er 'activerende' onderwijsvormen gebruikt? Is er genoeg aandacht voor vaardigheden? Wordt een kritische instelling gestimuleerd?
- 4. Docenten:** oordelen over vakkennis, didactische kwaliteit en beschikbaarheid cq contact.
- 5. Roosters en tentamens:** tijdige aankondiging en afwikkeling van tentamens? Goede spreiding studielast?
- 6. Studeerbaarheid:** is de propedeuse te doen? En de hoofdfase? Is er genoeg begeleiding? En herkansingen?
- 7. Voorbereiding loopbaan:** word je goed geïnformeerd? Hoe is de praktische voorbereiding zoals stages? Zijn er genoeg mogelijkheden voor buitenlandervaring?
- 8. Mediatheek & computers:** zijn deze faciliteiten in orde?
- 9. Lesruimtes:** beoordeling collegezalen, werkgroep ruimtes, werkplekken voor zelfstudie
- 10. Tevredenheid studiekeuze:** zou je deze opleiding opnieuw kiezen?

De relevantie en consistentie van de groepen vragen is in de loop der jaren op verschillende manieren geïkt, en op basis daarvan enkele malen op detailniveau bijgesteld. De indeling in tien hoofdissues is echter tot en met 2005 constant gebleven. Deze continuïteit vormt een belangrijk uitgangspunt voor dit rapport.

Studenten blijken zelf de meer onderwijsinhoudelijke issues wat belangrijker te vinden dan de facilitaire aspecten zoals gebouwen en computers. De opbouw van de enquête is hiermee in overeenstemming. In het scala van door ons gehanteerde kwaliteitsissues hebben de facilitaire aspecten slechts een beperkt aandeel van 20% (aspect 8 & 9). De issues over onderwijsinhoud en –proces hebben een aandeel van 50% (aspecten 1-2-3-4-7)

Uit de scores op de tien kwaliteitsaspecten van de enquête wordt ook een *totaalscore* berekend. Elk aspect telt hierin voor 10% mee. Deze ongewogen middeling is transparant, en wordt inhoudelijk verantwoord met het uitgangspunt dat feitelijk al een weging heeft plaatsgevonden door de vorming van een evenwichtig scala van 10 kwaliteitsissues.

2.2 Patronen in de oordelen over hbo en wo

De oordelen van studenten in de Nationale Studentenenquête worden gegeven volgens een tienpuntsschaal. Op individueel niveau blijken studenten de volledige range van rapportcijfers te benutten, waarbij cijfers beneden de 4 overigens zeldzaam zijn.

Als we alle rapportcijfers uit de enquêtes bij elkaar nemen, geven de studenten hun opleiding een cijfer dat zeer dichtbij de 7 ligt. Het hbo scoort hier gemiddeld 0,25 punt onder, het wo scoort er een fractie boven. Dit is in de tienjaarsperiode nauwelijks veranderd.

Interessant zijn natuurlijk de verschillen tussen aspecten, tussen opleidingen en tussen verschillende periodes. Hoewel het bundelen van de oordelen van honderden studenten tot een trek naar het gemiddelde leidt, zal in dit rapport blijken dat er benoembare en interpreteerbare verschillen overblijven. Het is daarbij goed om te beseffen hoe groot de precisie van de meting is: de totaalscores per opleiding kennen een betrouwbaarheidsmarge

2. Algemene patronen en trends in hbo en wo

van gemiddeld 0,15 punt op een rapportcijferschaal van 1 tot 10. Bij de scores per aspect is dit 0,3 punt. Bij de cijfers per sector is deze ruis nog aanmerkelijk kleiner: 0,05 resp. 0,1 punt. Dat betekent dat op het oog kleine verschillen statistisch significant zijn.

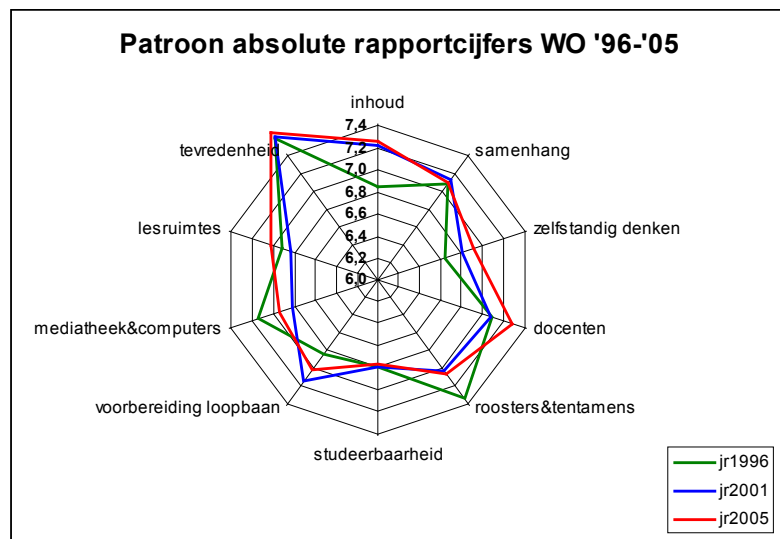
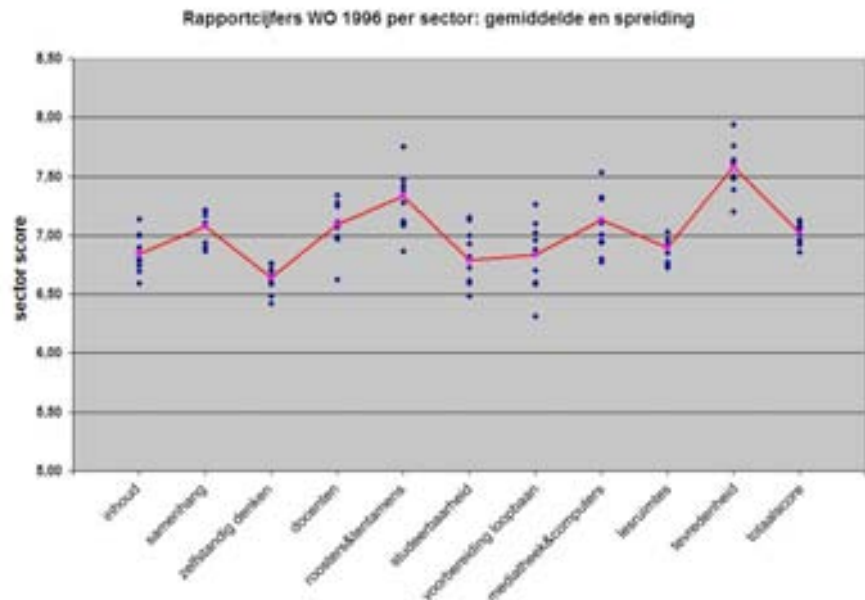
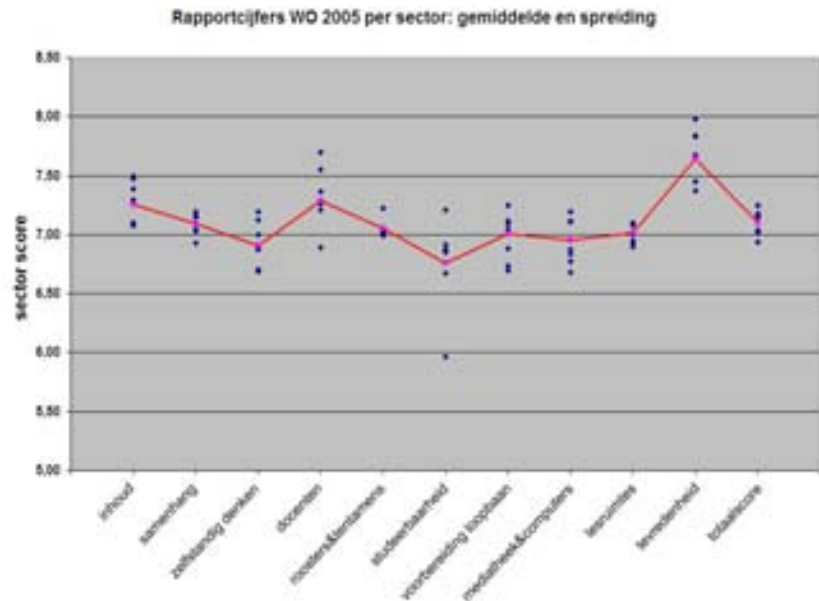
Wo

We geven hier een overzicht van de oordeelspatronen per kwaliteitsaspect en de spreiding van oordelen tussen 29 groepen opleidingen.

Om te beginnen bezien we de oordelen over de wo-opleidingen in 1996 en 2005.

Het patroon in gemiddelde rapportcijfers in beide jaren vertoont overeenkomsten, zoals hoge scores bij de tevredenheidsvraag en lagere scores bij 'zelfstandig denken', studeerbaarheid en lesruimtes. Met evenveel gemak vallen echter verschuivingen aan te wijzen. Op deze trends komen we later uitvoerig terug.

Belangrijker is het om de range in oordelen tussen sectoren te bezien. De hoogste en laagste sectorscores per aspect liggen tussen de 0,5 en 1,0 punt uiteen. Relatief groot is de spreiding bij de beoordeling van docenten, studeerbaarheid, voorbereiding loopbaan en

faciliteiten. De oordelen over de samenhang in het programma en de kwaliteit van lesruimtes lopen minder uiteen. De verschillen in 'totaalscore' zijn niet groter dan 0,3 punt. Toch blijken deze geringe verschillen stabiel genoeg om betekenis aan toe te kennen, zoals zal blijken in hoofdstuk 3.

Samengevat over tien onderzoeksjaren geven de oordelen over het wo in absolute rapportcijfers het volgende beeld te zien.

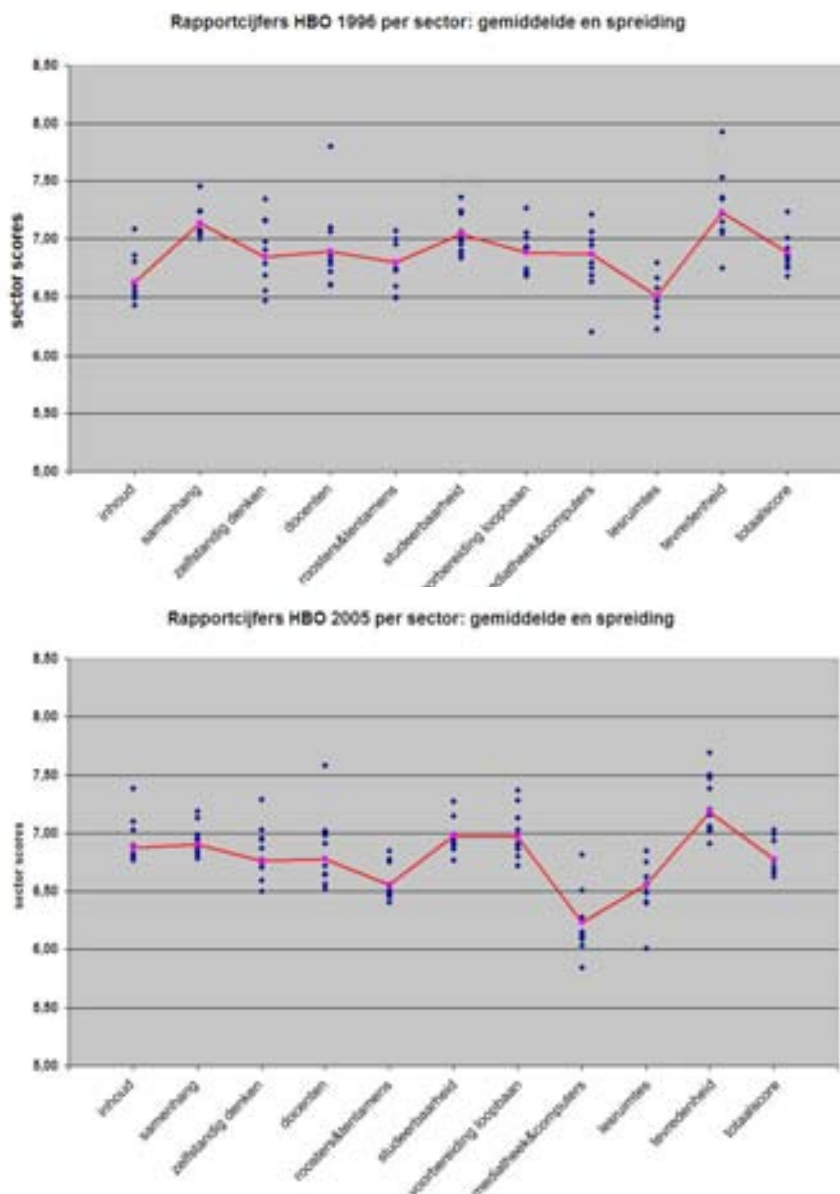
Relatief hoge scores zijn er, afgezien van de factor 'tevredenheid'⁹ voor de inhoud en samenhang van het programma en de docenten. Zwakker beoordeeld zijn de studeerbaarheid en de aandacht voor 'zelfstandig (leren) denken'. Op dit laatste onderdeel is er wel enige verbetering te zien.

Hbo

Kijken we op dezelfde manier naar de scores in het hbo, dan zien we het volgende:

Naast de algemene tevredenheid is in het hbo de studeerbaarheid een aspect dat gunstig wordt beoordeeld. De waardering voor de inhoud van het onderwijs is duidelijk lager. De meeste kritiek is er op de gebouwen – en recent ook op de mediatheek en computers. Op deze patronen komen we terug.

Als het gaat om de spreiding in oordelen, dan blijkt deze in het hbo wat groter dan in het wo. Dit geldt zowel op het niveau van individuele opleidingen als tussen sectoren, zoals bijgaande figuren laten zien. De hoogste en laagste sectorscores liggen op vrijwel alle aspecten meer dan 0,5 punt uiteen. De spreiding in totaalscores is bovendien bijna tweemaal zo groot als in het wo. Opvallend, vergeleken met

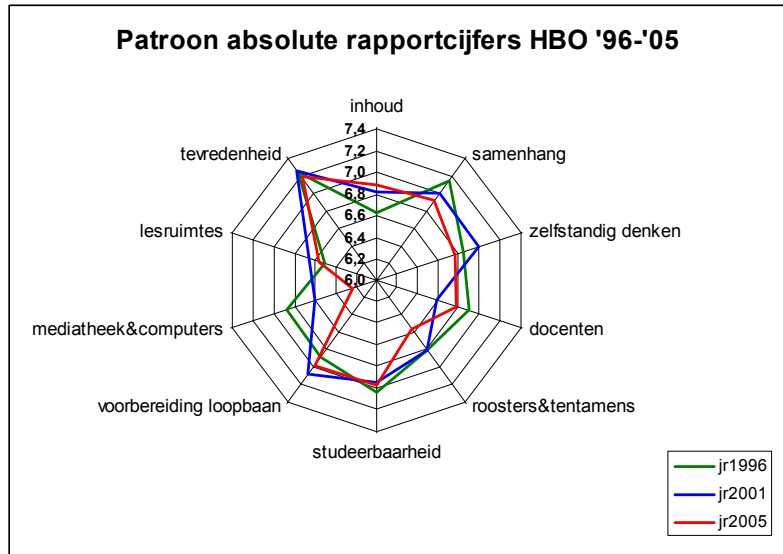

⁹ Feitelijk is hier geen algehele tevredenheid gemeten, maar is de vraag gesteld of iemand dezelfde opleiding opnieuw zou kiezen. Er kunnen veel redenen zijn waarom het antwoord hierop positief is, ook als men kritiek heeft op de kwaliteit van de opleiding.

2. Algemene patronen en trends in hbo en wo

het wo, is ook de grotere spreiding in sectorscores op een aspect als 'zelfstandig denken'. In onze ogen hangt dit ermee samen dat er in het hbo tussen sectoren grotere verschillen in onderwijscultuur en in klein- versus grootschalig onderwijs zijn dan in het wo.

Samengevat over tien onderzoeksjaren geven de oordelen over het hbo in absolute rapportcijfers het volgende beeld te zien. Gunstige oordelen zijn er, behalve bij 'tevredenheid'¹⁰ vooral voor de voorbereiding op de loopbaan en de studeerbaarheid, plus de samenhang in het programma. Op laatstgenoemd onderdeel is er echter achteruitgang. De inhoud van het onderwijs en de kwaliteit van de docenten worden, zeker vergeleken met het wo, veel kritischer beoordeeld. En tenslotte is er toenemende kritiek op lesruimtes en vooral faciliteiten.

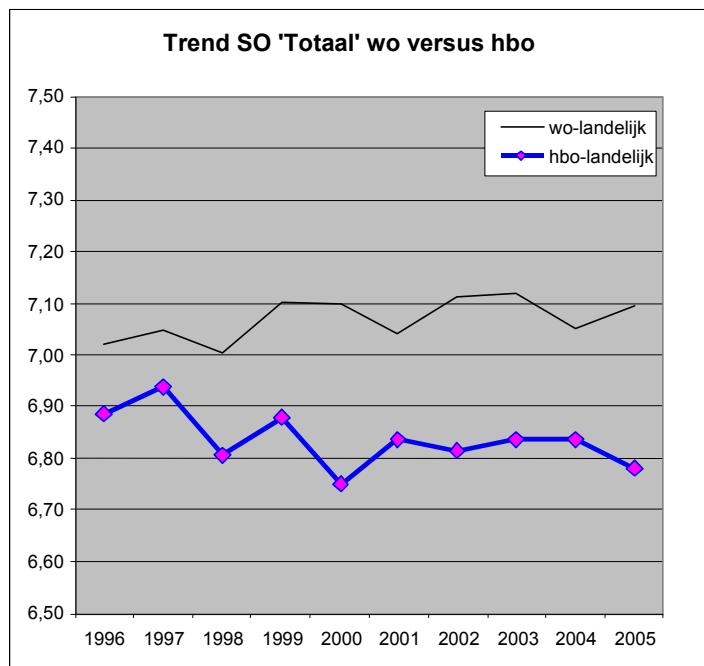

2.3 Trends: de totaalscore uit de enquête

In de volgende paragrafen bespreken wij in vogelvlucht de trend in studentenoordelen in hbo en wo, vergelijkenderwijs over de periode van tien jaar. Daarbij wordt begonnen met de alles samenvattende totaalscore. De gemiddelde studentenoordelen in het gehele hoger onderwijs hebben in tien jaar slechts weinig verandering ondergaan: de gemiddelde totaalscore voor alle kwaliteitsaspecten daalde van 6,92 naar 6,87.

Tegelijk is het verschil in waardering tussen hbo en wo in deze periode meer dan verdubbeld (van 0,12 naar 0,30 punt). De algehele waardering van de universitaire studenten steeg licht, terwijl die van de hbo-studenten juist daalde.

Dit patroon zullen we hierna in dit rapport vaker terugzien: verhoudingsgewijs is de waardering van hbo-studenten voor hun opleiding de afgelopen tien jaar gedaald. Afgaand op de aspecten en opleidingen die de meeste kritiek kregen, is de meest plausibele verklaring dat de sterke groei van het hbo en de fusiegolf met bijbehorende reorganisaties de kwaliteit in het hbo – of preciezer: de beleving van die kwaliteit door studenten - onder druk hebben gezet.

¹⁰ Zie voetnoot vorige pagina

Interessant bij het hbo in de periode 1996-2001 is het zaagtandpatroon in de rapportcijfers: de scores in oneven jaren zijn steeds een tiende hoger dan in de even jaren. Dit fenomeen, dat bij meerdere aspecten terugkeert, noemen wij het *pabo-effect*: Niet alle disciplines werden in hetzelfde jaar onderzocht; de pabo's waren steeds in de oneven jaren aan de beurt. Daarentegen kwamen enkele grote heao-studies in de even jaren aan bod. In het begin van de onderzoeksperiode kregen de pabo-opleidingen nog hoge waarderingscijfers, en dit had een zichtbare impact op het hbo-gemiddelde in deze jaren. In latere jaren ebde dit effect weg.

Overwogen is om correcties voor genoemde compositie-effecten aan te brengen in het landelijke hbo-gemiddelde als 'benchmark'. Maar omdat de invloed zich beperkt tot korte termijnschommelingen, is hiervan afgezien. Uitspraken over meerjarige trends worden niet door genoemd effect beïnvloed.

2.4 Trends: **studieprogramma**

Inhoud

De vraagstelling bij dit onderwerp is in de loop de jaren enkele malen aangepast. Toch is onmiskenbaar dat de waardering van studenten voor de inhoud van hun opleiding in tien jaar tijd gestegen is. Wel valt op dat deze stijging in het wo duidelijk sterker was dan in het hbo:

- wo van 6,86 naar 7,26 (+0,40)
- hbo van 6,64 naar 6,89 (+0,25)

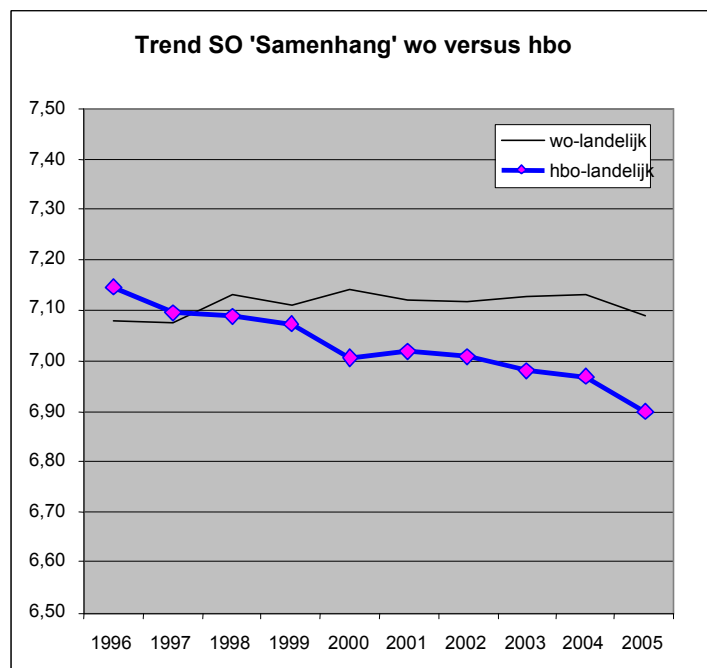
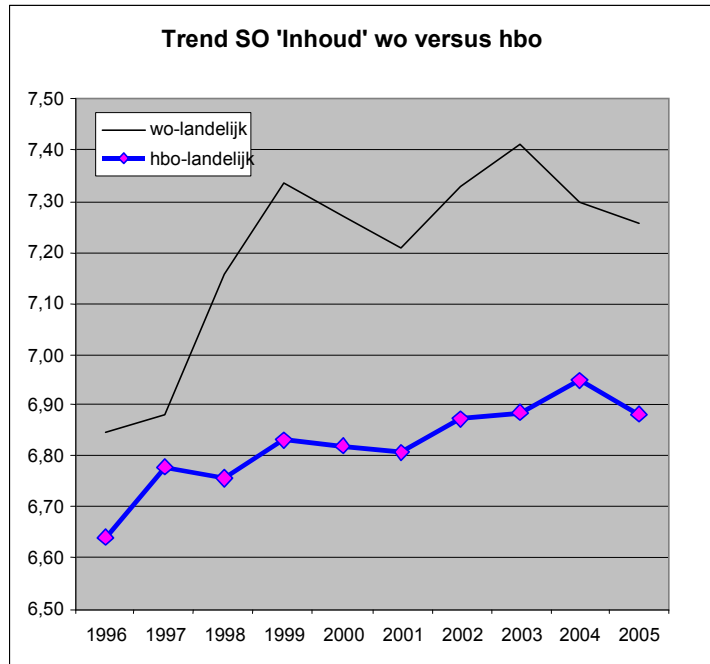
In deze periode vielen onder het aspect inhoud zowel vragen over de mate waarin het onderwijs interessant en uitdagend is, als een vraag over de keuzevrijheid in het programma. In het hbo blijkt juist de waardering op dit laatste aspect gestegen.

Samenhang

Bij de universiteiten bleef de waardering voor de samenhang in het programma constant, rond de 7,10.

In het hbo is de score voor samenhang gestaag gedaald, van 7,15 naar 6,90.

Deze daling valt samen met een periode waarin het hbo niet alleen onderhevig was aan schaalvergroting. Ook werden veel nieuwe opleidingsvarianten gestart, en koersten de grotere instelling op meer keuzevrijheid in het programma. Vakken werden vaker in een

2. Algemene patronen en trends in hbo en wo

wisselende context aangeboden. Dit lijkt ten koste gegaan te zijn van de door studenten beleefde consistentie van het studieprogramma.

2.5 Trends: didactiek en docenten

Zelfstandig leren denken

Onder deze titel zijn onder meer vragen gesteld over de aandacht voor 'activerende' werkvormen en training van praktische vaardigheden.

In het begin van de onderzoeksperiode scoorde het hbo op dit onderdeel nog hoger dan het wo – juist ook door het accent op vaardigheden. Tien jaar later was dit verschil verdwenen:

- hbo scoort iets lager (6,9 werd 6,8)
- wo scoort hoger (van 6,6 naar 6,85)

Een stijging van de rapportcijfers in beide branches was wellicht te verwachten, gezien de aandacht in deze periode voor

onderwijsvernieuwingen, zoals 'probleemgestuurd' en 'studentgecentreerd' onderwijs. Maar ook hier lijken schaalvergroting en onderwijsintensivering in het hbo roet in het eten gegooid te hebben. Hoorcolleges en programma's met veel zelfstudie hebben het ambachtelijke karakter van het hbo onder druk gezet.

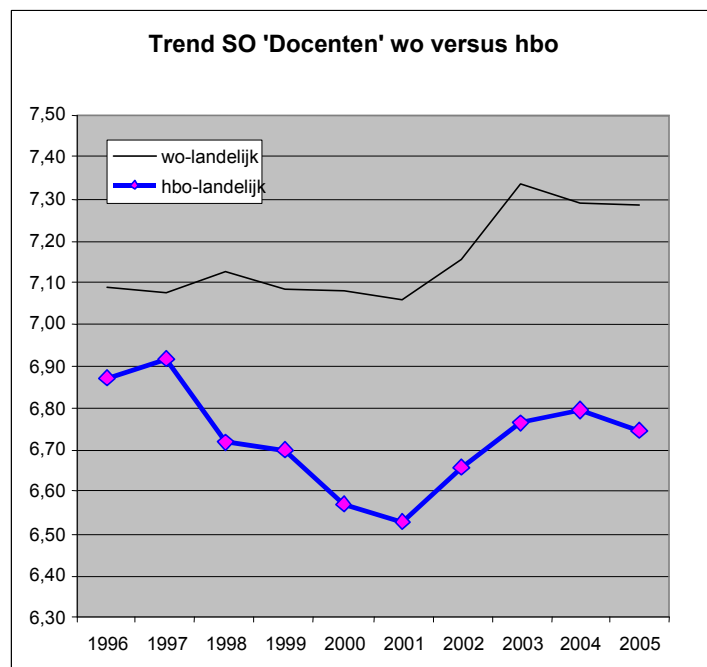
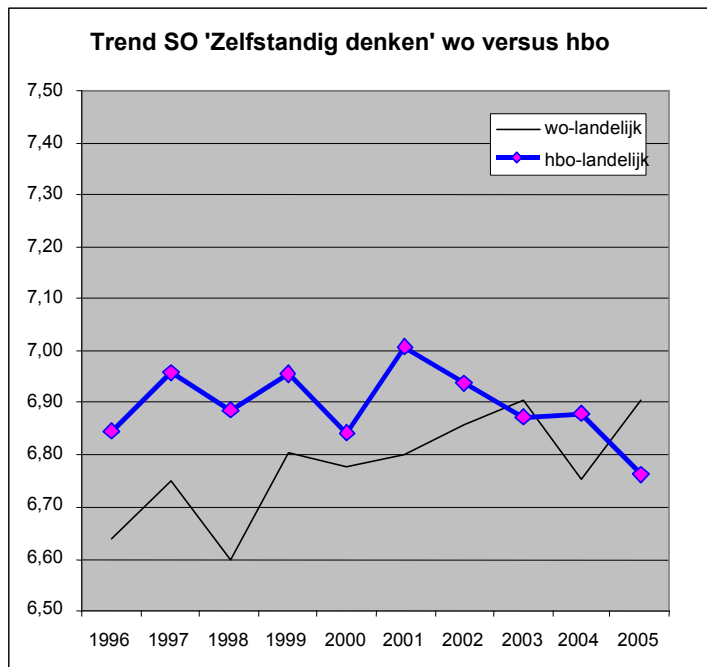
Dat het wo een andere tendens vertoonde, is niet verrassend. In de periode dat het hbo sterk groeide, was er bij de universiteiten enige daling en later stabilisatie van studentenaantallen.

Bovendien zien we veranderde verhoudingen: juist de massastudies van de jaren negentig (rechten, economie, bedrijfskunde) zagen hun marktaandeel dalen. Bovendien gaven bij grote wo-studies als rechten, economie en geneeskunde kritische visitatierapporten de aanzet tot onderwijsvernieuwingen volgens het 'Maastrichtse' model, met een sterker accent op projectmatig werken en andere activerende werkvormen

De docenten

Vanaf het begin van het onderzoek geven de wo-studenten hun docenten hogere rapportcijfers dan hun hbo-collega's. Dit verschil neemt aanzienlijk toe:

- in het hbo zien we licht dalende rapportcijfers (van 6,90 naar 6,75)

- in het wo is er een stijging van 7,10 naar 7,30
Het verschil neemt dus toe van 0,2 naar 0,55 rapportpunt.

In het hbo daalt vooral de waardering voor de beschikbaarheid en aanspreekbaarheid van de docenten – wat van oudsher een sterk punt was van het klassikale onderwijs. Het oordeel over de vakkennis van de docenten is redelijk constant – maar wel consequent lager dan hetzelfde oordeel van de wo-studenten.

Opvallend is overigens dat zowel in het hbo als het wo de waardering van de docenten een voorlopig dieptepunt kent in 2001, en dat sindsdien de rapportcijfers in beide branches met een kwart punt zijn gestegen.

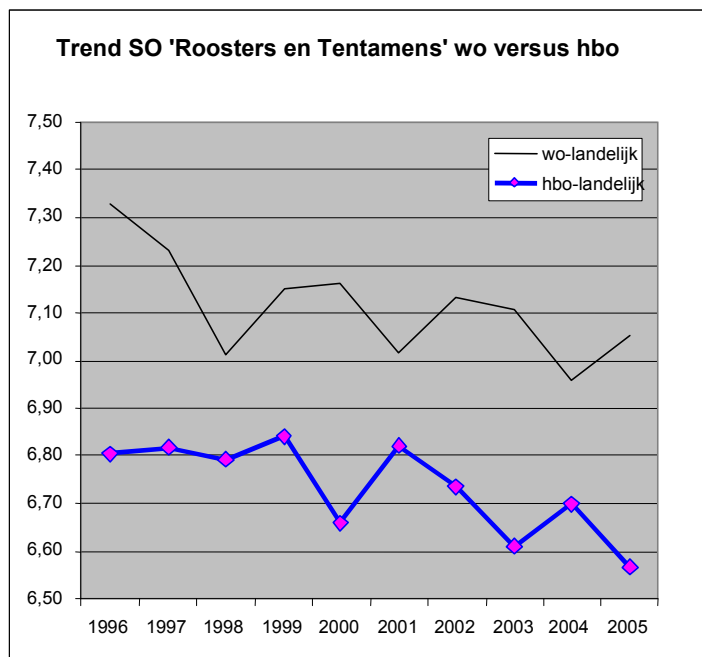
2.6 Trends: praktische organisatie van het onderwijs

Er zijn twee verschillende aspecten beoordeeld, die we hier apart bespreken.

Roosters en tentamens

Op dit aspect van de onderwijsorganisatie zien we in het gehele hoger onderwijs een lichte daling in rapportcijfers. Wijzigingen in vraagstelling kunnen hier slechts een bescheiden rol gespeeld hebben. Want de belangrijkste bepalende factor was een vraag die tien jaar lang is gehandhaafd. Dit betreft de tijdigheid van tentamenuitslagen.

Het hbo scoort op het terrein van roosters en tentamens vanaf het begin ruim 0,40 punt lager dan het wo.

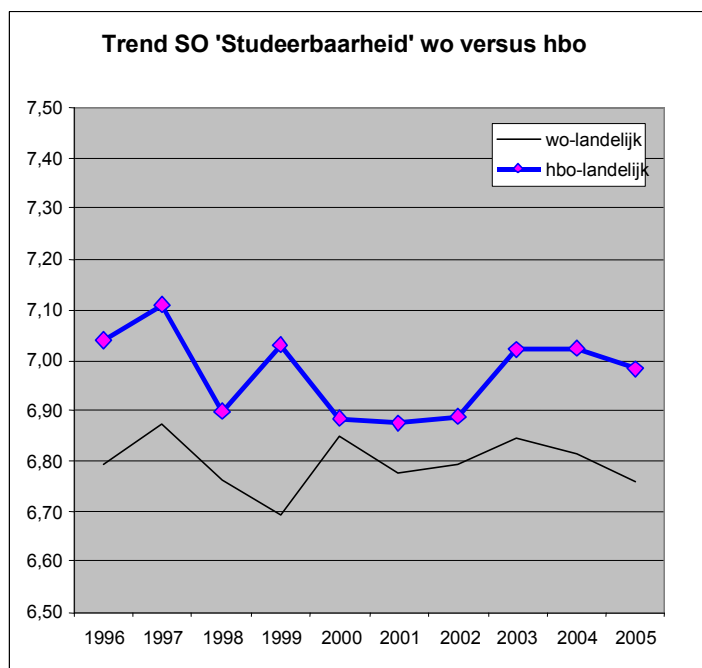

Studeerbaarheid

De vragen gaan hier over de haalbaarheid van het programma, maar ook over de begeleiding van de studievoortgang.

De studeerbaarheid blijkt het enige punt waarop het hbo de afgelopen jaren consequent hoger scoorde dan de universiteiten.

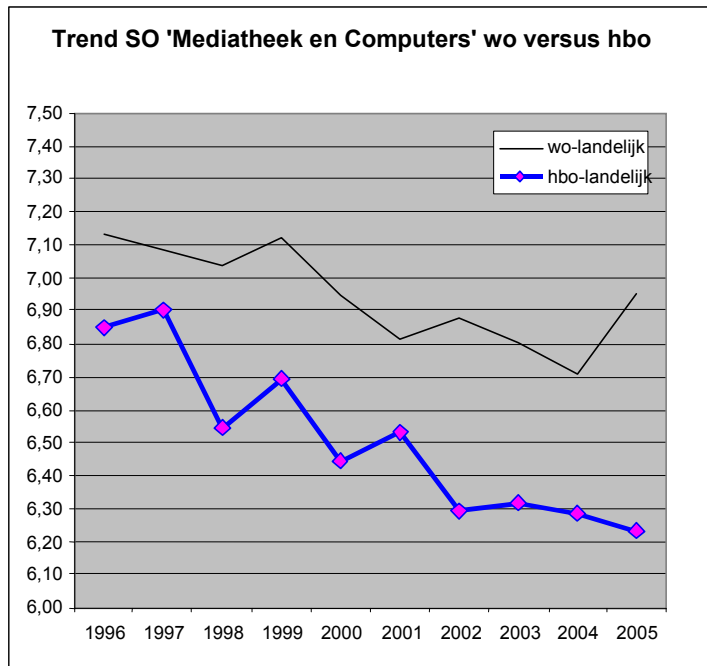
Gezien de bekende verschillen in studietempo tussen beide branches is dit te begrijpen. Bovendien is dit in zeker zin de andere kant van de medaille van de rapportcijfers voor de inhoud van het programma. Wo-opleidingen leggen de lat – in elk geval in de beleving van studenten – eerder te hoog, terwijl bij een aantal hbo-studies juist de kritiek klonk op de te lage eisen. Denk aan de discussies over ‘genadezesjes’.

2.7 Trends: faciliteiten en gebouwen

Mediatheek en computers

Bij dit thema zien we zowel in het wo als het hbo een duidelijke daling in waarderingscijfers. In het hbo is die daling echter aanmerkelijk groter – van gemiddeld 6,85 naar 6,25 - terwijl de universitaire opleidingen maar een kwart punt aan waardering verliezen. De duidelijk dalende waardering in het hbo is opnieuw een indicatie dat de groei in studentenaantallen een negatief effect heeft gehad op juist de service-aspecten van de onderwijsorganisatie (zie ook de bespreking van 'roosters en tentamens' in paragraaf 2.7).

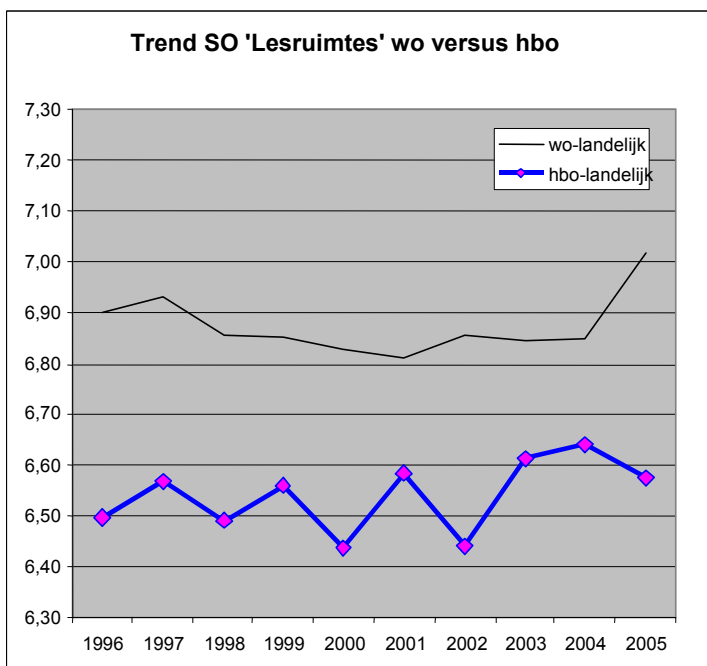

Lesruimtes

Op dit onderdeel zien we zowel bij het wo als het hbo vrijwel stabiele oordelen, met aan het eind van de rapportageperiode een lichte stijging.

Het hbo scoort over de hele periode gemiddeld 0,4 punt lager dan het wo. Er is relatief veel kritiek op de collegezalen, examenruimtes en ruimtes voor zelfstudie. Anders dan bij de faciliteiten neemt deze kritiek echter niet toe.

Overigens valt in het hbo bij de oordelen over zowel faciliteiten als gebouwen de 'zaagtand' in de periode tot 2002 op. Dit wordt verklaard door het pabo-effect, dat is toegelicht op pagina 16.

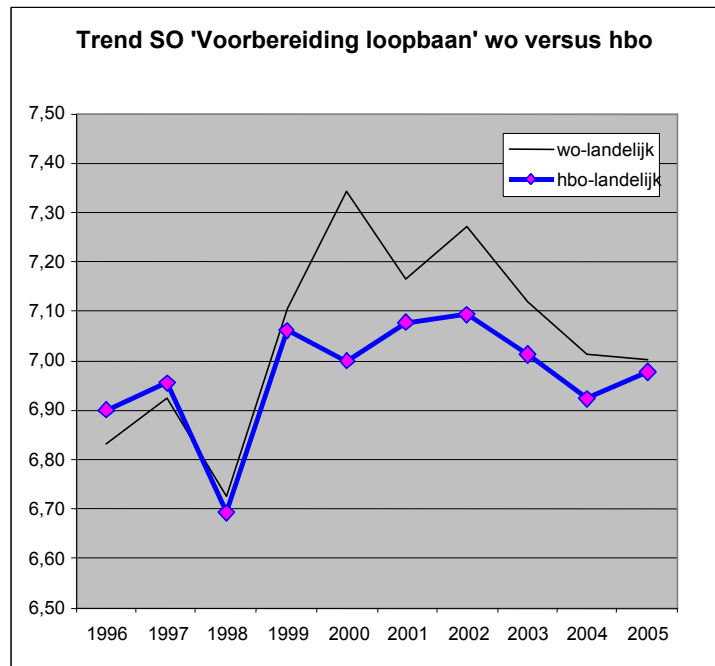
2.8 Trends: voorbereiding loopbaan

Op dit onderdeel laten zowel het wo als het hbo tijdens de onderzoeksperiode een duidelijk gestegen waardering van studenten zien, al wordt die stijging in de laatste jaren deels teniet gedaan:

- wo: van 6,80 via 7,25 naar 7,00
- hbo: van 6,80 via 7,10 naar 6,95

Overigens werd bij dit thema niet alleen gevraagd naar de praktische beroepsvoorbereiding zoals stages, maar ook naar zaken als de mogelijkheid om een deel van de studie in het buitenland te volgen. Op dit laatste onderdeel haalden wo-studies vaak wat hogere scores.

Opmerkelijk is de krachtige dip in 1998. Deze is niet te verklaren uit verschillen in vraagstelling in de betreffende jaren, maar lijkt eerder samen te hangen met de tijdelijk minder gunstige conjunctuur en daarmee met de oplopende werkloosheid in 1996-1997.

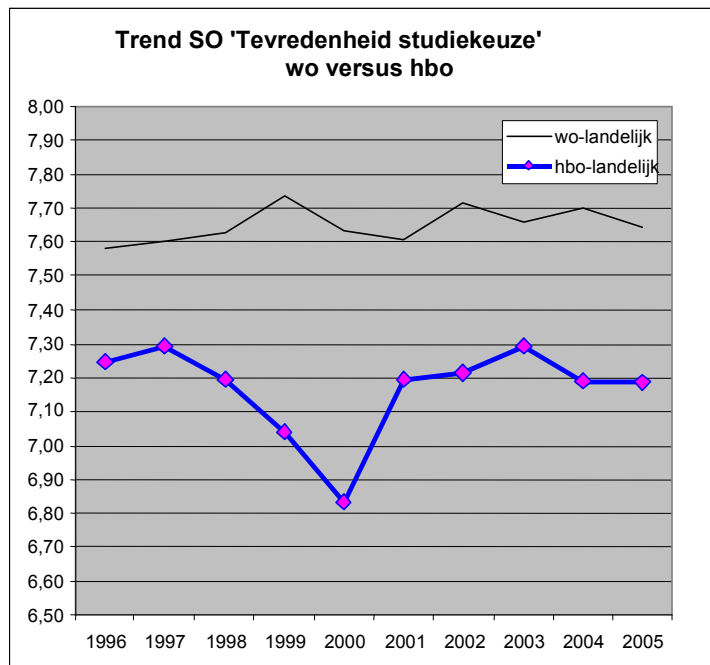

2.9 Trends: tevredenheid over de studiekeuze

In tegenstelling tot de negen andere issues betreft het hier slechts één enquêtevraag, dus zijn er grotere uitslagen van hoog naar laag mogelijk. De vraag is in tien jaar wel enigszins geëvolueerd, van "zou je opnieuw voor deze opleiding bij deze instelling kiezen", naar: "ben je achteraf tevreden over je studiekeuze?"

We zien in het wo een constante, en opvallend hoge score van 7,6 op dit onderdeel.

In het hbo schommelt de score de meeste jaren tussen 7,0 en 7,3. In het jaar 2000 is er een opvallende tussentijdse 'dip'. Maar aan het eind van de onderzoeksperiode is de gemiddelde score weer 7,2 – dichtbij de bovenkant van de range.

3. Patronen en trends per sector en studie

3.0 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de studentenoordelen over alle gevormde groepen opleidingen in detail besproken. Daarbij hanteren wij steeds een vast stramien:

Context

De algemene ontwikkelingen in de sector worden gemarkeerd, mede op basis van de factsheet met indicatoren over omvang en aantal opleidingen, intensiteit van de opleiding en situatie op de arbeidsmarkt. Zie voor toelichting paragraaf 1.5.

Patroon

Dwars op de tien onderzoeksjaren worden de *relatief* sterke en zwakke aspecten van de sector besproken, op basis van het getoonde radardiagram. Onder 'relatief' wordt hier verstaan: vergeleken met het landelijke hbo- of wo-gemiddelde over een periode van tien jaar. Voor toelichting zie paragraaf 1.6.

Trend

Vervolgens wordt de ontwikkeling van de oordelen in de tijd toegelicht. Dit gebeurt op basis van een complete set staafdiagrammen met de *relatieve* scores van de sector op alle aspecten in alle onderzoeksjaren. Daarnaast wordt een saillante trend op een van de kwaliteitsaspecten er uit gelicht in de vorm van een aparte grafiek, op basis van de absolute rapportcijfers. In de bijlage II zijn voor alle kwaliteitsaspecten per sector dergelijke trendgrafieken opgenomen.

3.1 HBO Pabo

De lerarenopleidingen voor het basisonderwijs (pabo's) maakten de laatste 10-15 jaar een woelige periode door, vanwege stijgende studentenaantallen en discussies over de kwaliteit van de opleidingen. Toch is die onrust nauwelijks af te lezen aan de oordelen van pabostudenten. Ze bleven positief, met slechts lichte kritiek op enkele aspecten.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	1-HBO Pabo	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	8100	Stijgend
Aantal opl.	40	Constant
Studie / week	31 u	
Baankans	Goed	Dalend

De pabo's maken deel uit van de sector HBO pedagogisch onderwijs, die met name de lerarenopleidingen bevat. Om meer dan één reden verdienen de pabo's echter een aparte analyse. Ze zijn qua landelijk studentenaantal de grootste studierichting in het hele hoger onderwijs, en hebben ook in hoge mate hun eigen cultuur en profiel.

Die cultuur wordt – mede door het grote aantal vestigingen 'om de hoek' – gekenmerkt door lage intellectuele drempels en een grote knusheid. De pabo is ook een van de studies die vaak in een geheel eigen gebouw zijn ondergebracht. Er is zelfs nog een klein aantal dat zich handhaaft als geheel zelfstandige minihogescholen.

Het studentenaantal bij de pabo's kende begin jaren negentig nog een dieptepunt van landelijk rond de 5000 eerstejaars. Er dreigde een groot tekort aan onderwijzers. Na enkele wervende campagnes begon de instroom tegen 2000 echter sterk te groeien.

De arbeidsmarkt voor afgestudeerde onderwijzers was de afgelopen tien jaar uitstekend. Jonge leerkrachten krijgen weliswaar een vrij bescheiden salaris, maar de baan zekerheid en het percentage vaste banen zijn groot. Kort na het jaar 2000 werden pabostudenten op grote schaal al tijdens hun studie ingezet op basisscholen. Aan het einde van de onderzoeksperiode namen de tekorten enigszins af. Maar de perspectieven bleven gunstig.

Patroon in het studentenoordeel

Een positief studentenoordeel. Dat is het beeld van tien jaar enquête bij de pabo's. Op alle kwaliteitsaspecten werden de opleidingen gunstiger beoordeeld dan het algehele hbo-gemiddelde.

STERK

Het meest positief scoorden:

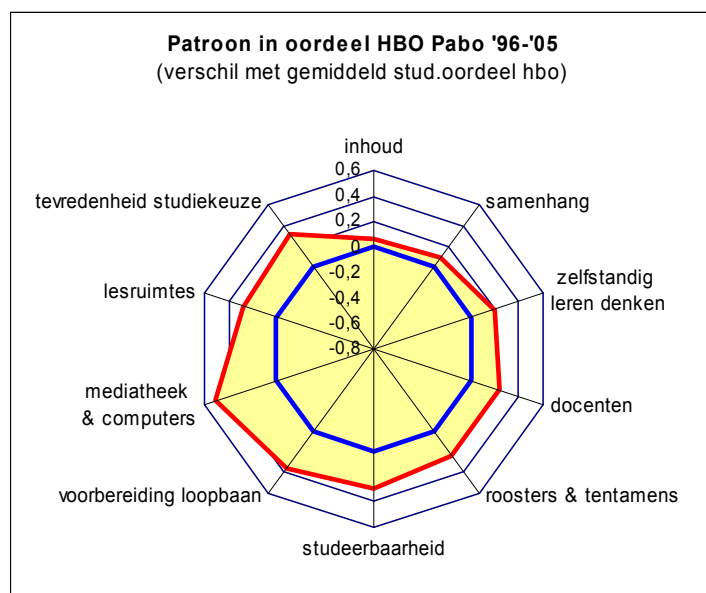
- de studeerbaarheid en begeleiding
- de loopbaanvoorbereiding
- de faciliteiten en gebouwen
- tevredenheid met de studiekeuze.

MINDER STERK

Verhoudingsgewijs zijn de studenten minder tevreden over twee aspecten die de kern van het onderwijs raken:

- inhoud en samenhang van het programma

De genoemde gunstige scores bevestigen vooral het beeld van een laagdrempelige opleiding met een duidelijk beroepsperspectief.

Trends in het studentenoordeel

Op veel punten ontwikkelt de studenttevredenheid bij de pabo's zich parallel aan die in het overige hbo. Op enkele punten groeit de lof, of de kritiek.

STIJGEND

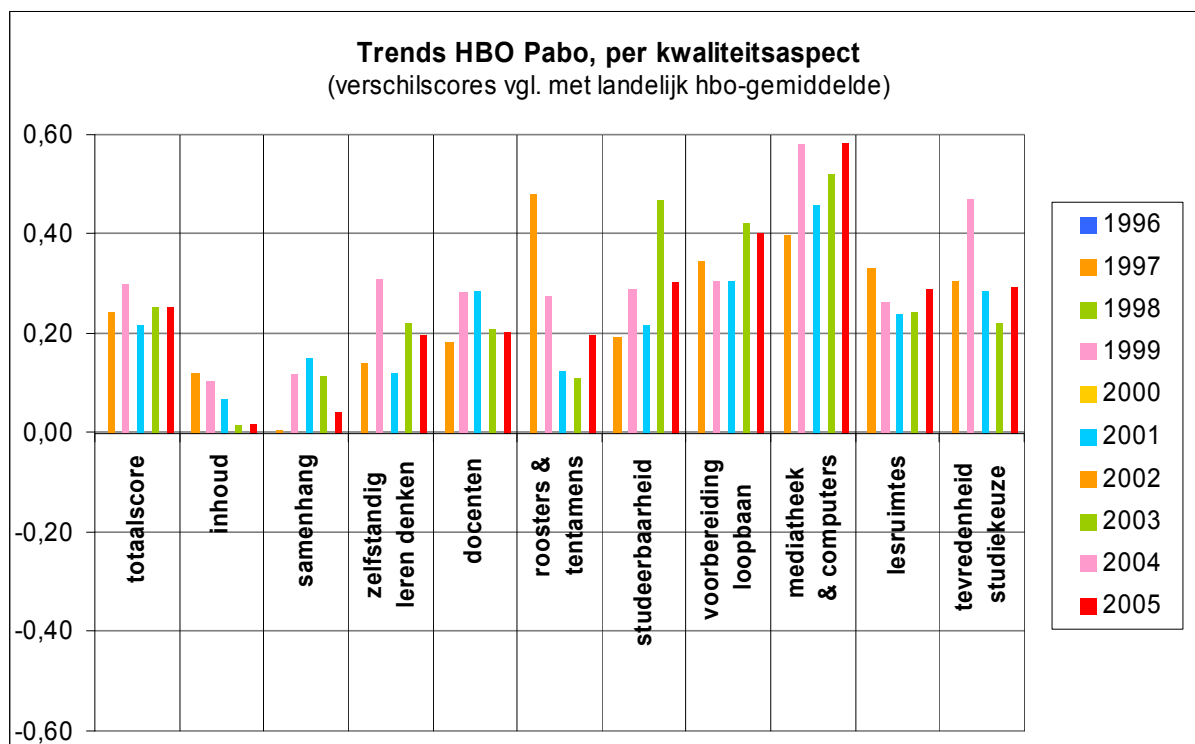
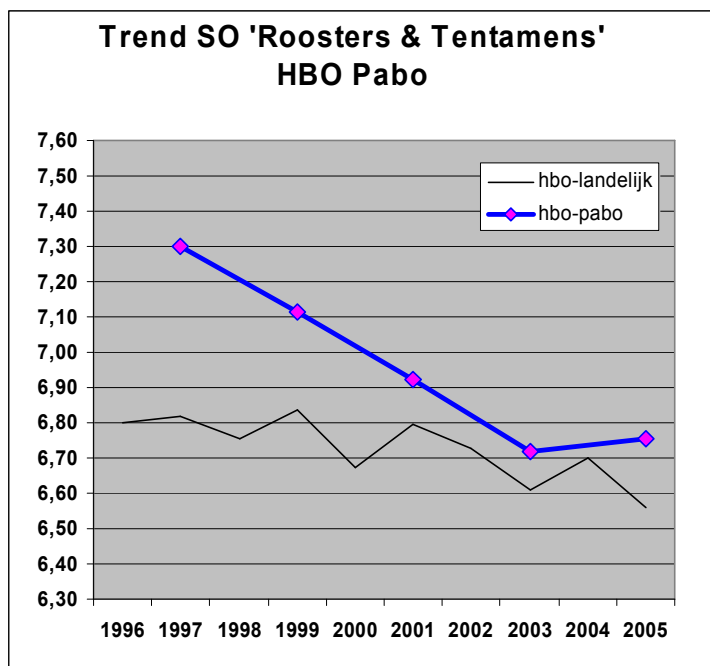
Ondanks de groei in studentenaantal blijft het oordeel over de faciliteiten (bibliotheek en computers) gunstig; recent steeg het zelfs nog. De studeerbaarheid werd vanaf het begin al gunstig beoordeeld, maar scoort de laatste jaren nog hoger. Dit roept associaties op met een te licht onderwijsprogramma. Zie ook het oordeel over de inhoud.

DALEND

De inhoud van het onderwijs, in 1996 al het zwakst beoordeelde aspect van de pabo's, krijgt allengs nog minder waardering. In 2005 resteert een modale score: een bescheiden daling van 0,13 punt, maar wel significant.

De samenhang in het programma krijgt van 1999 tot 2001 gunstige scores (+0,2 boven hbo), maar deze vallen in 2005 terug naar een modaal niveau.

De praktische organisatie van het onderwijs staat het meest onder druk. De grafiek over roosters en tentamens spreekt boekdelen. Toch blijft de waardering hier nog steeds hoger dan het landelijke hbo-gemiddelde.

3.2 HBO Leraar 2^e graads

Deze groep opleidingen is in het algemeen zeer kleinschalig en versnipperd, wat de kwaliteit niet altijd ten goede is gekomen. Bovendien komt slechts een deel van de studenten met het expliciete doel om leraar te worden. Ziedaar de ingrediënten voor kritiek en onvrede anno 1996. Tien jaar later blijkt die kritiek toch wat afgenomen.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	2-HBO Leraar 2e graads	
	Gemiddeld	Trend '96-'05
Instream land.	4950	Licht dalend
Aantal opl.	180	Stijgend
Studie / week	26 u	
Baankans	Goed	Constant

De groep opleidingen die hier wordt behandeld, omvat de bekende tweedegraads opleidingen 'algemene vakken'. Dit betreft zowel de talen en maatschappijvakken als de exacte vakken. Kenmerkend voor deze sector zijn de vele vakopleidingen met een (zeer) klein aantal studenten.

Het studentenaantal van de lerarenopleidingen daalde vanaf de jaren tachtig tot na de eeuwwisseling. Hieraan zal bijgedragen hebben dat het leraarschap niet populair was. Studenten zonder vwo gebruikten de opleiding bijvoorbeeld vaak als opstap naar de universiteit. Alles samen een lastige basis om de kwaliteit van de opleidingen te kunnen handhaven.

De arbeidsmarkt voor afgestudeerde tweedegraads leraren is over het algemeen goed geweest; met name is er steeds een tekort aan leraren exact geweest.

Patroon in het studentenoordeel

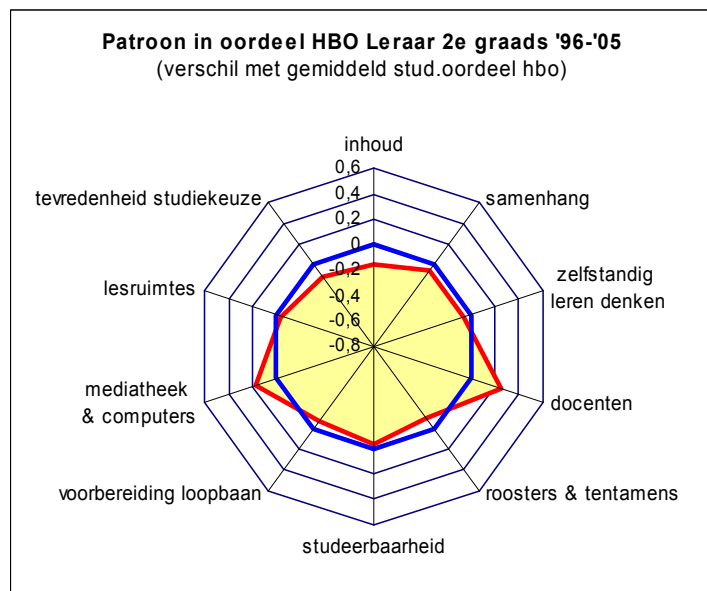
In de grafiek is te zien op welke aspecten de lerarenopleidingen (gemiddeld over de jaren) sterk en zwak scoorden, vergeleken met het hbo als geheel. Het totaalbeeld is dat van een vrij magere waardering.

STERK

Men is vooral tevreden over de kwaliteit van de docenten – een mogelijk positief effect van de kleinschaligheid van de opleiding. Daarnaast zien we een gunstige score bij de faciliteiten.

ZWAK

Op de meeste aspecten zijn de studenten minder tevreden dan in het gemiddelde hbo. Vrij sterke kritiek is er op de inhoud van het programma. Ook laag is de algemene tevredenheid over de studiekeuze.

Trends in het studentenoordeel

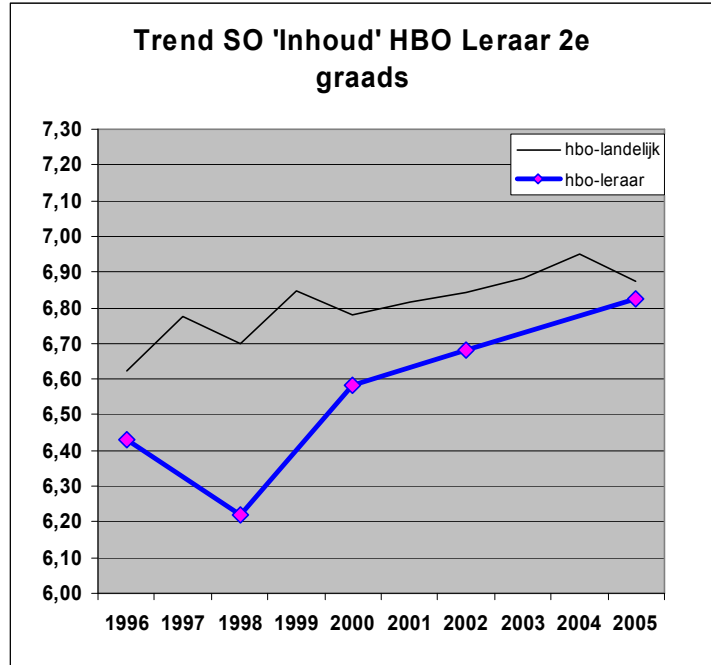
In het begin van de onderzoeksperiode krijgen de opleidingen vrij veel kritiek, maar vanaf het jaar 2000 neemt die kritiek af. De laatste jaren ligt de gemiddelde waardering voor de lerarenopleidingen dichtbij het hbo-gemiddelde.

STIJGEND

De waardering voor de inhoud van de studie vertoont, vanaf het dieptepunt in 1998, een duidelijke stijging. Vergeleken met het hbo-gemiddelde verbeteren de lerarenopleidingen zich op dit aspect met 0,3 punt. Ook het oordeel over de meeste andere aspecten van het onderwijs is licht verbeterd vergeleken met het landelijke gemiddelde. Bovendien is de algemene onvrede die er in 1996 nog onder de studenten heerste, in recente jaren sterk verminderd.

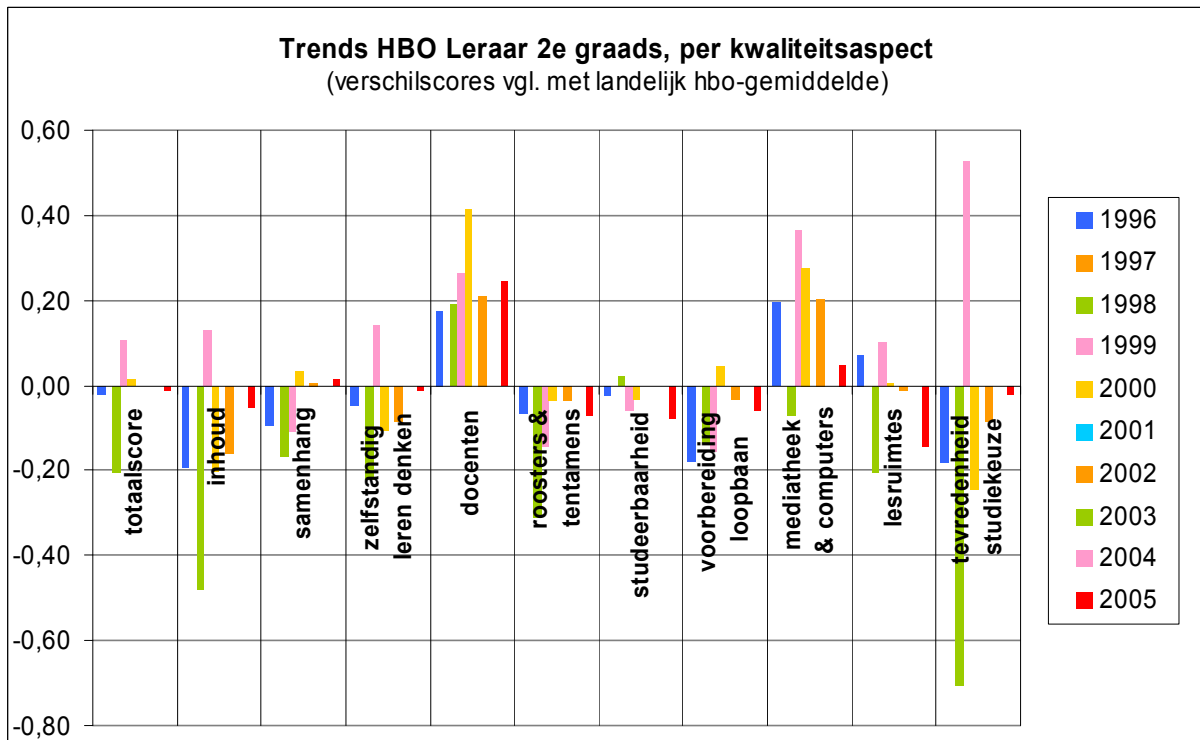
DALEND

Slechts op een enkel aspect zien we de kritiek recent toenemen, vergeleken met het algehele hbo-gemiddelde. Dit betreft met name de studeerbaarheid van de opleiding. Daarnaast zijn er aspecten waar de waardering nog breekbaar is. Dit betreft met name de gebouwen en faciliteiten. In het laatste meetjaar, 2005, was er op beide punten toch weer een daling in het oordeel te zien.

STABIEL

De ruimte voor zelfstandig leren denken is volgens de studenten enigszins beperkt; dit blijft de gehele periode gelden.

3.3 HBO Taal en Communicatie

De communicatiesector was de laatste tien jaar booming en dat had ook gevolgen voor de opleidingen in deze sector. Zowel het aantal studenten als het aantal hbo-opleidingen in het jonge vak communicatie is verdrievoudigd. De klassieke opleiding journalistiek groeide in een gematigder tempo, net als de 'business and languages'. De sterke groei van de communicatiestudies heeft de kwaliteit wel enige tijd onder druk gezet.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	3-HBO Taal & Communicatie	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	6200	Stijgend
Aantal opl.	65	Stijgend
Studie / week	29 u	
Baankans	Redelijk	Dalend

In deze groep worden zowel de opleidingen journalistiek en communicatie behandeld, als de studies informatiedienstverlening (IDM) en international business and languages (IBL). Al deze opleidingen vallen onder de economische sector, maar ze onderscheiden zich van de meer op management en finance gerichte opleidingen. De titel zegt het al: taal en communicatie staan bij al deze opleidingen centraal.

Het studentenaantal is zoals gezegd sterk gestegen. De instroom per opleiding ligt, door de gelijktijdige toename van het aantal opleidingen, nu gemiddeld op honderd. Maar deze aantallen zijn scheef verdeeld. Bij journalistiek en enkele grote communicatieopleidingen praten we over 200 tot 400 eerstejaars. Juist deze relatief massale opleidingen bepalen het beeld van de studentenoordelen.

De arbeidsmarkt voor de meeste van deze studies was in het begin van de onderzoeksperiode gunstig. Dit droeg bij tot de groei van het aantal opleidingen en studenten. De laatste jaren is er sprake van een kentering. Met name de markt voor journalisten is ongunstig en ook de prognoses voor HBO communicatie zijn verslechterd. Dit laatste is echter van zo recente datum dat het nog weinig invloed kon hebben op de studenttevredenheid in de onderzoeksperiode.

Patroon in het studentenoordeel

Het diagram laat zien dat deze groep hbo-opleidingen, vergeleken met het hbo als geheel, de afgelopen jaren gemiddeld zwak scoorde.

STERK

Studenten zijn relatief positief over:

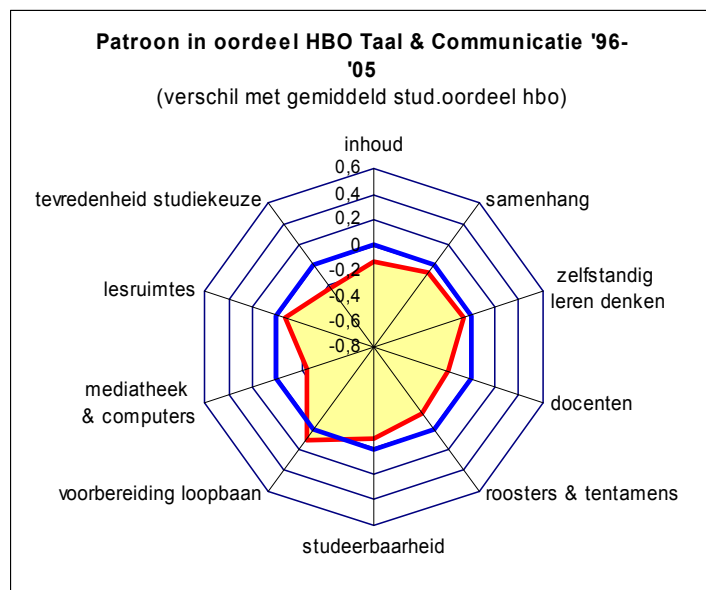
- voorbereiding loopbaan.

ZWAK

Kritiek is er op een groter aantal punten:

- mediatheek en computers
- docenten
- roosters en tentamens
- tevredenheid over de studiekeuze.

Deze kritiek past bij het beeld van tamelijk massale opleidingen met suboptimale studieomstandigheden.

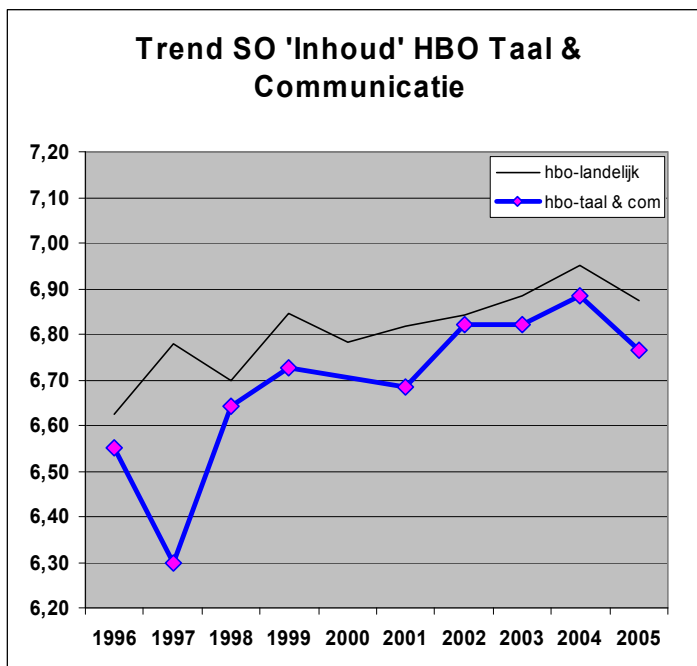

Trends in het studentenoordeel

De studentenoordelen in de sector HBO taal en communicatie zijn kritisch, maar recent ontwikkelen ze zich meer in de richting van het hbo-gemiddelde. Hier benoemen wij de belangrijkste trends.

STIJGEND

De waardering voor de inhoud van het programma (zie grafiek) is in absolute termen gestegen. Dit geldt echter voor het gehele hbo, en kan deels samenhangen met wijzigingen in de vraagstelling. De negatieve uitschieter in 1997 komt door het feit dat speciaal in dat jaar alleen de opleidingen journalistiek zijn ondervraagd. De score werd toen volledig bepaald door deze veel bekritiseerde opleidingen.

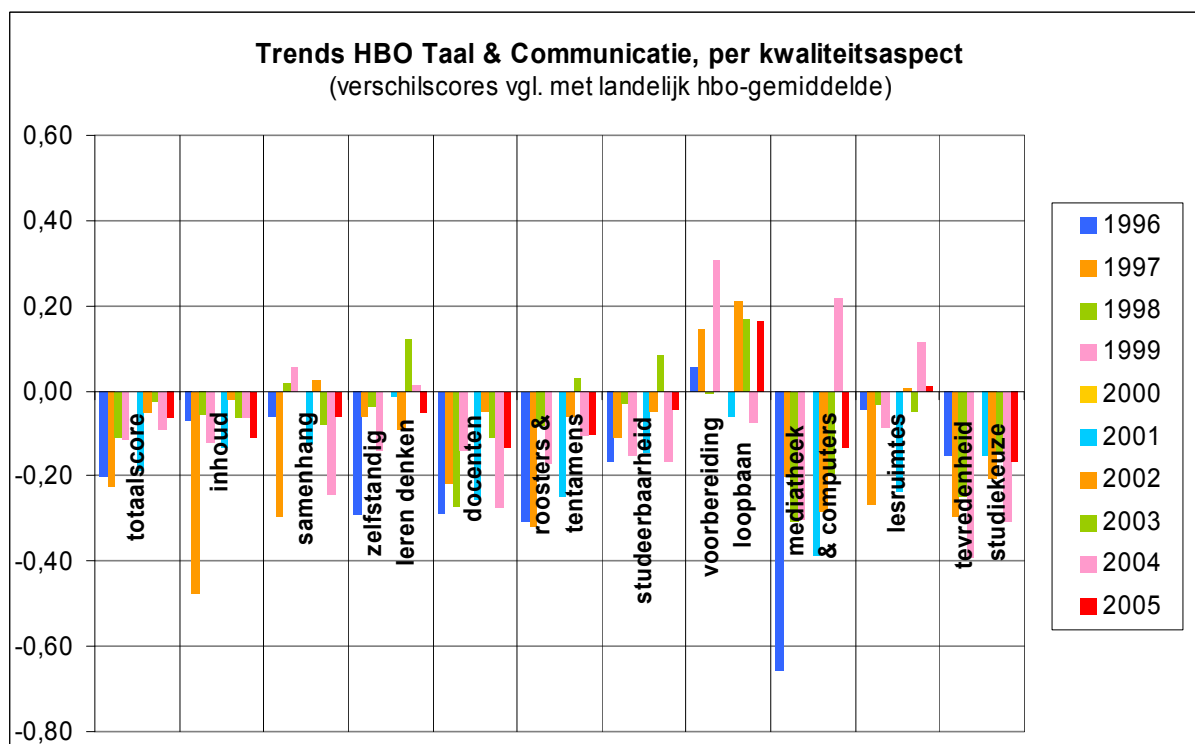

Zoals uit het staafdiagram blijkt, is er vergeleken met het algemene hbo bij meer aspecten sprake van stijgende waardering:

- Het onderwijs wordt minder schools gevonden dan tien jaar geleden (zie zelfstandig leren denken) en ook de docenten krijgen nu wat minder kritiek.
- De kritiek op lesruimtes, faciliteiten en roosters en tentamens is ook duidelijk afgenomen.
- Ook de totaalscore van deze opleidingen vertoont, vergeleken met het gehele hbo, een licht herstel na een periode van achterblijven.

STABIEL

Op één belangrijk punt is bij deze opleidingen de score de afgelopen jaren laag gebleven. Dat is bij de algehele tevredenheid over de studiekeuze. Een opvallend grote groep studenten zegt spijt te hebben van die studiekeuze.

3.4 HBO Kunst

De kunstopleidingen zijn in het hbo een sector met een zeer eigen karakter. Het onderwijs is veelal kleinschalig en ambachtelijk, studenten zijn gemotiveerd en werken hard. De baankansen zijn alleen goed voor de absolute toptalenten, of voor degenen die docent willen worden. Dit alles levert een heel eigen soort studentenpopulatie op, en ook een heel eigen patroon van studentenoordelen.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	4-HBO Kunst	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	3800	Licht stijgend
Aantal opl.	99	Stijgend
Studie / week	39 u	
Baankans	Goed	Dalend

De meest prominente opleidingen in deze sector zijn de muziekopleidingen (conservatoria) en de opleidingen beeldende kunst en vormgeving (kunstacademies). Daarnaast zijn in deze sector ook de relatief kleine lerarenopleidingen expressie en de toneel- en dansopleidingen enkele malen onderzocht. In enquêtejaren waarin zulke 'kleine' kunststudies centraal staan, ontstaat soms een licht afwijkend beeld¹. De beschrijving spitst zich hier toe op de twee grote richtingen.

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien op welke aspecten de kunstopleidingen (gemiddeld over de jaren) sterk en zwak scoorden, vergeleken met het hbo als geheel.

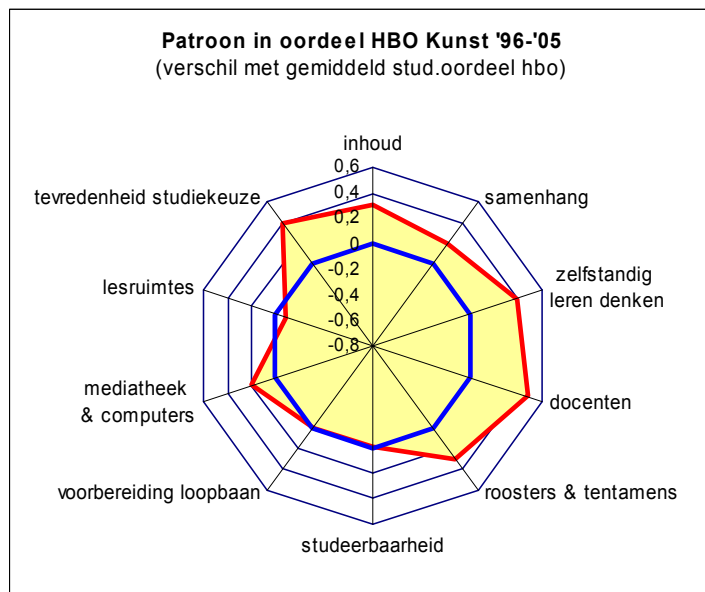
De studenten oordelen in het algemeen positiever dan in het gemiddelde hbo. Opmerkelijk is vooral:

STERK

- De docenten krijgen zeer veel lof, en dat geldt ook voor de aandacht voor zelfstandig denken. Dit klopt met het beeld van bijna individueel onderwijs.
- Ook de inhoud en samenhang van het programma worden gunstig beoordeeld.
- Over roosters en tentamens zijn zeer weinig klachten.
- De studenten zijn zeer tevreden over hun studiekeuze.

ZWAK

Relatief minder gunstig zijn de oordelen over de lesruimtes, over de studeerbaarheid en over voorbereiding loopbaan. De laatste beide punten stroken met het eerder geschetste beeld.

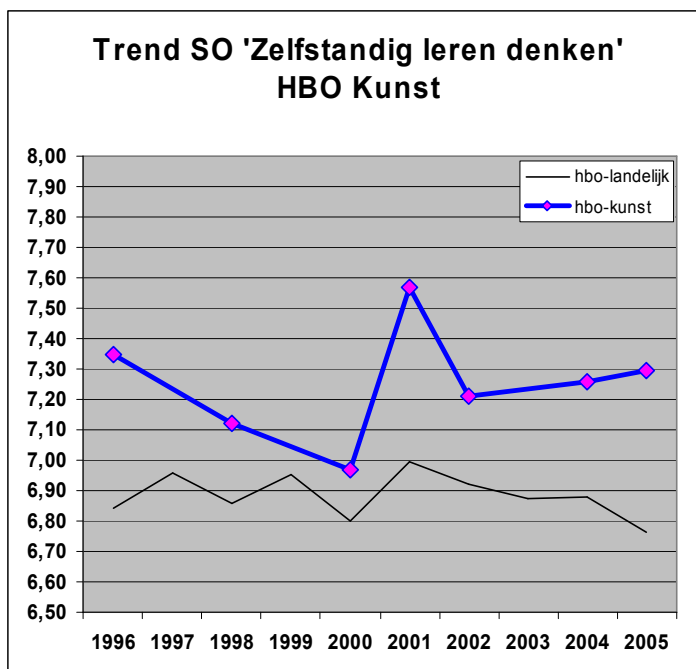
¹ In 2000 zijn alleen de lerarenopleidingen expressie onderzocht. Deze werden minder gunstig beoordeeld, vooral op de aspecten 'docenten' en 'tevredeheid over studiekeuze'. De faciliteiten kregen juist een beter rapportcijfer. In 1997 en 2003 zijn alleen de theateropleidingen onderzocht. Door de kleine steekproef zien we hier sterkere uitschieters omhoog en omlaag. Deze scores zijn niet opgenomen in de grafieken.

Trends in het studentenoordeel

In de hele onderzoeksperiode scoorden de opleidingen uit deze sector bovengemiddeld gunstig. Wel was er sprake van enige schommeling. In de periode 1998-2000 scoorden de kunstopleidingen gemiddeld maar 0,10-0,15 punt hoger dan het landelijke gemiddelde. Dit was nog steeds een significant verschil, maar relatief gezien een dieptepunt. Over de hele periode lagen de gemiddelde rapportcijfers ruim 0,2 punt boven het hbo-gemiddelde. Dat is hoog.

STIJGEND

Het oordeel over zelfstandig leren denken illustreert de bovengenoemde trend. Het was eind jaren negentig wat minder gunstig, maar ligt sindsdien zowel in absolute als in relatieve zin op hoog niveau. Ditzelfde patroon keert terug bij het aspect inhoud. Ook hier scoren de kunstopleidingen na de eeuwwisseling relatief beter. Ook in het gemiddelde hbo stijgt de waardering voor dit aspect, maar deze sector vergroot haar voorsprong.

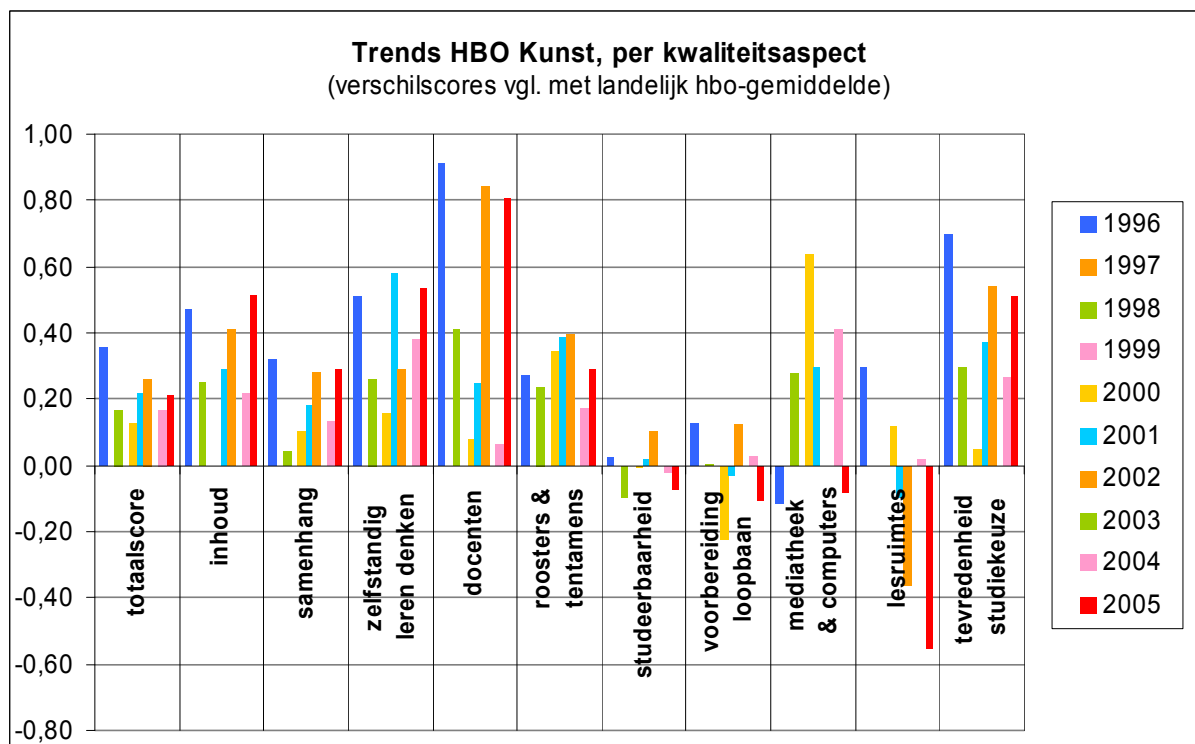

STABIEL

De waardering voor de studeerbaarheid is vrijwel stabiel. Hier wijkt deze sector maar weinig af van de landelijke cijfers.

DALEND

Er zijn enkele aspecten die recent in meerdere jaren onder het hbo-gemiddelde scoren. Dat geldt vooral voor de lesruimtes. Deze kregen zowel in 2002 als 2005 aanzienlijke kritiek. Dit zijn jaren waarin de muziekopleidingen de enquête domineerden. Kennelijk kampen deze met een groeiend kwantitatief of kwalitatief ruimteprobleem.

3.5 HBO Economie en Recht

De grootschalige opleidingen economie en recht zijn populair bij aspirant hbo'ers. Hoewel veel mensen voor deze studies kiezen, lijkt menig student enigszins teleurgesteld te worden. De kritiek betreft vooral de didactiek, de docenten en de organisatie van roosters en tentamens.

Er is een groot aanbod aan economisch en juridisch getinte hbo-opleidingen in Nederland. Vanwege de programmatische en institutionele samenhang tussen deze opleidingen die we voorheen HEAO noemden, worden ze hier als één omvangrijke sector behandeld. Commerciële economie, MER, en bedrijfseconomie zijn de bekendste en grootste opleidingen in deze sector.

Studies in deze sector kenmerken zich onder meer door hun massale karakter. Dit heeft mede tot gevolg dat er aanzienlijke kritiek is op de organisatorische kanten van de opleiding.

Het totale studentenaantal van deze groep opleidingen is zeer hoog. De instroomcijfers schommelen rond de 30.000. Er is geen duidelijke groei of afname te zien over de jaren. Wel is, in de strijd om marktaandeel tussen hogescholen, het aantal aangeboden opleidingen en opleidingsvarianten in de afgelopen tien jaar sterk gegroeid. Het gemiddelde aantal eerstejaars per opleiding is daardoor bijna gehalveerd tot ruim 200. Omdat per hogeschool de economische en juridische opleidingen veelal vanuit één instituut verzorgd worden, is van een werkelijke schaalverkleining nauwelijks sprake.

De arbeidsmarkt voor afgestudeerden in deze sector fluctueert. De verwachte baankansen waren in 1995 nog matig. In 2003 waren ze goed, maar in 2005 daalden ze weer naar matig. De grote hoeveelheid afgestudeerden leidt tot de verwachting dat de arbeidsmarkt krappere gaat worden. In de actuele arbeidsmarkt cijfers komt dit overigens nog niet sterk tot uitdrukking. We verwachten daarom nog geen verslechtering te zien in het oordeel van de studenten.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	5-HBO Economie & Recht	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	33400	Geen trend
Aantal opl.	161	Sterk stijgend
Studie / week	30	
Baankans	Redelijk	Stijgend dan dalend

Patroon in het studentenoordeel

In de grafiek is te zien op welke aspecten opleidingen in de sector economie en recht gemiddeld over de jaren sterk en zwak scoorden vergeleken met het hbo als geheel.

Op geen enkel aspect geven de studenten een hoger oordeel dan het landelijke hbo-gemiddelde. Het getoonde patroon is kenmerkend voor massale opleidingen.

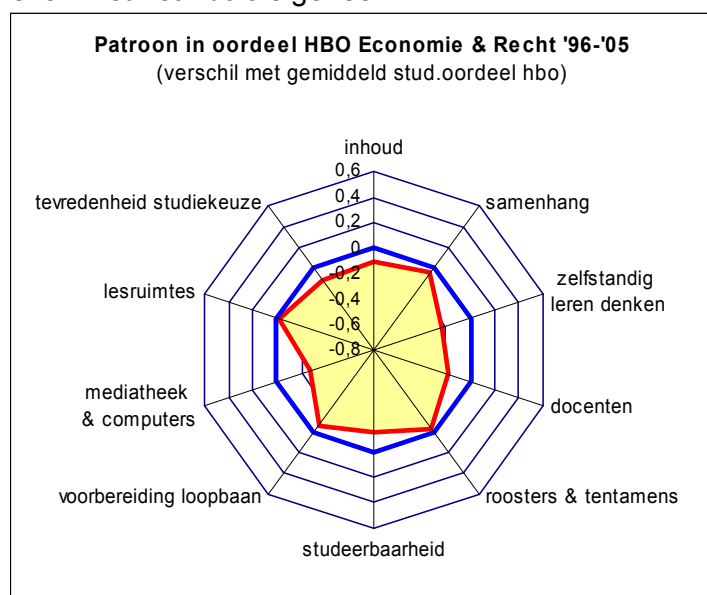
ZWAK

Klachten zien we bij deze aspecten:

- mediatheek en computers
- docenten: kritiek op didactische kwaliteit en gebrek aan persoonlijke aandacht
- zelfstandig leren denken.

NEUTRAAL

De studies in deze groep scoren toereikend met hun lesruimtes, de samenhang in het programma en de organisatie en roosters en tentamens. Dit duidt op een behoorlijke organisatie van het onderwijs.

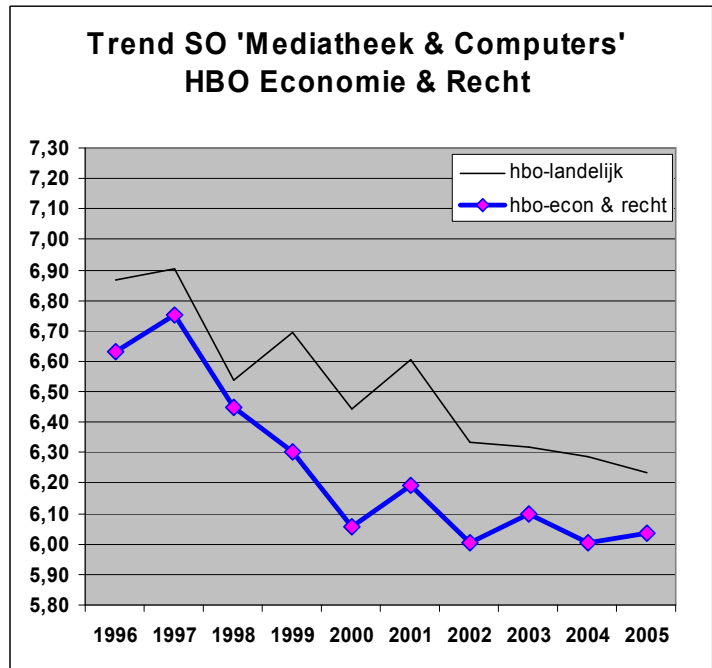
Trends in het studentenoordeel

In de sector HBO economie en recht kijken de trends in studentenoordeel weinig af van de ontwikkeling in het gehele hbo. Deze groep opleidingen scoort gedurende de hele onderzoeksperiode gemiddeld 0,15 punt lager. Dat is een relatief groot verschil.

DALEND

Ten opzichte van het landelijke gemiddelde neemt de score op mediatheek en computers vooral in het midden van de periode af. Recent wordt de achterstand op de rest van het hbo weer kleiner.

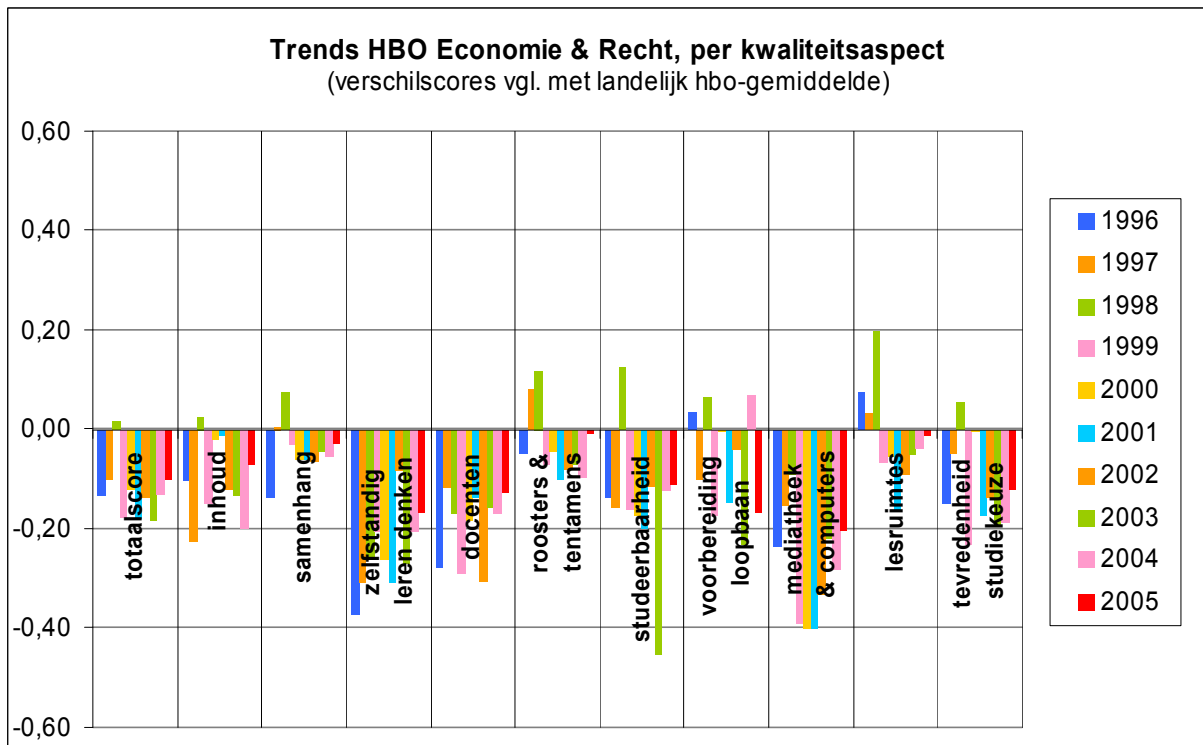
Ook bij roosters en tentamens en lesruimtes is er een licht dalende trend, met een opleving in 2005.

STIJGEND

In het begin van de onderzoeksperiode is er zware kritiek op de didactiek van deze opleidingen. Ze scoren laag op het thema zelfstandig leren denken. De laatste jaren zien we hier een kentering: bij dit thema neemt de achterstand op het hbo-gemiddelde af.

In mindere mate vertoont ook het oordeel over de docenten recent enige verbetering.

3.6 HBO Hotel en Toerisme

Deze subsector van het economisch onderwijs heeft duidelijk een eigen gezicht, en vindt zijn basis ook grotendeels in eigen instituten. De kracht van de opleidingen is van oudsher het duidelijke beroepsbeeld, de kleinschaligheid en de daarbij horende consistentie en discipline. De afgelopen tien jaar zagen we echter een sterke groei in zowel het aantal opleidingen als het aantal studenten. Dit heeft gevolgen voor zowel de tevredenheid van studenten, als de perspectieven op de arbeidsmarkt.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	6-HBO Hotel & Toerisme	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	9400	Stijgend
Aantal opl.	40	Stijgend
Studie / week	29	
Baankans	Slecht	Dalend

Deze groep bestaat uit de hotelscholen, de opleidingen HBO toerisme en vrijetijdsmanagement, en de opleidingen facilitair management. Het jaar 1990 zag slechts één opleiding in zowel hotelmanagement als toerisme. Daar zit de grootste groei, maar ook de opleidingen facilitaire dienstverlening zijn gedurende de onderzoeksperiode flink gegroeid. Met gemiddeld 29 studie-uren per week is de studiebelasting volgens de studenten niet al te hoog.

De studentenaantallen vertoonden een stijgende trend over de onderzoeksperiode, wat duidt op de populariteit van deze sector. De vooruitzichten op de arbeidsmarkt zijn lange tijd goed geweest, maar door de grotere aantallen afgestudeerden is dit minder geworden, vooral in de toerimesector. Tegen het einde van de periode vinden de meeste afgestudeerden uiteindelijk nog wel een baan, maar lang niet altijd op hbo-niveau. Dit was lange tijd beter in de hotelsector, maar ook daar zijn er tekenen van overaanbod van afgestudeerden.

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien op welke aspecten de opleidingen gemiddeld over de jaren sterk en zwak scoorden, vergeleken met het hbo als geheel.

STERK

Men is vooral tevreden over:

- zelfstandig leren denken
- voorbereiding op de loopbaan.

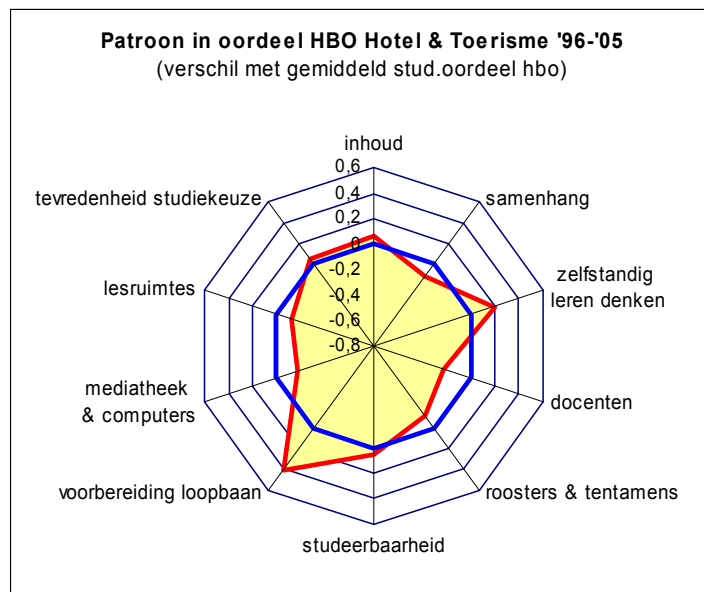
Dit beeld is consistent met praktijkgerichte opleidingen met een duidelijk beroepspectief.

ZWAK

Gemiddeld over de jaren zijn de studenten (veel) minder positief over:

- samenhang van het programma
- docenten
- organisatie van roosters en tentamens
- faciliteiten en lesruimtes.

Dit is meer kritiek dan men bij compacte beroepsgerichte opleidingen zou verwachten.

Trends in het studentenoordeel

In het begin van de onderzoeksperiode kregen de hotel- en toerismeopleidingen nog een bovenmodale waardering. Tien jaar later bleven ze juist wat achter. De scores van deze opleidingen zijn sterker gedaald dan het algehele hbo-gemiddelde.

DALEND

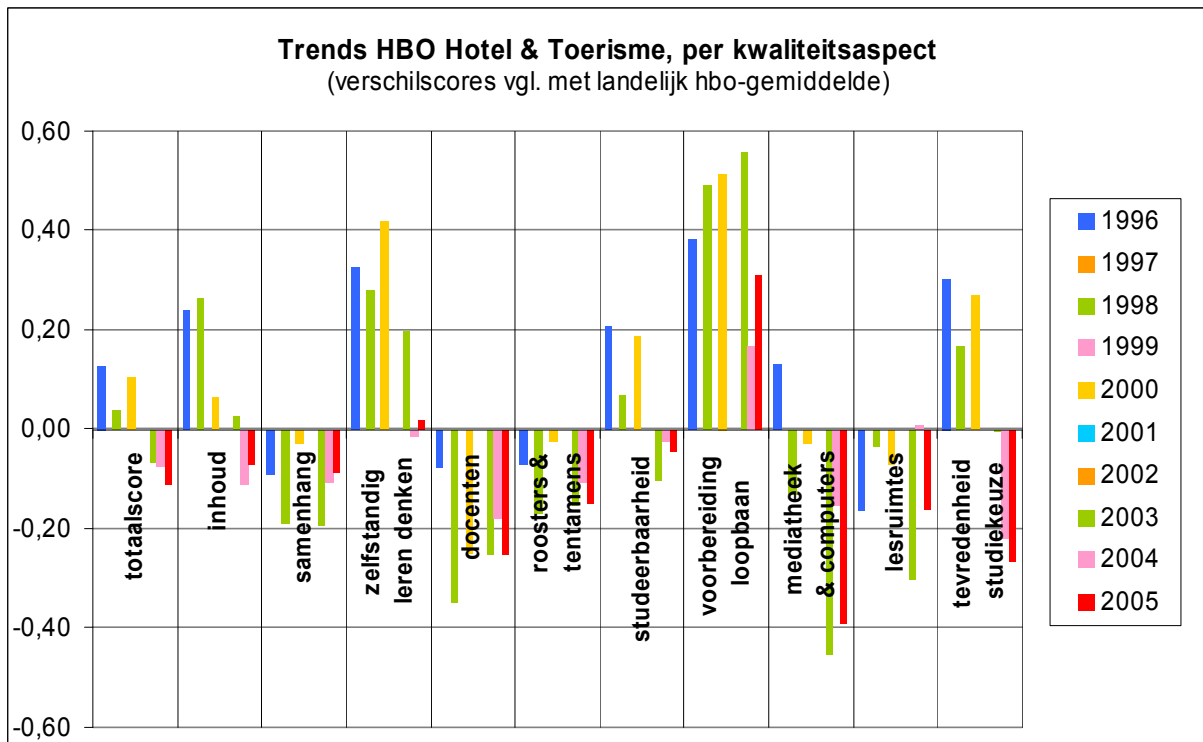
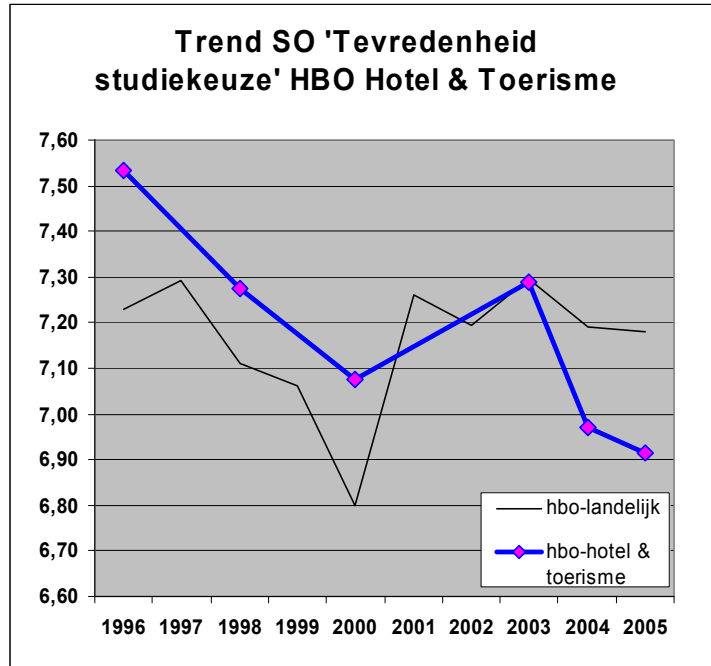
Bij meerdere kwaliteitsaspecten zien we de dalende tendens terug. Zowel wat betreft de inhoud als de studeerbaarheid scoorden deze opleidingen in 1996 nog duidelijk hoger dan het hbo-gemiddelde. Hetzelfde gold voor de algehele tevredenheid met de studiekeuze. Maar vijf jaar later werd de voorsprong een achterstand.

De score voor zelfstandig leren denken daalde ook, maar bleef wel hoger dan het hbo-gemiddelde.

STABIEL

Aspecten met een stijgende waardering zijn er bij deze groep opleidingen niet. Wel zien we de waardering op een enkel onderdeel stabiliseren. Dat geldt met name voor de samenhang in het programma.

Samengevat zien we een flinke achteruitgang in de studentenoordelen over deze groep opleidingen. Veel wijst erop dat de groei voor deze opleidingssector te snel is gegaan en dat de opleidingen organisatorisch moeite hebben gekregen met het op peil houden van de kwaliteit.

3.7 HBO Sociaal

De sociaal-agogische opleidingen in het hbo vormden de afgelopen tien jaar een relatief stabiele sector. Ook het beeld van de studentenoordelen was tamelijk stabiel. Er wordt niet te hard gestudeerd, de opleiding is goed te doen en er ligt veel nadruk op zelfstandig of als groep studieactiviteiten ondernemen. Kritiek is er op de faciliteiten en praktische organisatie, zoals roosters. Bovendien zijn de studenten kritisch over hun loopbaanvoorbereiding.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	7-HBO Sociaal	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	7600	Licht stijgend
Aantal opl.	86	Stijgend
Studie / week	28	
Baankans	Goed	Dalend

Deze groep omvat alle opleidingen uit de vroegere sociale academie, met als vier belangrijkste studies: maatschappelijk werk en dienstverlening (MWD), culturele en maatschappelijke vorming (CMV), personeel en arbeid (P&A) en sociaal pedagogische hulpverlening (SPH). Elke opleiding wordt aangeboden door ongeveer twintig middelgrote of grote hogescholen. Daarnaast levert de kleinere opleiding sociaal-juridische dienstverlening (SJD) een bescheiden bijdrage aan de gebundelde resultaten. De gemiddelde instroom ligt iets lager dan honderd per opleiding.

Tot begin jaren negentig kende het HSAO een gedifferentieerder opleidingsaanbod. Door een herstructureringsoperatie ontstond in deze periode een uniform, transparant en consistent opleidingsaanbod. In de periode na 1995 bleef dit lange tijd relatief stabiel. Ook de instroom was tamelijk constant op een hoog niveau vergeleken met de behoefte van de arbeidsmarkt. Afgestudeerden vonden meestal wel werk, maar de salarissen waren aan de lage kant. Aan het eind van de periode werden de kansen op werk minder positief. De invoering van probleemgestuurd en 'studentgecentreerd' onderwijs was in de eerste helft van de onderzoeksperiode in deze sector een issue. De verwerving van vaardigheden kreeg relatief hoge prioriteit. Ook later werd deze lijn doorgezet. Uit onder andere de visitatierapporten die in deze periode verschenen, wordt duidelijk dat deze onderwijsvernieuwingen met vallen en opstaan verliepen. Soms ontstond twijfel over of de studenten wel genoeg werden uitgedaagd om kennis te verwerven. De opleidingen kregen – of behielden – een imago van vrijblijvendheid.

Patroon in het studentenoordeel

STERK

Gemiddeld over alle onderzoeksjaren kent deze sector volgens de studenten enkele sterke punten:

- zelfstandig leren denken
- studeerbaarheid.

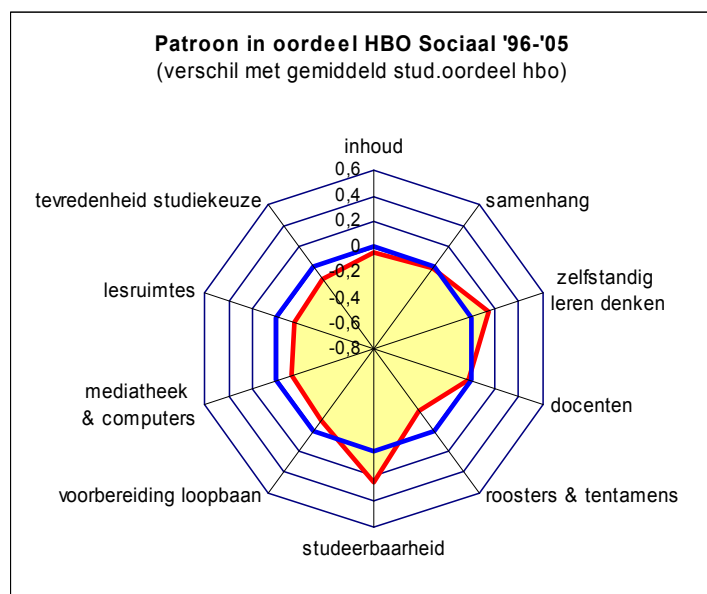
Ook de door studenten vermelde studielast van slechts 28 uur per week bevestigt het beeld dat de lat bij deze opleidingen niet te hoog lag.

ZWAK

Een relatief zwak punt is:

- de organisatie van roosters en tentamens.

Daarnaast krijgen ook de huisvesting en faciliteiten van de opleiding iets meer kritiek dan het gemiddelde hbo.

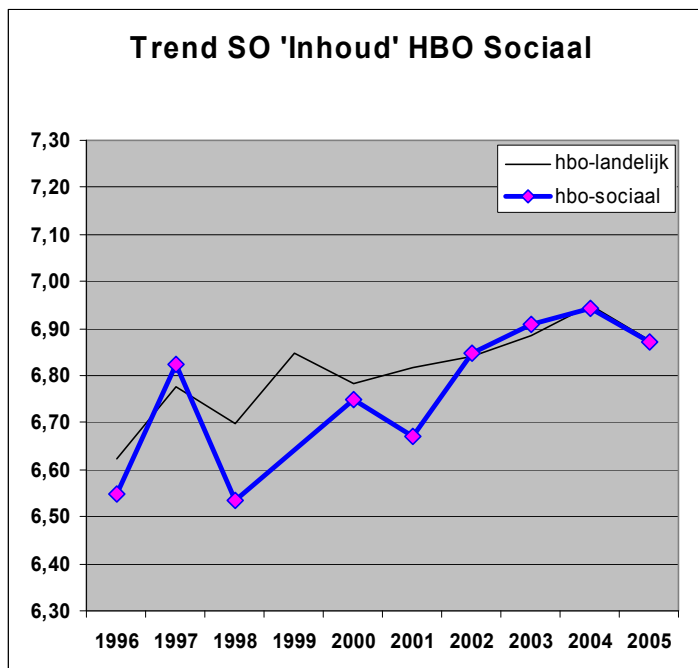
Trends in het studentenoordeel

STIJGEND

In de tweede helft van de tienjarige periode zien we in deze sector wat gunstiger scores dan kort voor de eeuwwisseling. Dit geldt met name voor de inhoud (zie grafiek) en samenhang van het onderwijsprogramma, en in mindere mate voor de voorbereiding op de arbeidsmarkt.

Vooral in 1998 en 2001 krijgen de opleidingen op deze punten een kritische beoordeling, maar vanaf 2002 is er sprake van modale scores. Ook de algemene tevredenheid neemt dan toe. Kennelijk worden de belangrijkste kinderziektes van de onderwijsvernieuwing in deze periode bedwongen.

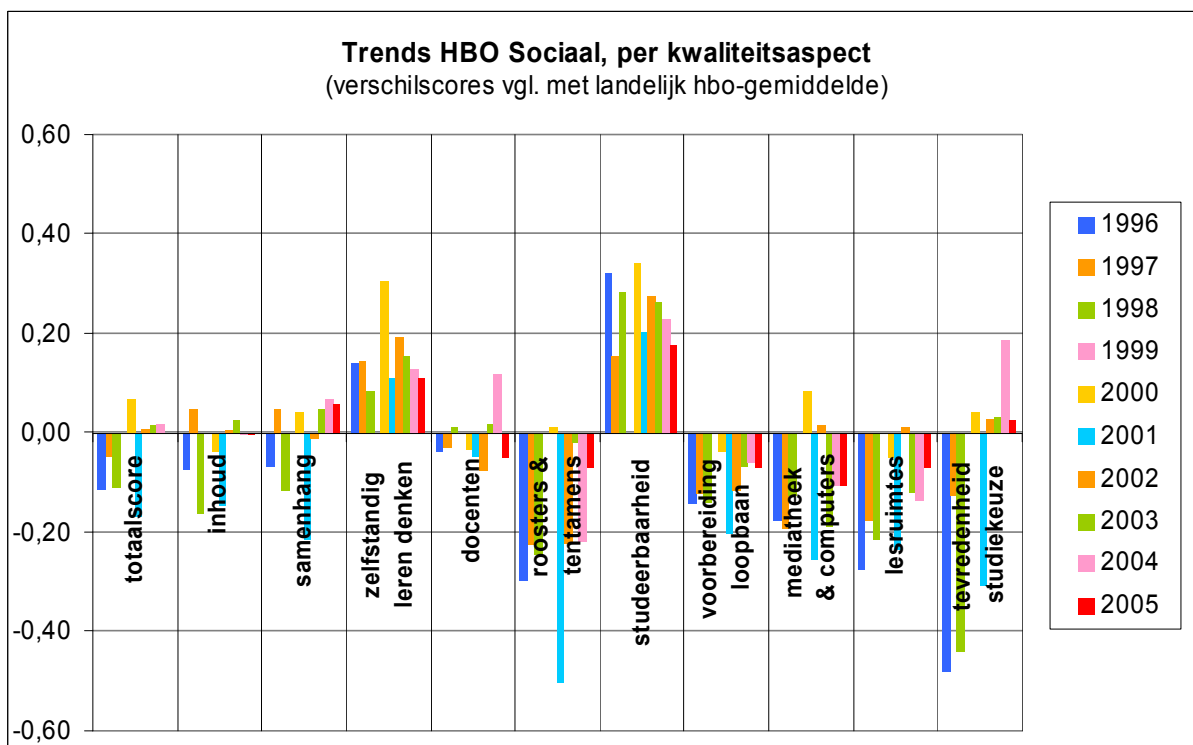
Tegelijk neemt de kritiek op de lesruimtes af.

DALEND

Er zijn geen aspecten waar de waardering van de studenten over de gehele onderzoeksperiode daalt. Wel zien we op onderdelen eerst een licht positieve trend, die echter de laatste jaren juist overgaat in een daling:

- Zelfstandig leren denken scoort de laatste jaren minder hoog.
- De studeerbaarheid is nog wel gunstig, maar scoort na 2003 toch wat lager dan voorheen.
- De faciliteiten scoren sinds 2003 weer onder het al lage landelijke gemiddelde.

3.8 HBO Paramedisch

De paramedische opleidingen worden gekenmerkt door een hoog praktisch gehalte, een helder beroepsbeeld en een relatief stabiele arbeidsmarkt. Bovendien is er geen sprake van overdreven massaliteit. Dit alles uit zich in tamelijk gunstige oordelen van studenten.

Deze groep omvat alle paramedische hbo-opleidingen zoals verpleegkunde, fysiotherapie, ergotherapie, logopedie, mondhygiëne en verloskunde.

Verpleegkunde maakt de helft uit van de instroom, gevolgd door fysiotherapie². Deze opleidingen hebben in de laatste twintig jaar grote veranderingen ondergaan. Voorheen werden ze merendeels verzorgd vanuit de ziekenhuizen. Vanaf eind jaren tachtig zijn steeds meer opleidingen, beginnend met verpleegkunde en fysiotherapie, 'omgebouwd' tot een reguliere hbo-opleiding. Niet meer vanaf de eerste dag in een ziekenhuisomgeving, maar eerst enkele jaren in de schoolbanken en dan via stages naar de praktijk.

De juiste balans tussen theorie en praktijk, en de discussie over het niveau van de opleidingen is voor deze opleidingen een belangrijk thema gebleken. Door de goede banden met de medische sector zijn de faciliteiten minder vaak een knelpunt dan bij andere hbo-studies. Toch kwamen uit visitaties inhoudelijke knelpunten naar voren.

Een ander punt is dat deze opleidingen worden gekenmerkt door een duidelijk beroepsbeeld, en dat studenten doorgaans een tamelijk bewuste keus voor het beroep maken.

De studentenaantallen vertoonden een lichte stijging over de onderzoeksperiode, evenals het aantal opleidingen. Er zijn ook nog duizenden deeltijd- en duale studenten, naast de vermelde aantallen voltijdstudenten. Met gemiddeld meer dan 100 voltijd eerstejaars hebben de opleidingen in het algemeen een tamelijk optimale schaal.

De vooruitzichten op de arbeidsmarkt zijn de hele periode goed. In het begin dreigde er een tekort aan verpleegkundigen, maar door het licht gestegen aantal studenten is daar nu minder sprake van. De markt voor fysiotherapeuten is minder gunstig geworden, door overheidsingrepen in de vergoeding voor fysiotherapeutische behandelingen. Toch zijn ook voor dit vakgebied de prognoses nog redelijk.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	8-HBO Paramedisch	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	7800	Licht stijgend
Aantal opl.	66	Stijgend
Studie / week	32	
Baankans	Goed	Constant

Patroon in het studentenoordeel

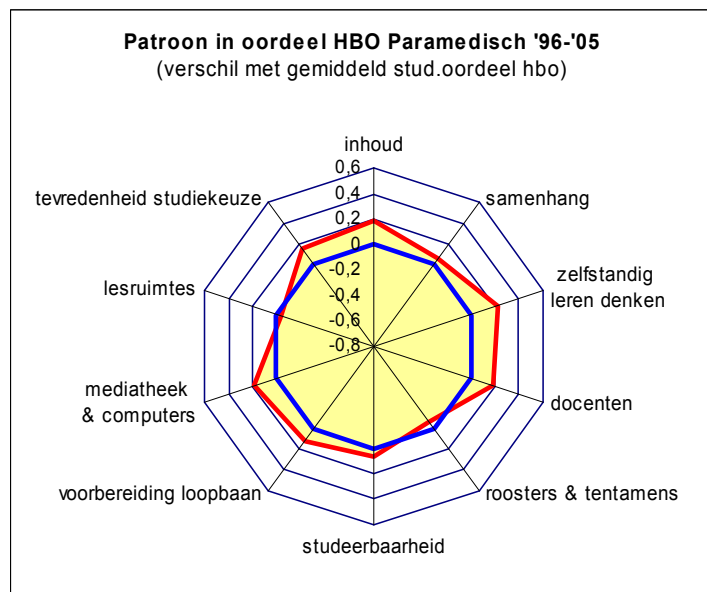
De grafiek laat zien hoe de sector scoorde, vergeleken met het gemiddelde hbo.

STERK

Op de aspecten inhoud, docenten, zelf leren denken en faciliteiten zijn de studenten duidelijk positiever dan het hbo-gemiddelde. Geen wonder dat de studenten dus ook tevreden zijn over de studiekeuze.

MINDER STERK

De studenten zijn behoorlijk tevreden. Slechts op de aspecten roosters en tentamens en lesruimtes zijn ze even kritisch als het hbo-gemiddelde.

² Onderzocht zijn ook de relatief 'zachte' opleidingen zoals creatieve therapie en logopedie. De oordelen hierover vertonen op onderdelen een afwijkend beeld. Dit is in het staafdiagram vooral te zien bij het jaar 2000, een jaar waarin logopedie als enige paramedische opleiding is onderzocht.

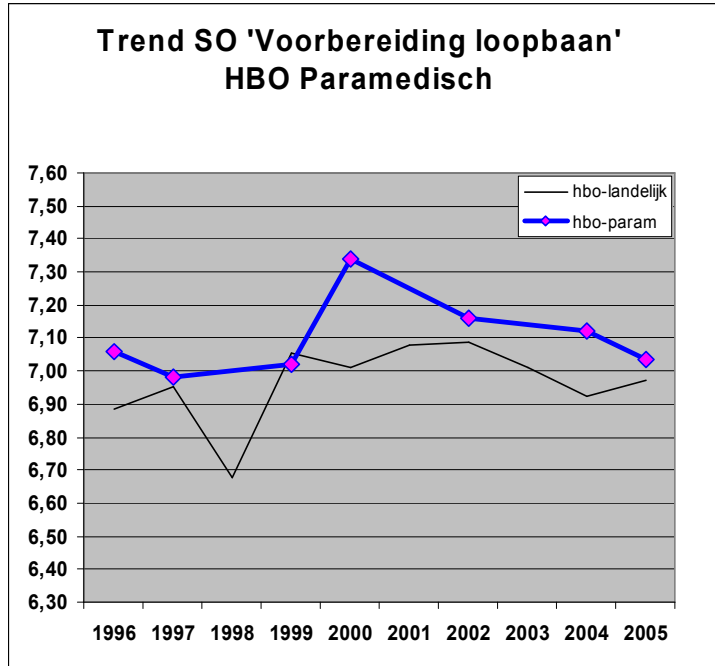
Trends in het studentenoordeel

DALEND

Gerekend in absolute rapportcijfers volgen de paramedische opleidingen de algemene hbo-trend van flink dalende waardering voor mediatheek en computers. De relatieve score van de sector op dit onderdeel blijft dus constant.

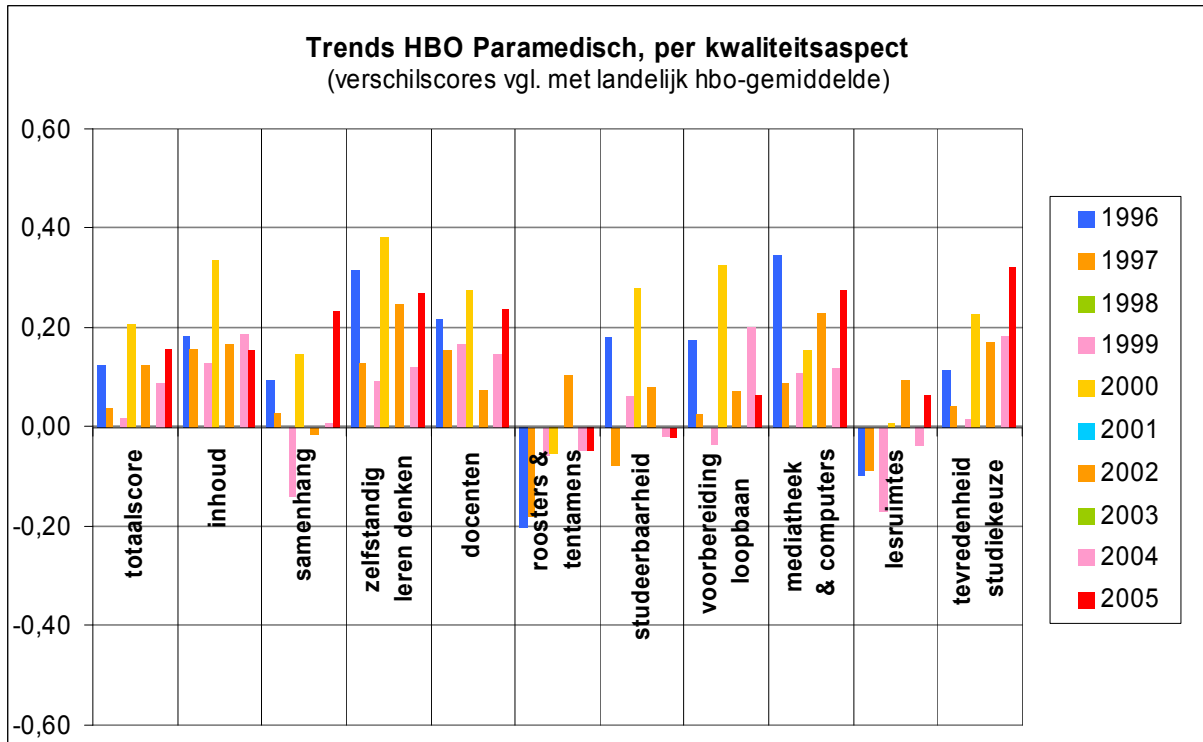
STABIEL

Bij de meeste aspecten zijn de scores van de sector gemiddeld stabiel over de onderzoeksperiode. Met enige fluctuaties zijn de studenten redelijk positief en tevreden. Dit is consistent met een beroepssector waar studenten in het algemeen bewust voor kiezen en dus extra gemotiveerd zijn. Dit komt ook tot uitdrukking in de waardering voor voorbereiding loopbaan. Zie de grafiek.

STIJGEND

Er is een lichte stijging in de scores voor lesruimtes, bewegend van net onder het landelijk gemiddelde naar net daarboven. Er is ook een lichte stijging in de tevredenheid over de studiekeuze. De studenten worden daarnaast minder ontevreden over het aanvankelijke knelpunt van roosters en tentamens.

3.9 HBO Landbouw en Milieu

De landbouwopleidingen nemen een unieke positie in binnen het hbo. Zij vallen van oudsher onder het ministerie van LNV, en fuseren tot nu toe niet of nauwelijks met overige hbo-opleidingen. Net als bij de medische opleidingen hadden deze opleidingen lange tijd een sterke band met de praktijk. En dat is een praktijk die internationaal bekend staat om zijn innovativiteit.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	9-HBO Landbouw & Milieu	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	3478	Dalend
Aantal opl.	74	Stijgend dan dalend
Studie / week	33	
Baankans	Matig	Stijgend dan dalend

In deze groep behandelen wij naast de pure landbouwopleidingen ook de milieustudies in het hbo en de opleidingen op het terrein van voeding. De helft van alle studenten volgt een specifieke landbouwstudie. Alles samen gaat het om een groep studies van aanzienlijke omvang, maar per opleiding is de schaal relatief bescheiden. We spreken over gemiddeld vijftig eerstejaars per locatie. Bovendien vertoont het studentenaantal een dalende trend.

De vooruitzichten op de arbeidsmarkt waren voor deze groep studies in de afgelopen periode niet al te gunstig. Dit gold vooral voor de traditionele landbouwrichtingen, zoals veeteelt, akkerbouw en tuinbouw. Onder druk van de modernisering van de landbouwsector en andere maatschappelijke ontwikkelingen zijn wel nieuwe opleidingen opgekomen die voor nieuwe perspectieven moeten zorgen, zoals bedrijfskunde en agribusiness en plattelandsontwikkeling.

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien hoe de opleidingen gemiddeld over de jaren scoorden, vergeleken met het hbo-gemiddelde.

NEUTRAAL

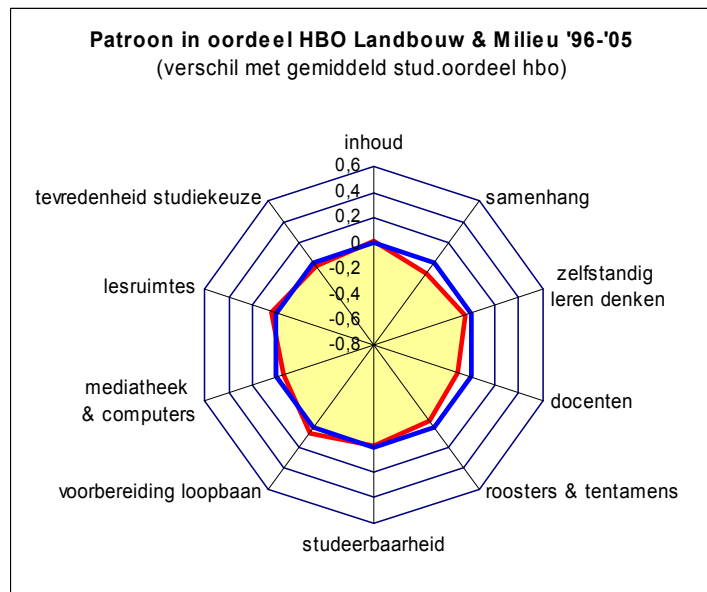
Op veel aspecten krijgen de landbouw- en milieueleidingen een modale waardering.

ZWAK

Er zijn enkele kleine afwijkingen:

- De samenhang in het programma krijgt een wat lagere waardering.
- Ook de docenten krijgen iets minder lof dan elders.

Het betreft relatief bescheiden verschillen, van rond de 0,1 punt. Op het meerjarige gemiddelde is dat verschil wel statistisch significant.

Trends in het studentenoordeel

De gemeten studentenoordelen fluctueren enigszins in de loop der jaren. Dit is mede te wijten aan het feit dat deze groep studies enigszins heterogeen is, en er per jaar verschillende opleidingen zijn onderzocht³. Deze fluctuaties zijn echter geen aanleiding om het gegeven algemene beeld bij te stellen. Er zijn enkele lichte trends aan te wijzen.

STABIEL

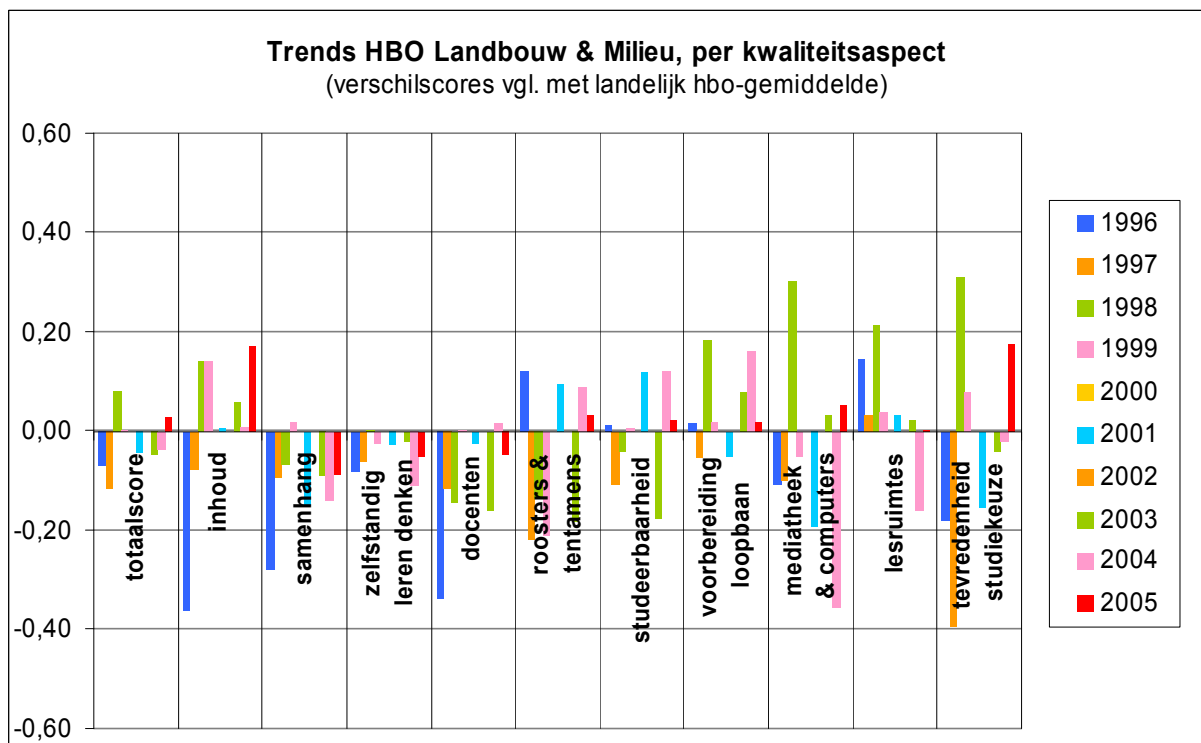
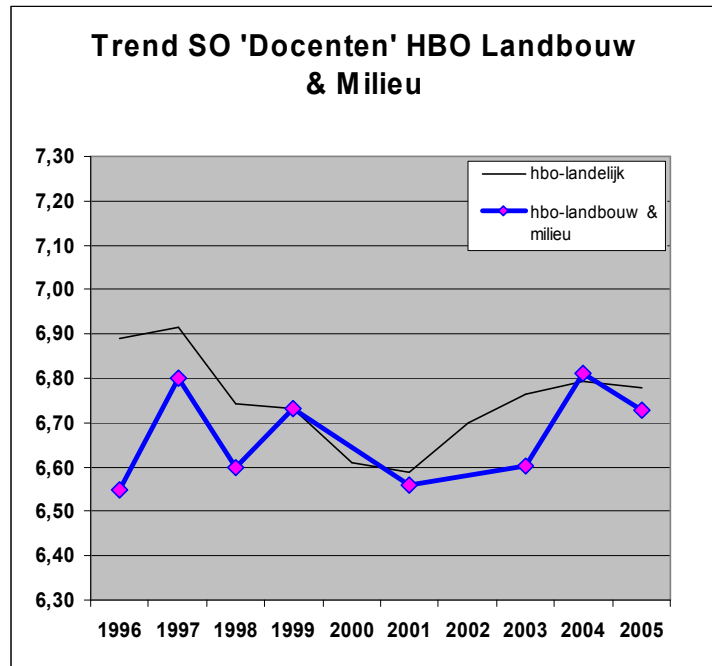
Afgezien van enkele uitschieters aan het begin van de periode blijft de waardering voor samenhang en zelfstandig leren denken vrij constant, onder het landelijk gemiddelde.

STIJGEND

De waardering voor docenten (zie grafiek) vertoont, vergeleken met het overige hbo, een licht stijgende trend. De opleidingen scoren eerst nog duidelijk benedengemiddeld, maar in latere jaren is dit minder het geval. Een zelfde lichte verbetering zien we bij de inhoud van de studie. Ondanks de fluctuaties is er bij roosters en tentamens ook enige stijging. Hetzelfde geldt voor de tevredenheid over de studiekeuze.

DALEND

De lesruimtes en de overige faciliteiten (mediatheek en computers) behoren tot de weinige aspecten waar juist in recente jaren meer kritiek klinkt dan in het overige hbo.

³ De pure landbouwopleidingen, onderzocht in 1996, 1998, 2001 en 2004 scoren wat lager op inhoud en samenhang van het programma, maar juist hoger op roosters en tentamens en studeerbaarheid. Voor de milieu- en voedingopleidingen, onderzocht in 1997, 1999, 2003 en 2005, ligt het precies andersom.

3.10 HBO Bio-lab en Chemie

Nederland is redelijk toonaangevend op het terrein van chemie en biomedische wetenschappen. Ook de hbo-opleidingen op dit terrein hebben een goede reputatie. Tien jaar geleden maakte deze opleidingssector wel een moeilijke periode door, die leidde tot sluiting van enkele opleidingen. Door nieuwe samenwerking met zowel het bedrijfsleven als de universiteiten lijkt de balans hersteld. Dit is ook af te lezen aan de oordelen van de studenten.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	10-HBO Bio-lab & Chemie	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	2050	Dalend dan stijgend
Aantal opl.	28	Stijgend dan dalend
Studie / week	33	
Baankans	Goed	Dalend

Deze groep omvat enerzijds de chemische en medisch-biologische laboratoriumopleidingen, met hun nadruk op fijnzinnige analyse en microgrammen. Aan de andere kant is er de chemische technologie, die ook moet kunnen denken in reactorvaten en in productie van tienduizenden liters. Door nieuwe ontwikkelingen in de chemie is de tegenstelling tussen beide uitersten de afgelopen jaren echter minder scherp geworden. Mede daardoor vormen de drie studies ook een voldoende samenhangende groep om in één hoofdstuk te behandelen.

Vergeleken met andere technische studies is het studentenaantal bij deze opleidingen in de afgelopen jaren relatief constant gebleven, met een zekere verschuiving van chemische technologie naar de biomedische kant. Aan het begin van de periode zaten de opleidingen nog in een moeilijke periode: mede door eerdere daling van studentenaantallen en bezuinigingen was er op aanzienlijke schaal sprake van een vergrijsd docentenbestand en verouderde apparatuur. Op het dieptepunt besloten enkele hogescholen om opleidingen te sluiten. Mede dankzij nieuwe samenwerking met bedrijven en onderzoeksinstituten hebben de overgebleven opleidingen hun vitaliteit behouden.

Een blik op de studentenpopulatie laat verder een voor techniek hoog aandeel vrouwen zien (meer dan vijftig procent). Het gemiddelde aantal eerstejaars per opleiding ligt op vijftenzeventig. Dit komt dichtbij de optimale omvang van een opleiding.

De arbeidsmarkt voor de groep studies als geheel is relatief constant gebleven. Dit hangt samen met het relatief brede spectrum aan branches waar afgestudeerden terecht kunnen: de chemische industrie, de medische en farmaceutische sector en een groot aantal onderzoeksinstituten.

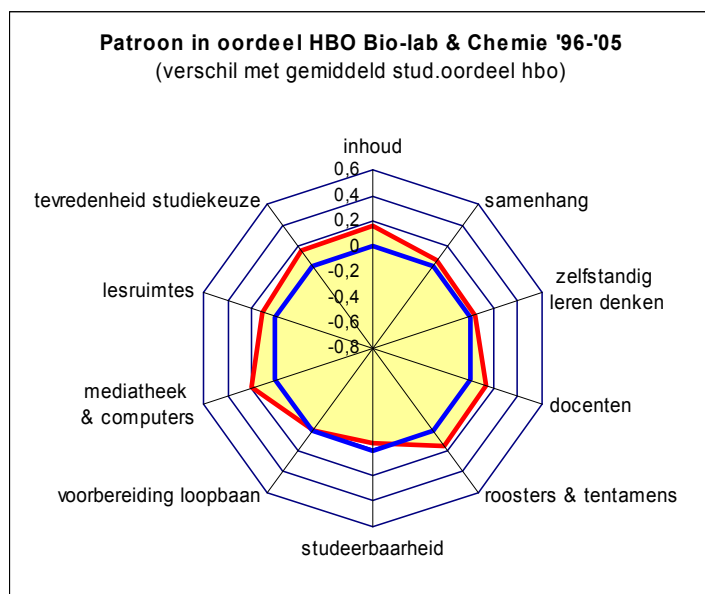
Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien dat deze sector, gemiddeld over de jaren, gunstig scoort vergeleken met het hbo als geheel.

STERK

- Met mediatheek en computers scoort deze groep relatief goed.
- De inhoud wordt gunstig beoordeeld.
- Ook de lesruimtes, docenten en roosters en tentamens krijgen relatief lovende oordelen.

Andere aspecten scoren rond het hbo-gemiddelde.

Trends in het studentenoordeel

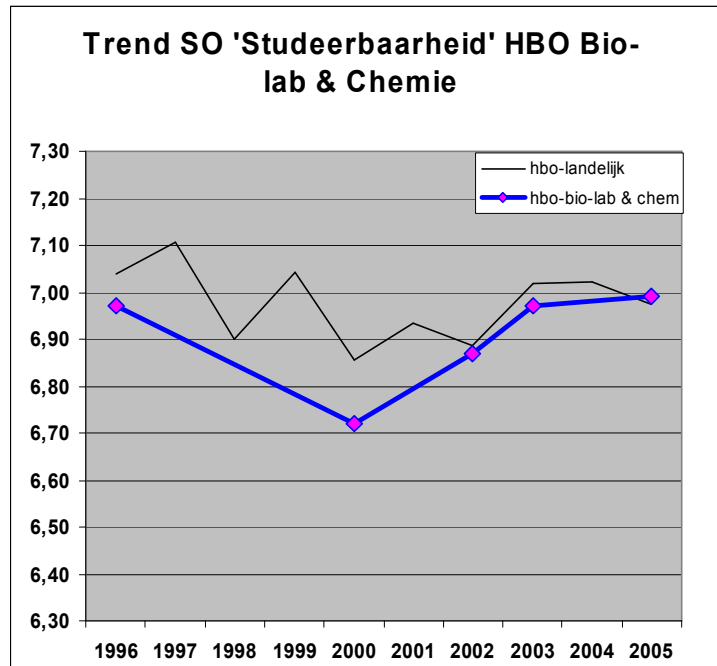
In de beginperiode waren van enkele meetjaren de resultaten minder betrouwbaar. Besloten is deze weg te laten. Wat resteert, zijn vijf meetjaren waarin goed vergelijkbare sets opleidingen zijn onderzocht.

STIJGEND

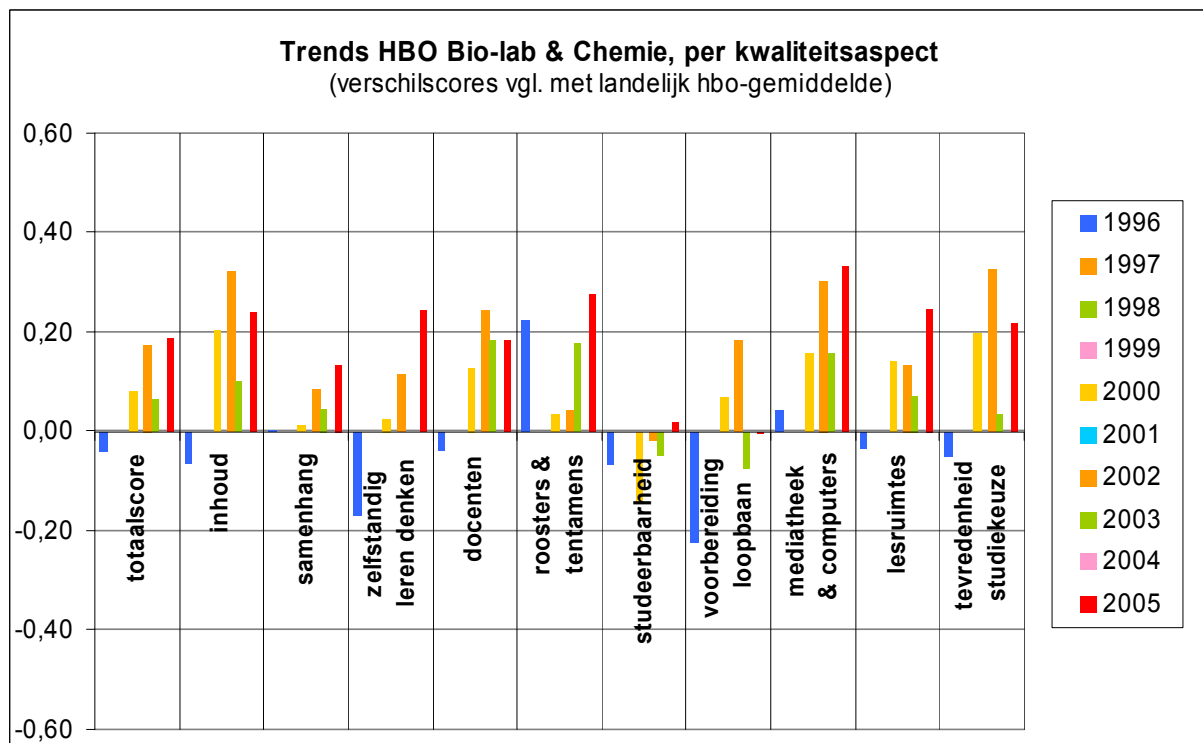
Op meerdere kwaliteitsaspecten zien we een positieve trend. Dat geldt dus ook voor de totaalscore uit de enquête. Hier benoemen we twee voorbeelden:

De studeerbaarheid bij deze opleidingen kreeg tot en met het jaar 2000 nog stevige kritiek. Deze kritiek is de laatste jaren vrijwel verstomd. De opleidingen scoren nu rond het hbo-gemiddelde (zie grafiek).

Ook bij mediatheek en computers zien we vanaf 2002 een gunstige trend, althans vergeleken met het landelijke gemiddelde. In het algemeen groeit in het hbo namelijk de kritiek op deze faciliteiten, maar bij deze groep opleidingen blijft de waardering constant.

Bij geen van de onderzochte kwaliteitsaspecten kent deze groep opleidingen een dalende score. De details per jaar per kwaliteitsaspect zijn af te lezen uit onderstaand staafdiagram.

3.11 HBO Informatica

Deze groep opleidingen was begin jaren negentig nog bescheiden van omvang, maar is – ondanks de dip die de ICT-sector rond 2000 doormaakte – geleidelijk flink gegroeid. Ook het aantal opleidingen nam toe, zodat de opleidingen gemiddeld niet al te grootschalig werden. De vraag naar ICT'ers op de arbeidsmarkt was gemiddeld over de jaren goed. Al met al waren de omstandigheden voor deze groep opleidingen gunstig.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	11-Informatica	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	3500	Stijgend
Aantal opl.	45	Stijgend
Studie / week	32	
Baankans	Goed	Stijgend dan dalend

Een kenmerk voor het nog jonge vak van de informatica is dat de ontwikkelingen in de praktijk bijzonder snel gaan. Hierdoor is het een extra opgave voor opleidingen om zich aan te passen en te zorgen dat studenten up-to-date faciliteiten en programma's aangeboden krijgen. Ook aan de (actuele) vakkennis van docenten worden hoge eisen gesteld. Dit is daarom een belangrijk punt in de analyse van de studentenoordelen.

Overigens wordt de 'informatica' in het hbo bediend door opleidingen met twee soorten achtergrond:

- aan de ene kant is in de *techniek*sector de 'hogere informatica' (HI) ontstaan
- vanuit de *economische* opleidingen is de 'bedrijfskundige informatica' (BI) opgezet.

Aan het begin van de onderzoeksperiode was er nog sprake van een scherpe tweedeling, waarbij de BI-opleiding de vertrouwde sterke en zwakke punten van het massale en sterk groeiende HEAO vertoonde, en de HI-opleidingen duidelijk het watermerk van de wat verouderde en vergrijsde techniefaculteiten droegen.

Recent is er sprake van meer samenwerking en minder scherpe tegenstellingen. Tegelijk heeft de term 'hogere informatica' plaats gemaakt voor 'informatica' tout court. Er is ook een reeks nieuwe opleidingen op het terrein van multimedia en design ontstaan, maar deze worden hier niet behandeld.

De studentenaantallen bij deze studies zijn tijdens de onderzoeksperiode gestegen, maar gemiddeld genomen was er sprake van beheerste groei.

De situatie op de arbeidsmarkt was gemiddeld over de jaren goed, maar met forse fluctuaties.

Patroon in het studentenoordeel

Het diagram laat zien hoe deze opleidingen gemiddeld over de hele periode scoorden. De sector kreeg een modale waardering, met op enkele punten extra lof of kritiek:

STERK

De opleidingen scoren fractioneel hoger met:

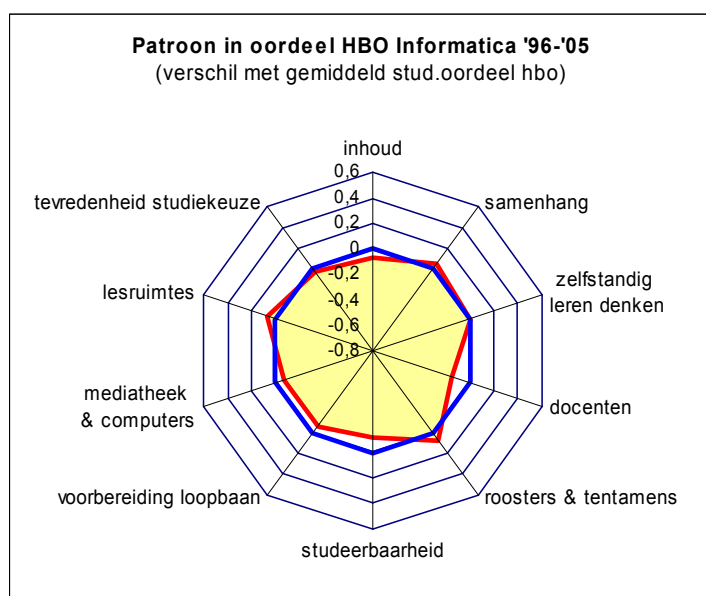
- roosters en tentamens
- lesruimtes.

ZWAK

Iets meer kritiek dan het overige hbo is er voor:

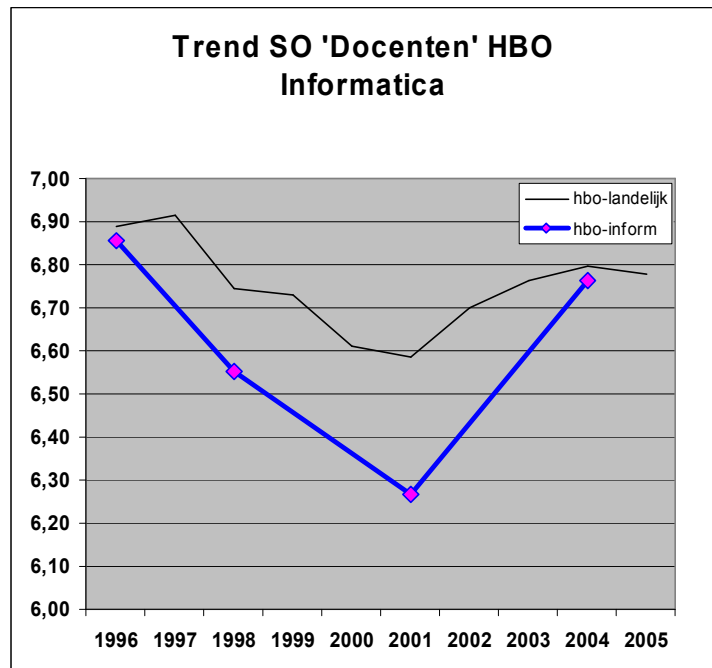
- docenten
- studeerbaarheid
- voorbereiding op de loopbaan.

Dit laatste illustreert de lastige afstemming op de voortdurend veranderende ICT-markt.

Trends in het studentenoordeel

Er zijn vier jaren waarin een goed vergelijkbare en volledige set informatica-opleidingen in het hbo is onderzocht. Hiervan vertoont 2001 op alle aspecten een duidelijk lagere score dan de andere jaren. Typisch is het patroon bij de oordelen over de docenten: aan het begin en eind van de periode gelijk met het hbo-gemiddelde, maar in 1998 en vooral 2001 opvallend lager (zie grafiek). Dit patroon is wellicht verklaarbaar uit de hectiek die eind jaren negentig rond de ICT-sector heerste, wat uitmondde in het uiteenspatten van de internet bubble. Afgezien van de dip in waardering in 2001 blijven de scores bij deze groep opleidingen redelijk dicht bij het hbo-gemiddelde.

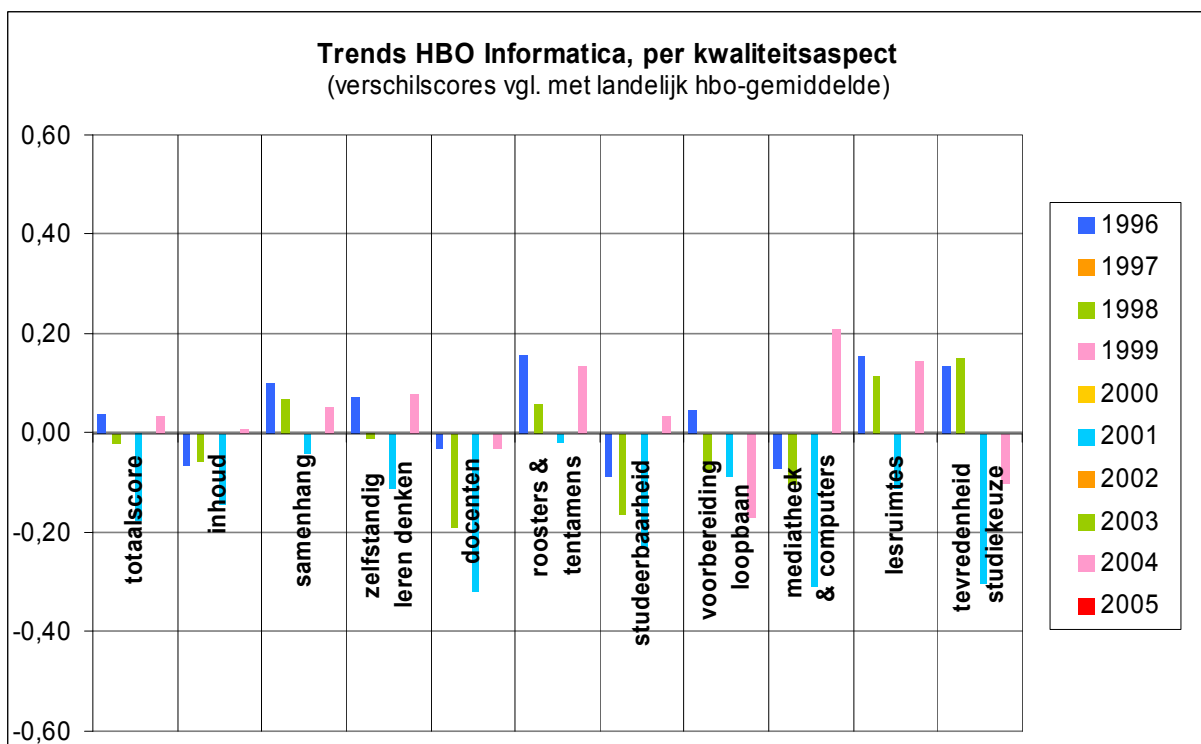
DALEND

We zien een lichte daling in waardering voor de voorbereiding op de loopbaan en bij de algemene tevredenheid over de studiekeuze.

STIJGEND

Mediatheek en computers scoren aanvankelijk vrij laag, tijdelijk zelfs zeer laag, maar krijgen in 2004 juist een duidelijk gunstiger waardering dan het hbo-gemiddelde. Ditzelfde geldt in mindere mate ook voor de studeerbaarheid.

In het staafdiagram zijn de scores van alle jaren voor alle kwaliteitsaspecten te zien, inclusief de opvallende dip van 2001.

3.12 HBO Elektrotechniek en Technische Natuurkunde

De technieksector van het hbo omvat opleidingen die duidelijk en consistent van elkaar verschillen in beoordelingspatroon binnen de Nationale Studentenenquête. Daarom zijn drie verschillende groepen opleiding gevormd. De eerste is HBO elektrotechniek samen met technische natuurkunde – twee sterk natuurwetenschappelijk gerichte opleidingen. Deze opleidingen scoren in het algemeen hoog, met als kritiekpunt dat ze te weinig praktisch gericht zouden zijn.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	12-HBO Elektro & Techn. Natuurkunde	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	1855	Dalend dan stijgend
Aantal opl.	28	Constant
Studie / week	35	
Baankans	Goed	Dalend

Deze groep omvat slechts enkele opleidingen, namelijk:

- HBO elektrotechniek
- HBO technische natuurkunde

Deze opleidingen worden aangeboden door ruim twintig middelgrote tot grote hogescholen, waarvan enkele zowel elektrotechniek als technische natuurkunde aanbieden. De set onderzochte opleidingen was gedurende de onderzoeksperiode relatief stabiel. Slechts een enkele kleine opleiding werd opgeheven, en twee opleidingen elektrotechniek gingen op in een nieuwe combinatie met andere techniekstudies.

De instroom was relatief bescheiden, met gemiddeld iets meer dan vijftig eerstejaars per opleiding. Daarmee bleef ook het aanbod aan afgestudeerden relatief laag.

De arbeidsmarkt voor afgestudeerden was daardoor lange tijd gunstig, met bovengemiddelde baankans en salaris. Pas zeer recent zijn er minder gunstige prognoses.

Verder valt op dat de studenten hard studeren. De 35 studie-uren per week behoren tot de hoogste scores die we in het hbo tegenkomen.

Patroon in het studentenoordeel

Het diagram laat zien hoe deze opleidingen scoorden, vergeleken met het gemiddelde hbo. Gemiddeld kreeg de sector een vrij gunstige waardering, maar wel met enkele specifieke sterktes en zwaktes:

STERK

- de docenten krijgen veel lof
- idem voor roosters en tentamens.

Minder hoog, maar toch positief:

- lesruimtes en faciliteiten
- inhoud en samenhang van het programma.

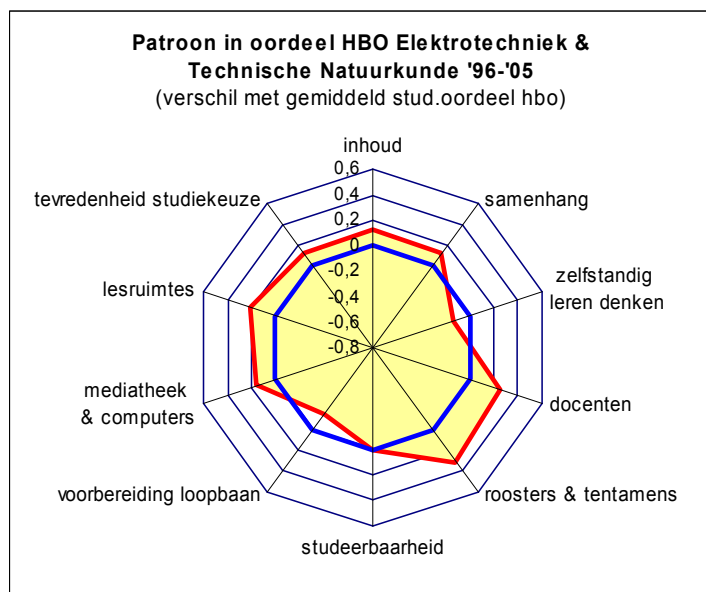
Dit alles past bij een beeld van degelijk, goed georganiseerd technisch onderwijs.

ZWAK

Op twee punten oordelen de studenten kritischer over HBO elektrotechniek:

- de ruimte voor zelfstandig denken
- de voorbereiding op de arbeidsmarkt.

Voor hbo-begrippen hebben we hier te maken met een ietwat schoolse en theoretische onderwijscultuur.

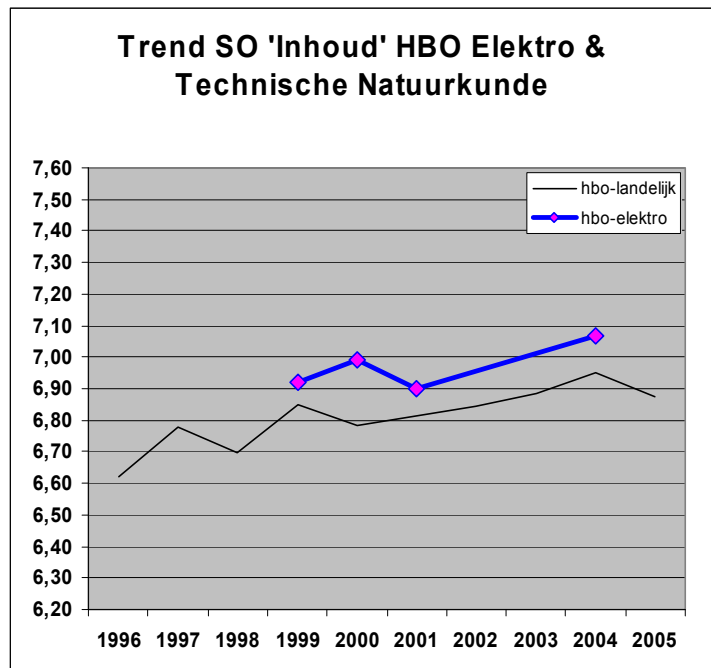

Trends in het studentenoordeel

Deze set opleidingen biedt een wat smalle basis om trends te signaleren. In de eerste drie jaren is er bij elektrotechniek geen enquête gehouden⁴. Daarna resteren er vier meetpunten, waarvan het tweede louter is bepaald door de specialistische opleidingen technische natuurkunde.

STABIEL

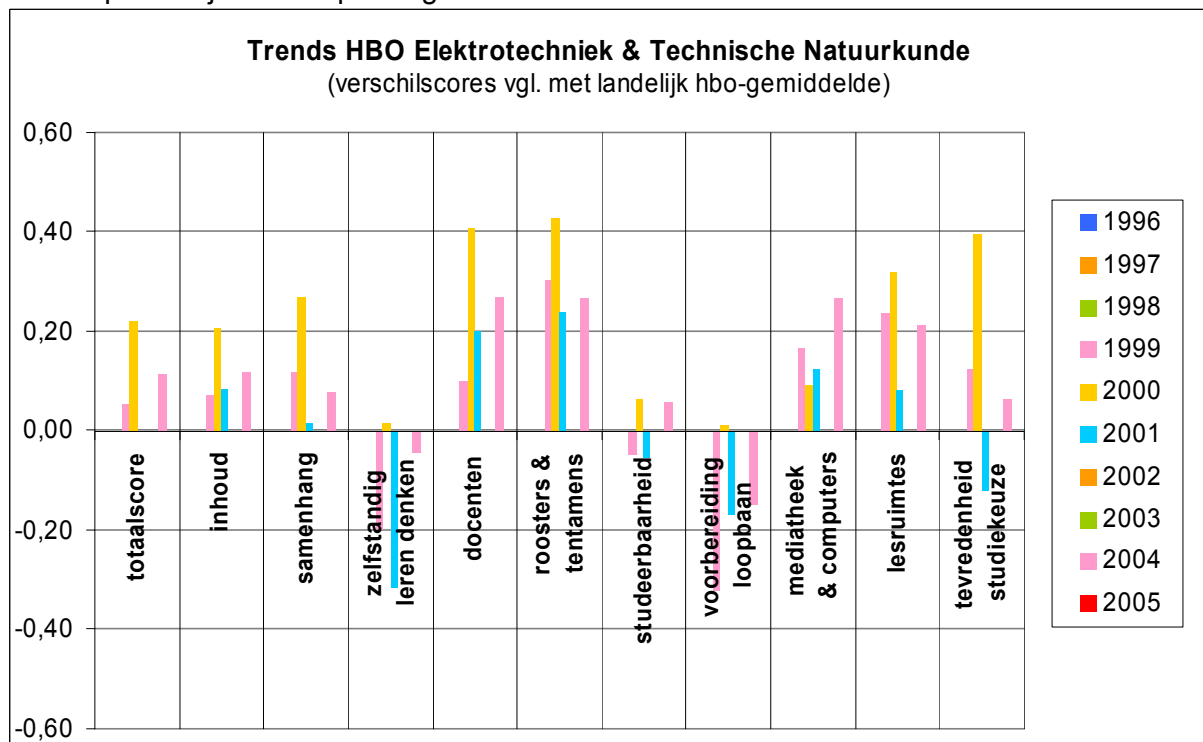
Bij de meeste aspecten zien we een stabiele situatie. Zie het oordeel over de inhoud van het onderwijs, dat in alle jaren een fractie beter is dan het hbo-gemiddelde (zie grafiek). Stabiel is ook het oordeel over de praktische organisatie rond lesroosters en tentamens, dat steeds ongeveer 0,3 punt hoger blijft dan het hbo-gemiddelde.

STIJGEND

Een relatief gunstige trend zien we bij de faciliteiten (mediatheek en computers). In 2004 steekt het oordeel over elektrotechniek op dit punt hoger boven het hbo-gemiddelde uit dan in de drie andere meetjaren.

In onderstaand staafdiagram zien we net als bij informatica in 2001 een dip, maar deze is wel minder diep dan bij de ICT-opleidingen.

⁴ In 1995 was er een enquête bij elektrotechniek; dat jaar valt echter vanwege een afwijkende enquêteopzet buiten dit rapport. Vervolgens is er pas in 1999 landelijk onderzoek bij deze studie gehouden, en daarna in 2001 en 2004. Bij technische natuurkunde was er alleen onderzoek in 2000 en 2004. Reden voor het ontbreken van onderzoek in de eerste jaren is dat het budget van de Nationale Studentenenquête (NSE) toen nog klein was, zodat alleen bij grote hbo-opleidingen frequent onderzoek mogelijk was. In dit tendrapport is dit ondervangen door bundeling van verwante studies. Binnen de sector HBO techniek waren de verschillen tussen studies echter te groot om tot zinvolle bundeling te komen.

3.13 HBO Werktuigbouwkunde

HBO werktuigbouwkunde vormt de tweede groep van de technische hbo-opleidingen. Deze grote opleiding is voldoende onderzocht om patronen en trends aan te kunnen wijzen. De studenten zijn er minder tevreden dan bij elektrotechniek. De opleiding is behalve degelijk en vrij schools ook nogal zwaar. En er zijn meer knelpunten bij de faciliteiten.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	13-HBO Werktuigbouwkunde	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	1953	Dalend
Aantal opl.	21	Licht dalend
Studie / week	34	
Baankans	Goed	Dalend

HBO werktuigbouwkunde wordt aangeboden door ruim twintig middelgrote tot grote hogescholen. Het opleidingsaanbod in dit vakgebied was gedurende de onderzoeksperiode relatief stabiel. Slechts een enkele opleiding ging op in een nieuwe combinatie met andere techniekstudies.

Met het imago van industriegerichte techniekopleidingen zoals werktuigbouwkunde was er, vooral in de jaren negentig, wel een probleem. Ze hadden een stoffig en traditioneel imago, kampten met verouderde faciliteiten en vergrijsde docenten. En ze zouden niet studeerbaar zijn. Er werd gevreesd voor dalende populariteit van de opleidingen. Met verschillende vernieuwingsimpulsen en pr-campagnes is gepoogd dit onheil af te wenden.

De studentenaantallen van werktuigbouwkunde zijn, wellicht mede door deze campagnes, redelijk op peil gebleven. De instroom ligt nog steeds rond de 100 eerstejaars per opleiding. Omdat het hbo als geheel sterk groeide, ging het marktaandeel van deze opleidingen overigens wel achteruit.

De arbeidsmarkt voor afgestudeerden was in deze periode redelijk gunstig, met bovengemiddelde baankans en salaris. Pas zeer recent zijn er minder gunstige prognoses. Tenslotte valt op dat de studenten bij deze opleidingen relatief hard studeren. De 34 studie-uren per week zijn duidelijk boven het algemene hbo-gemiddelde.

Patroon in het studentenoordeel

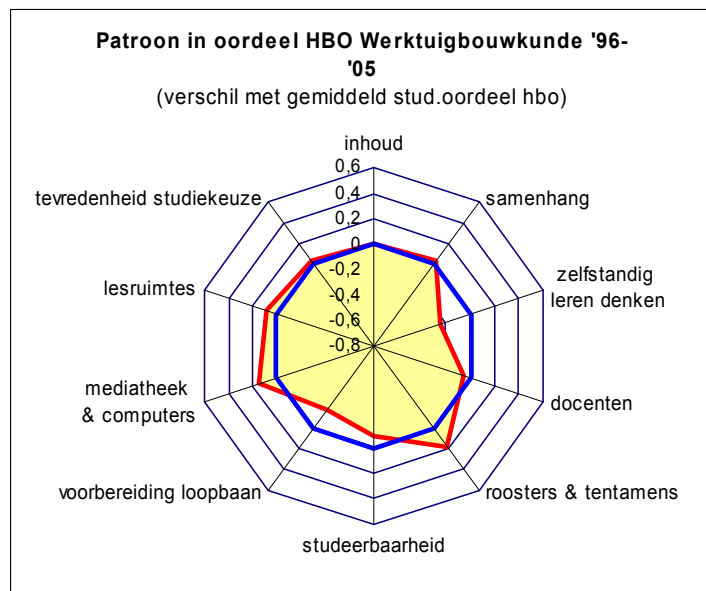
Werktuigbouwkunde krijgt wat lagere waarderingscijfers dan elektrotechniek (groep 12). Studenten vinden het onderwijs zwaarder en strakker, en ze hebben minder lof voor hun docenten.

STERK

Er zijn weinig klachten over praktische randvoorwaarden, zoals lesruimtes en faciliteiten en de roosters en tentamens zijn gunstig beoordeeld.

ZWAK

Meer dan bij elektrotechniek missen de studenten ruimte voor zelfstandig denken. Ze zijn ook kritisch over de voorbereiding op de arbeidsmarkt. Hetzelfde geldt voor de studeerbaarheid.

Trends in het studentenoordeel

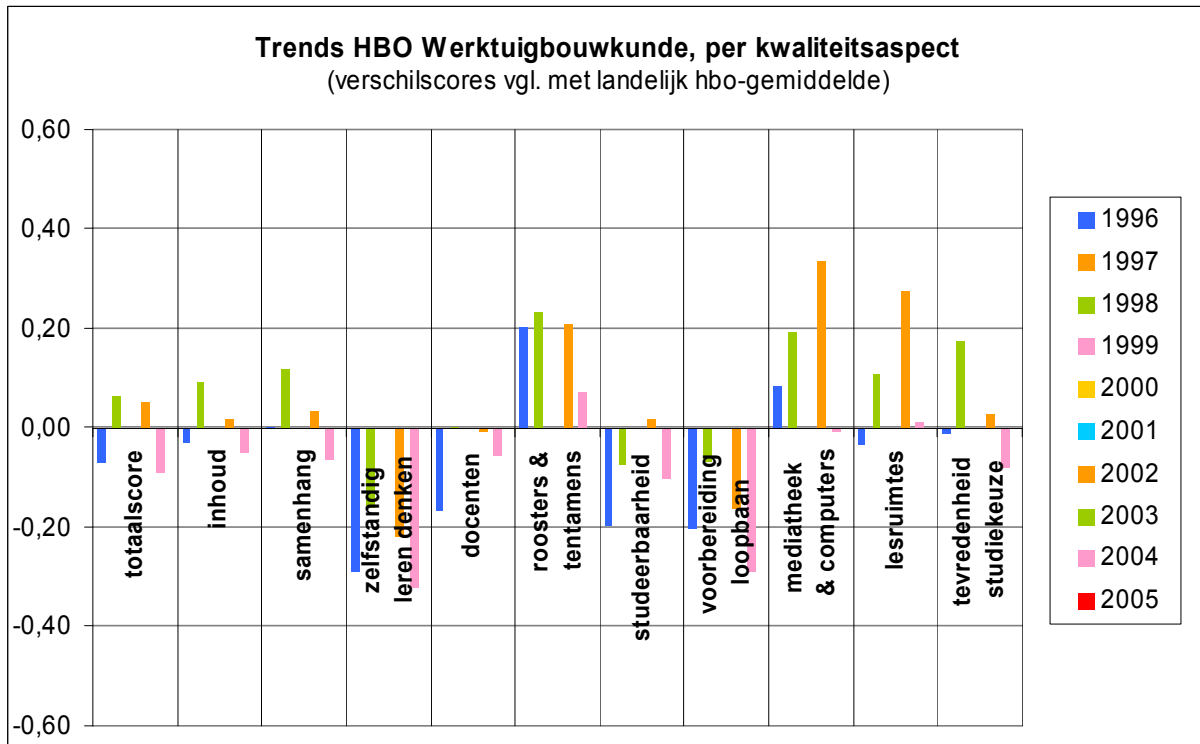
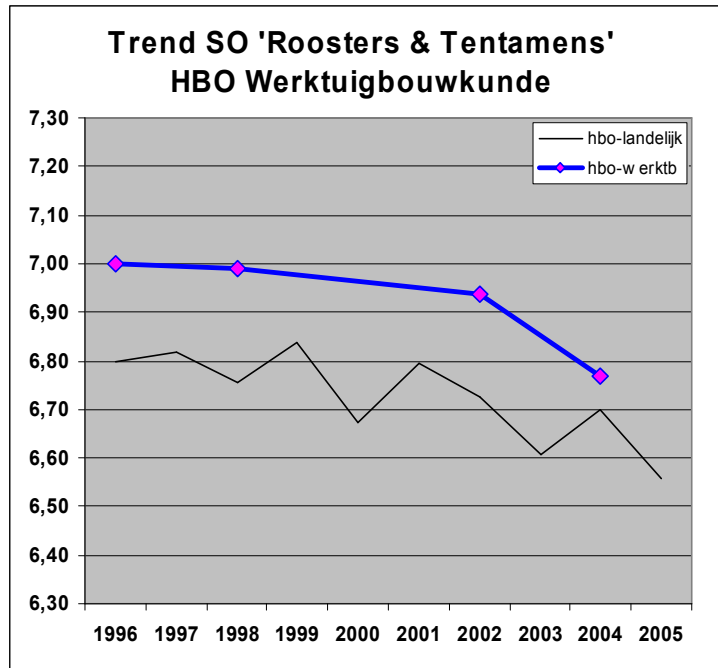
Ook bij deze set opleidingen is er een beperkte basis om trends te signaleren, gebaseerd op vier meetpunten: 1996, 1998, 2002 en 2004.

Op enkele onderdelen zien we een stabiele situatie, vergeleken met het overige hbo. Dat geldt bijvoorbeeld voor de organisatie rond lesroosters en tentamens. In absolute cijfers dalen in het hbo de rapportcijfers op dit aspect, werktuigbouwkunde volgt precies die trend, met een positief verschil van 0,2 punt en in 2004 wat minder.

DALEND

Stijgende trends doen zich niet voor. Wel zien we bij diverse aspecten dat de waardering van de studenten vooral de laatste jaren een daling vertoont. Dit geldt wat het onderwijs betreft in lichte mate voor inhoud en samenhang van het programma, maar vooral voor loopbaanvoorbereiding en zelfstandig leren denken.

We concluderen dat de opleidingen werktuigbouwkunde de roep om praktisch, activerend en uitdagend onderwijs geleidelijk minder goed weten te beantwoorden. Daarnaast nam recent de kritiek toe op alle praktische voorzieningen, wat tot nu toe juist een sterk punt van deze opleidingen was. Dit betreft zowel roosters als lesruimtes en onderwijsfaciliteiten. Ook de tevredenheid met de studiekeuze is recent gedaald.

3.14 HBO Bouwkunde en Civiele Techniek

Van de drie verschillende groepen techniekopleidingen binnen het hbo krijgen de studies bouwkunde en civiele techniek opvallend veel kritiek van hun studenten. De praktische randvoorwaarden en het formele onderwijsprogramma scoren nog redelijk, maar alle andere aspecten scoren laag. Dat geldt vooral voor de docenten, hun didactiek en de voorbereiding op de arbeidsmarkt. Ook vinden de studenten hun opleiding zwaar.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	14-HBO Bouwkunde & Civ. Techniek	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	5268	Stijgend
Aantal opl.	20	Constant
Studie / week	36	
Baankans	Goed	Constant

Deze groep omvat twee belangrijke studies:

- HBO bouwkunde, met naast een technische ook een creatieve missie
 - HBO civiele techniek, dat zowel bouwtechniek als weg- en waterbouw en planning omvat.
- Beide studies leiden op voor verwante beroepen in de wereld van bouw en infrastructuur.

Er zijn sinds jaar en dag ongeveer twintig instituten die bouwkunde en/of civiele techniek aanbieden. Het studentenaantal is sinds 1995 duidelijk gegroeid. Dat geldt vooral voor de opleidingen bouwkunde, waar geregeld sprake is van 200 en meer eerstejaars. De arbeidsmarkt voor hbo'ers uit deze richtingen is vanaf eind jaren tachtig een tijd slecht geweest, maar vanaf 1995 was de situatie bijna alle jaren gunstig. De bouwsector maakt, mede door de lage rentestanden en de gunstige conjunctuur een bloeiperiode door, kortdurende dips daargelaten.

Studenten bij deze opleidingen werken hard. Zelf zeggen ze 36 uur per week te studeren, wat binnen het hbo als een hoge score geldt. De bouwopleidingen hebben minder gekampt met een imago probleem dan industriegerichte techniekstudies, zoals werktuigbouwkunde en elektrotechniek. Dit is ook af te lezen aan de hogere studentenaantallen. De opleidingen hebben juist last gehad van het probleem dat men de grote instroom van studenten niet altijd adequaat wist op te vangen.

Patroon in het studentenoordeel

De opleidingen krijgen veel kritiek. Op alle aspecten krijgen ze lagere rapportcijfers dan het hbo-gemiddelde.

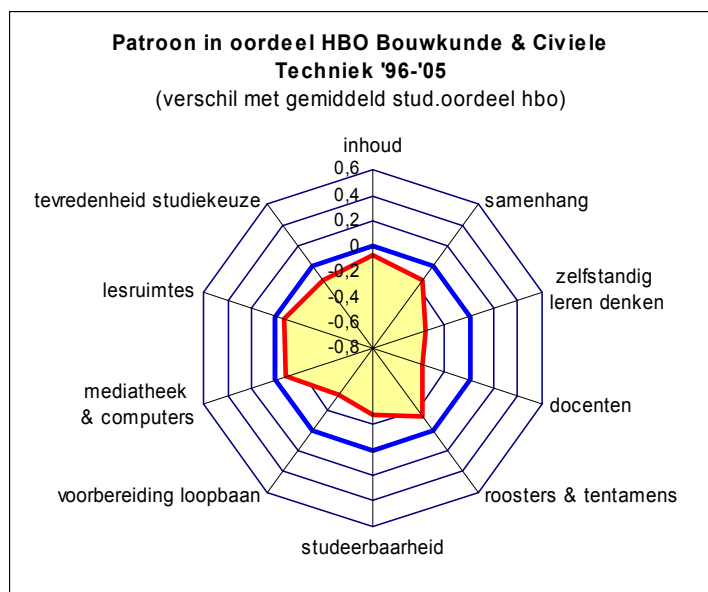
STERK

Relatief oordelen de studenten nog vrij mild over het studieprogramma en de praktische randvoorwaarden, zoals lesroosters, gebouwen en faciliteiten.

ZWAK

De zware kritiek richt zich op de feitelijke invulling en uitvoering van het onderwijs:

- de docenten (didactiek, contact)
- aandacht voor zelf leren denken
- praktische loopbaanvoorbereiding
- de studeerbaarheid: zwaar programma, geringe begeleiding.

Trends in het studentenoordeel

Weliswaar is ook bij deze set opleidingen het aantal meetpunten beperkt tot een viertal. Maar door de aanzienlijke verschillen met het landelijke hbo-gemiddelde zijn er wel duidelijke uitspraken te doen.

STABIEL

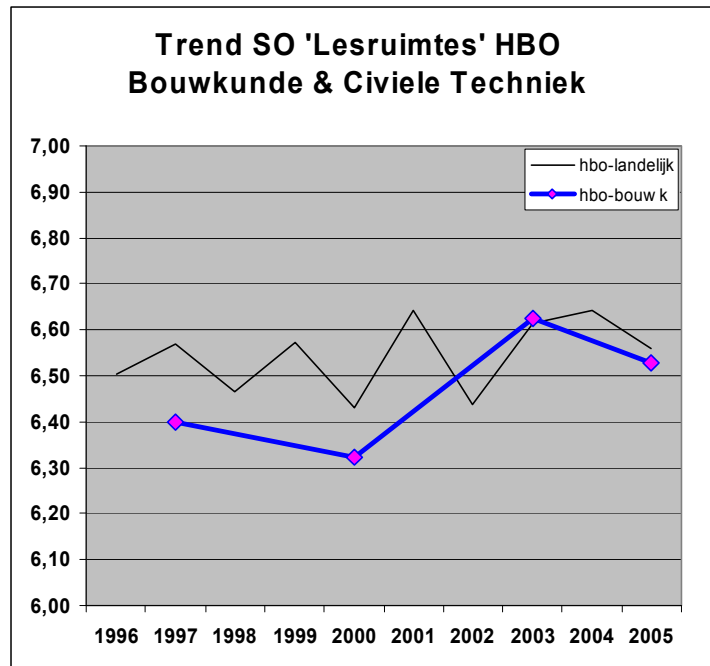
In het algemeen blijkt het patroon van de studentenoordelen bij deze opleidingen stabiel, op een laag niveau. Een voorbeeld is het aspect zelfstandig leren denken. In alle vier de meetjaren zien we op dit onderdeel een opvallend lage score. Hetzelfde geldt voor bijna alle aspecten, zoals blijkt uit het staafdiagram aan het eind van deze paragraaf.

STIJGEND

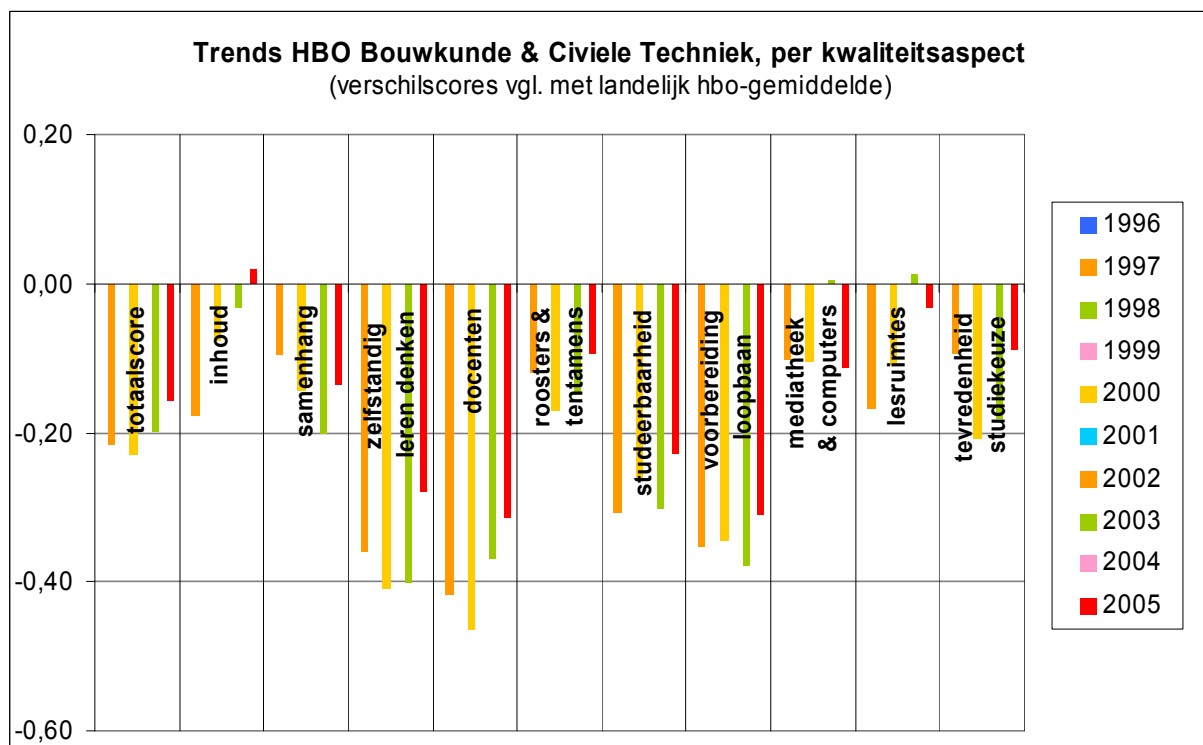
Op twee onderdelen zien we een licht stijgende trend:

- de inhoud van het onderwijsprogramma
- het oordeel over de lesruimtes.

In beide gevallen betreft het subtiële verbeteringen. In de grafiek hiernaast wordt de stijging van het oordeel over de lesruimtes getoond.

Het totaalbeeld van de oordelen over deze twee studierichtingen blijft ongunstig. Dat wordt ook duidelijk uit onderstaande staafdiagram voor alle aspecten en alle onderzoeksjaren.

3.15 WO Pedagogiek

Deze groep opleidingen is voor wo-begrippen steeds tamelijk groot en populair geweest, en is zelfs blijven groeien over de onderzoeksperiode. De opleiding kent een hoog aandeel vrouwelijke studenten, die doorgaans een niet-exact examenprofiel hebben. De studentenoordelen geven het beeld van een opleiding die wel degelijk is, maar niet bijzonder uitdagend.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	15-WO Pedagogiek	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	1500	Stijgend
Aantal opl.	11	Constant
Studie / week	29	
Baankans	Goed	Stijgend dan dalend

Behalve WO pedagogiek is in de hier samengevatte enquêtes in enkele jaren ook de opleiding onderwijskunde betrokken. Kwantitatief is de invloed van pedagogiek op de oordelen echter het grootst.

Uit andere enquêtes is bekend dat deze opleiding schoolverlaters aantrekt met gemiddeld bescheiden eindexamencijfers, en daarnaast een relatief groot aantal hbo-afgestudeerden van onder andere lerarenopleidingen. Het profiel van de studenten lijkt enigszins op dat van de ook populaire opleiding psychologie, met het verschil dat deze een iets exacter en uitdagender imago heeft.

De studentenaantallen bij pedagogiek waren al tamelijk hoog en zijn de laatste jaren blijven stijgen. Per universiteit tellen we voor pedagogiek en onderwijskunde samen meer dan 200 eerstejaars per jaar.

De prognoses voor de arbeidsmarkt waren de afgelopen jaren goed; recent zien we een daling.

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien dat de opleidingen pedagogiek, gemiddeld over de jaren, op veel aspecten nogal zwak scoorden vergeleken met het gemiddelde wo.

STERK

Relatief gunstig is alleen de waardering voor:

- studeerbaarheid
- roosters en tentamens.

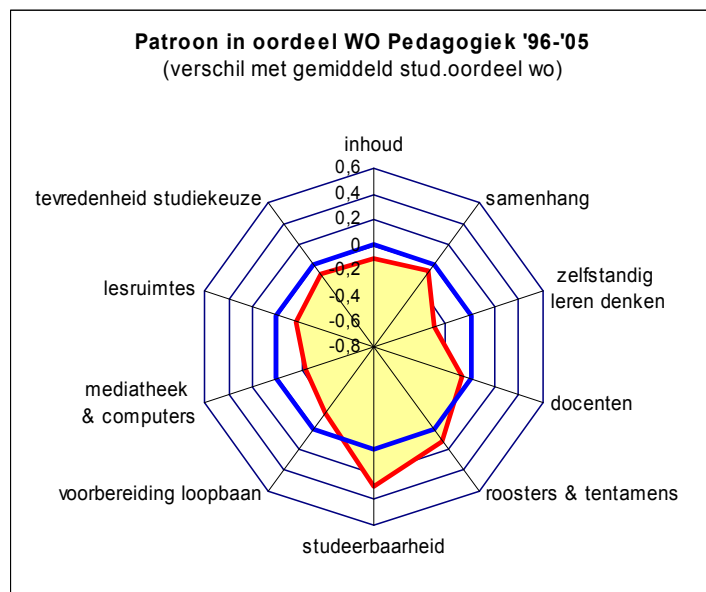
De docenten krijgen een modale score.

ZWAK

Op zes aspecten blijft de waardering 0,1 tot 0,3 punt achter bij het gemiddelde. Al deze verschillen zijn significant. Het betreft vooral:

- de aandacht voor zelfstandig denken
- de onderwijsfaciliteiten, zoals computers
- de voorbereiding op de loopbaan.

Dit laatste omvat ook de mogelijkheden om in het buitenland te studeren.

Trends in het studentenoordeel

Ook in de jaar op jaar cijfers blijven de oordelen van de studenten over pedagogiek in het algemeen onder het landelijk gemiddelde. Alleen roosters en tentamens en studeerbaarheid scoren de gehele periode bovengemiddeld.

Bij de helft van de beoordeelde aspecten zien we in 2001 een wat gunstiger score, maar daarna weer een terugval naar de beginwaarden. Over de hele periode gerekend is hier dus geen sprake van een trend. Er zijn echter twee uitzonderingen:

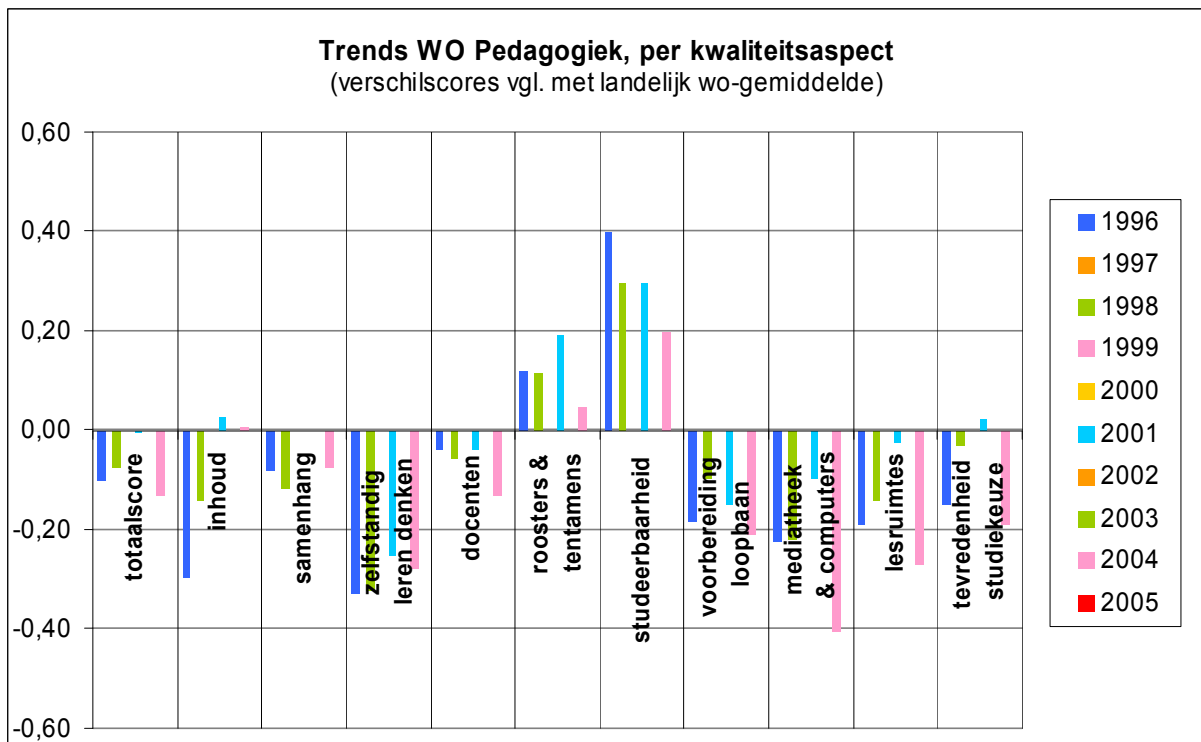
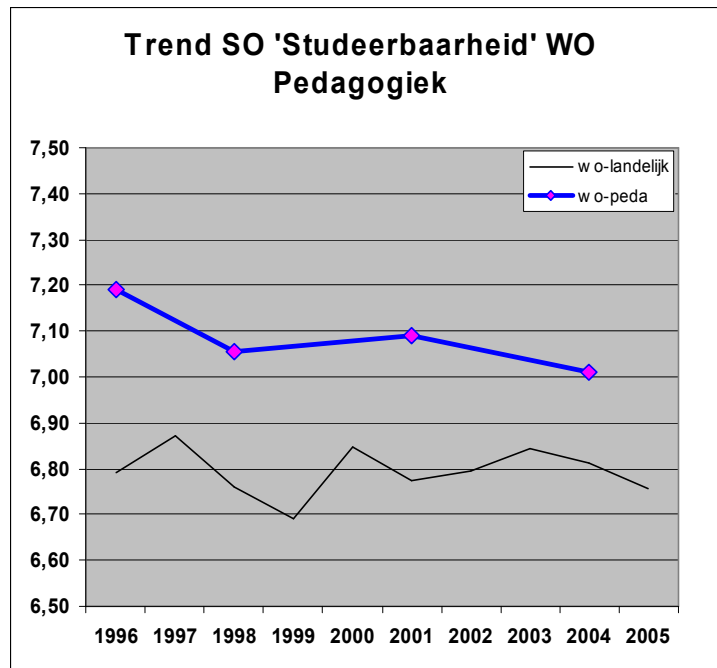
DALEND

De aanvankelijk hoge score van pedagogiek voor studeerbaarheid valt in de loop van de onderzoeksperiode terug, maar blijft wel boven het landelijk gemiddelde.

STIJGEND

De inhoud van de studie krijgt in het begin van de onderzoeksperiode nog een magere waardering, maar dit trekt bij. In 2001 en 2004 is de score op dit onderdeel gelijk aan het wo-gemiddelde.

Alle scores per jaar per aspect zijn hieronder te zien in het staafdiagram. Merk de gunstige scores in 2001 op (lichtblauw).

3.16 WO Psychologie

Psychologie is de laatste jaren een van meest populaire universitaire studies. De opleidingen zijn de laatste 10-15 jaar sterk gegroeid en naderen de studies economie, rechten en bedrijfskunde in populariteit. Ondanks die groei is de tevredenheid van de studenten redelijk op peil gebleven.

Psychologie is de laatste vijftien jaar niet alleen kwantitatief gegroeid, de opleidingen zijn ook veranderd. Ze hebben een wat minder 'zacht' imago gekregen. Enerzijds is dat een kwestie van inhoud: de aandacht voor empirisch onderzoek is gegroeid, net als die voor statistische methoden en technieken. Tegelijk zien we een interessante trend in de studentenpopulatie: een relatief groot deel van de studenten is ingestroomd met een exact pakket. Dit alles heeft de inzetbaarheid van psychologen op de arbeidsmarkt vermoedelijk vergroot.

Het aantal opleidingen is in deze periode vrijwel gelijk gebleven – er kwamen er twee bij – maar het studentenaantal vertoonde zoals gezegd een sterke groei. De arbeidsmarkt heeft deze groei tot nu toe echter goed geabsorbeerd, want van werkloosheid onder afgestudeerden was tot nu toe weinig sprake. Wel zijn de prognoses voor de komende jaren wat minder gunstig geworden.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	16-WO Psychologie	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	2300	Stijgend
Aantal opl.	10	Constant
Studie / week	28	
Baankans	Goed	Stijgend dan dalend

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien dat psychologie wat beter scoort dan de studie pedagogiek. Op veel punten krijgt deze studie een modale waardering. Op enkele aspecten wijkt de beoordeling af van het wo-gemiddelde:

STERK

- De organisatie van roosters en tentamens wordt hoog gewaardeerd.
- Men is redelijk positief over de studeerbaarheid van de opleiding, en over de kwaliteit van de lesruimtes.

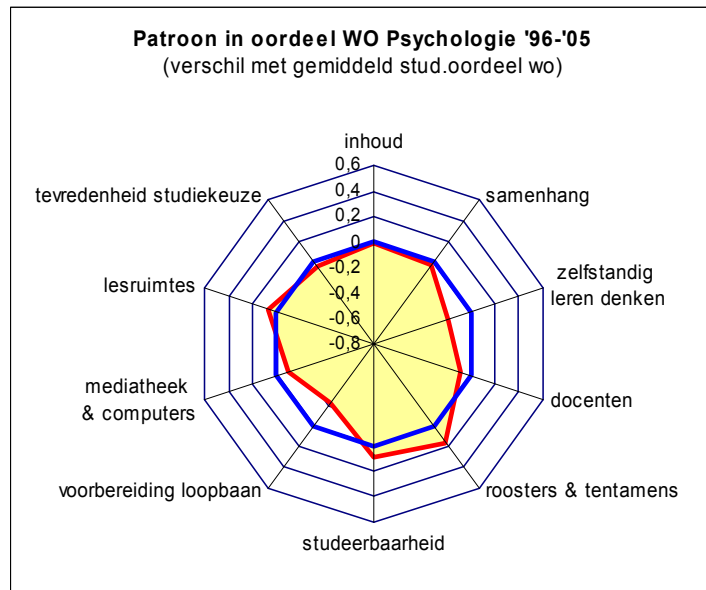
ZWAK

De studenten hebben op twee punten duidelijk minder waardering voor hun opleiding:

- De aandacht voor zelfstandig denken vinden ze te gering.
- Ook de voorbereiding op de loopbaan krijgt een lage waardering.

De docenten en de onderwijsfaciliteiten krijgen lichte kritiek.

Net als pedagogiek blijkt ook psychologie een theoretische en vrij lichte studie, wat ook al blijkt uit het beperkte aantal uren studie per week (28). De inhoud van het programma krijgt echter duidelijk meer waardering dan bij pedagogiek.

Trends in het studentenoordeel

Er zijn enkele lichte trends aan te wijzen, die er op duiden dat de studie wat zwaarder wordt, maar ook beter georganiseerd.

DALEND

De studenten vinden, lopende de onderzoeksperiode, psychologie minder studeerbaar worden. Zie de grafiek.

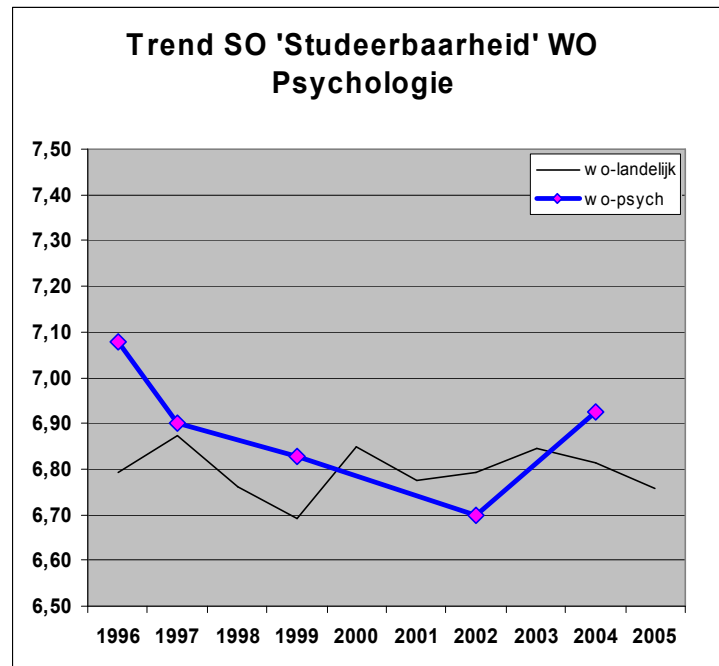
STABIEL

De waardering voor de docenten fluctueert nogal, maar blijft wat onder het landelijk gemiddelde. Dit geldt nog sterker voor zelfstandig leren denken.

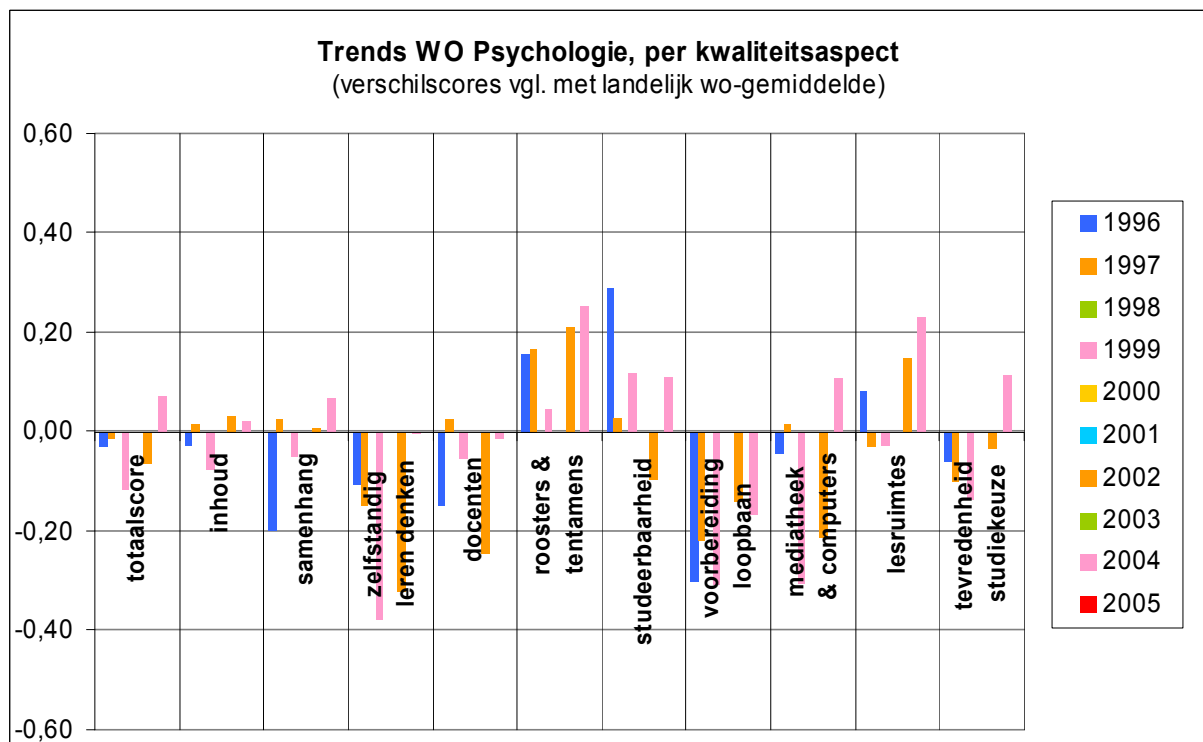
STIJGEND

De psychologiestudenten raken geleidelijk wat meer tevreden, wat ook blijkt uit hun licht stijgende waardering voor samenhang, roosters en tentamens, voorbereiding loopbaan en vooral de lesruimtes.

Ook de totaalscore van de opleidingen stijgt, vergeleken met het gemiddelde in het wo. In 2004 scoort psychologie voor het eerst bovengemiddeld.

Alle scores per jaar per aspect zijn hieronder te zien in het staafdiagram. Merk op dat 1999 voor veel kwaliteitsaspecten een tijdelijk dieptepunt was. Daarna is er op veel punten vooruitgang.

3.17 WO Moderne Talen

De universitaire talenstudies vormen een veelkleurig palet van kleinschalige opleidingen. Het voordeel van die kleinschaligheid is een direct contact met docenten. Maar het lage studentenaantal heeft ook schaduwkanten, zoals tamelijk karige faciliteiten.

Deze groep opleidingen omvat in principe alle wo-opleidingen moderne talen. Maar de enquêtes zijn vooral uitgevoerd bij de grotere talenstudies zoals Nederlands, de Europese talen en recent ook bij enkele grote niet-westerse studies, zoals Chinees en Japans.

In het begin van de enquêteperiode werd het beeld nog deels beïnvloed door de opkomende varianten algemene letteren, Europese studies en dergelijke. Studenten die deze opleidingen wilden volgen, moesten bij een aantal instellingen eerst een propedeuse in één van de talen doen. Vanaf eind jaren negentig kregen de genoemde varianten echter eigen propedeuses. Gevolg was dat bij de talenstudies een kleiner, maar beter gemotiveerde studentenpopulatie over bleef.

De talenstudies hebben het imago dat ze niet al te zwaar zijn. In die context is het interessant dat de studenten gemiddeld toch 30 uur per week met hun opleiding bezig zeggen te zijn. Dit cijfer is namelijk hoger dan bij rechten en sociale wetenschappen.

De vooruitzichten op de arbeidsmarkt voor afgestudeerden in de talen waren, mede door de bescheiden studentenaantallen, gemiddeld over de onderzoeksperiode behoorlijk goed. In de eerste jaren waren de prognoses overigens nog matig, maar allengs werden ze beter. Hierbij moet wel aangetekend worden dat het werk vaak beneden academisch niveau is.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	17-WO Moderne Talen	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	2050	Dalend
Aantal opl.	63	Stijgend
Studie / week	30	
Baankans	Goed	Stijgend

Patroon in het studentenoordeel

In de grafiek is te zien hoe de talenstudies, gemiddeld over de jaren, scoorden vergeleken met het totale wo-gemiddelde. De opleidingen kregen in het algemeen behoorlijk gunstige waarderingscijfers, met een enkel minpuntje.

STERK

Positief zijn de studenten bij deze studies vooral over twee dingen:

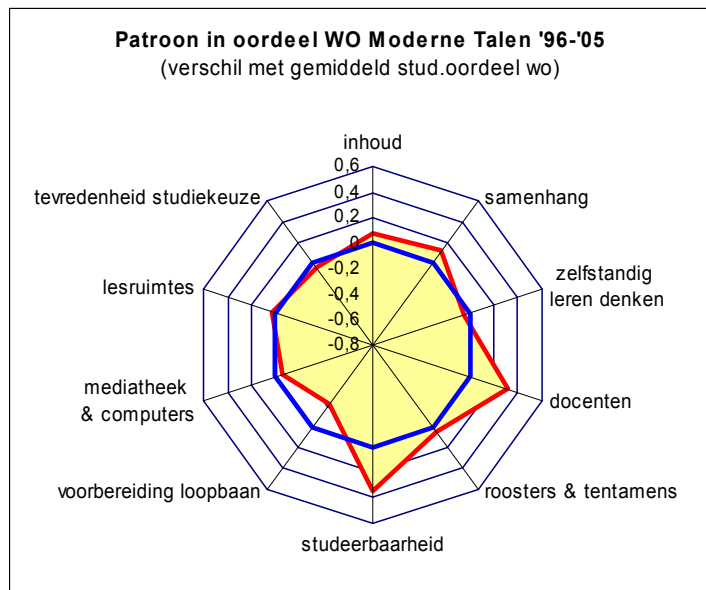
- De studeerbaarheid scoort zeer hoog, ondanks het modale aantal studieuren per week.
- De docenten krijgen veel waardering.

Daarnaast krijgen ook de inhoud en samenhang van het studieprogramma wat meer waardering dan het wo-gemiddelde.

ZWAK

Op één punt zijn de studenten echt kritisch gestemd. Dat is de loopbaanvoorbereiding. Al valt de praktijk misschien mee, men voelt zich niet goed op de arbeidsmarkt voorbereid.

Verder vallen de relatief bescheiden waarderingscijfers voor gebouwen en vooral ook faciliteiten op.

Trends in het studentenoordeel

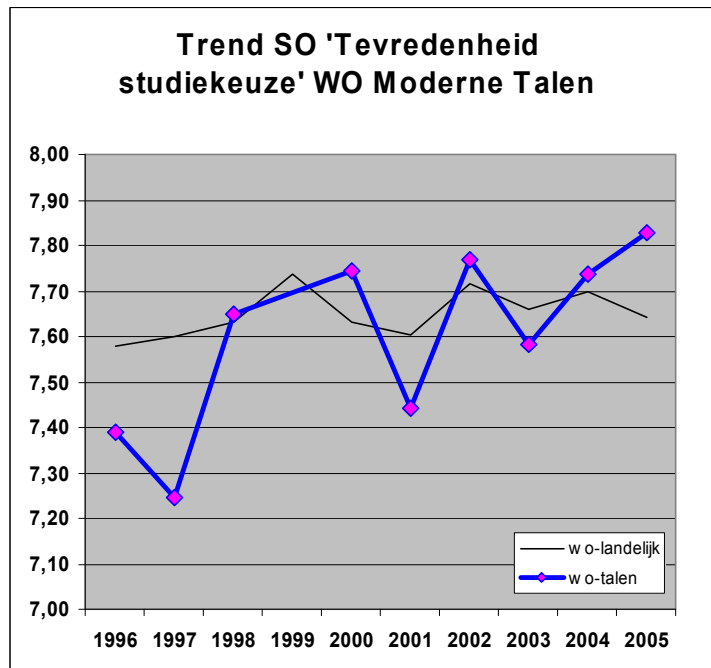
Vergelijkend tussen de meetjaren zien we bij veel aspecten een redelijk stabiel beeld, of een beeld dat van jaar tot jaar wat wisselt, afhankelijk van de specifieke talen die onderzocht zijn.

Op een enkel punt zijn er meer structurele verschuivingen te zien.

STIJGEND

De waardering voor de inhoud van de studie is in het begin van de periode nog bescheiden, maar neemt later duidelijk toe.

Dit draagt vermoedelijk mede bij tot een groeiende tevredenheid over de gemaakte studiekeuze. Zie bijgaande trendgrafiek.

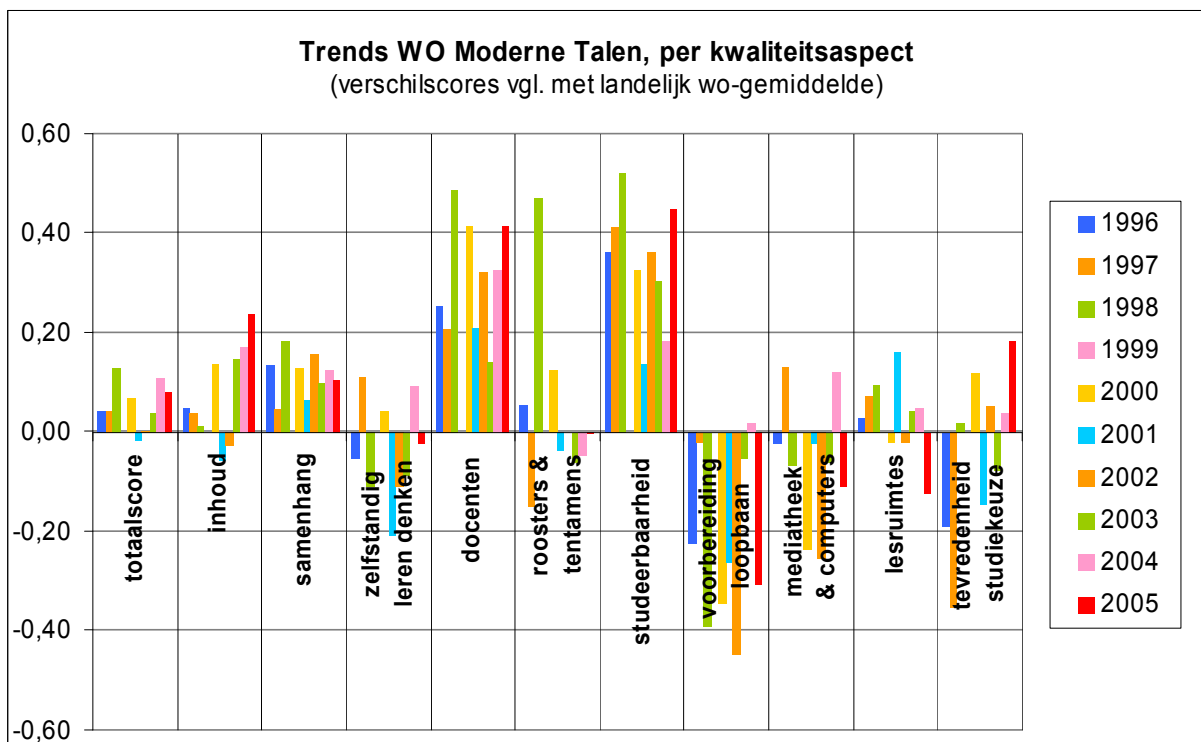

DALEND

Het oordeel over sommige praktische voorzieningen is recent gedaald. Dit geldt met name voor roosters en tentamens. Dit aspect is na 2000 niet meer positief beoordeeld.

Een zelfde trend lijkt zich recent voor te doen bij het oordeel over de lesruimtes. Het gaat daarbij wel om bescheiden verschuivingen.

Alle scores per jaar per aspect zijn hieronder te zien in het staafdiagram.

3.18 WO Cultuur

De hier behandelde groep wo-opleidingen is in meerderheid kleinschalig. Ze kennen geen hoge studielast, en de studenten zijn in het algemeen redelijk tevreden. Hoewel deze sector niet garant staat voor een hoog salaris, waren de baankansen de afgelopen jaren toch redelijk gunstig. De studenten zelf voelen zich maar matig voorbereid op de arbeidsmarkt.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	18-WO Cultuur	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	1533	Dalend dan stijgend
Aantal opl.	49	Stijgend
Studie / week	27	
Baankans	Goed	Stijgend

In deze groep wordt een breed scala aan studies behandeld. Het betreft geschiedenis en kunstgeschiedenis, muziekwetenschap, theater-, film- en televisiewetenschap, algemene cultuurwetenschappen, maar ook filosofie, theologie en archeologie. Gemiddeld gaat het om slechts dertig eerstejaars per opleiding.

Het studentenaantal fluctueert licht gedurende de onderzoeksperiode. Hoewel er sprake is van een kleine dip eind jaren negentig, meldden zich in de jaren daarna weer meer studenten aan bij deze opleidingen.

De officiële prognoses voor de arbeidsmarkt zijn de afgelopen jaren langzaamaan beter geworden. Alleen de pure kunstopleidingen krijgen een minder gunstige prognose, maar theologen, filosofen en archeologen doen het goed. Dat geldt de laatste jaren ook voor de studie geschiedenis.

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien op welke aspecten de opleidingen in deze sector gemiddeld sterk en zwak scoorden vergeleken met het wo als geheel. Het patroon is verwant aan dat bij de moderne talen, maar een fractie minder positief. We zien het beeld van kleinschalige studies waar inhoud zwaarder telt dan inspanning, studietempo of carrièreperspectief.

STERK

Net als bij de moderne talen zijn de studenten, gemiddeld over de hele onderzoeksperiode vooral positief over:

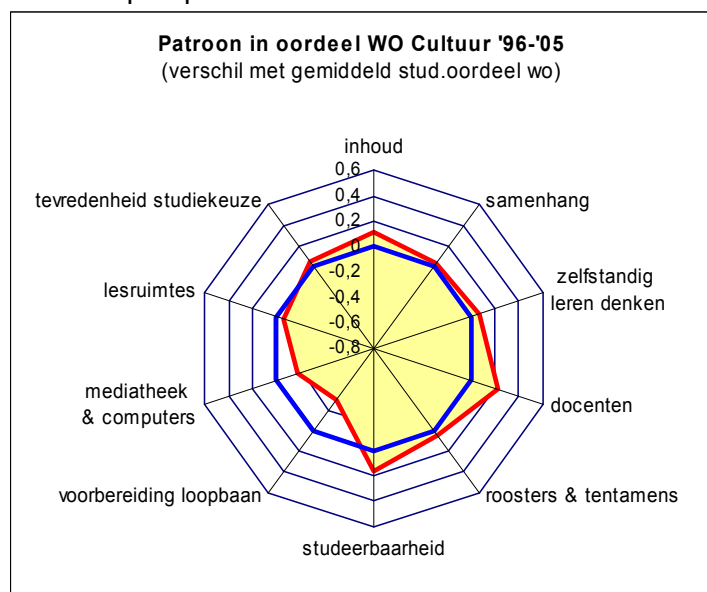
- de docenten
- de studeerbaarheid van het programma.

Daarnaast krijgt de inhoud van het programma een iets bovengemiddelde gunstige waardering.

ZWAK

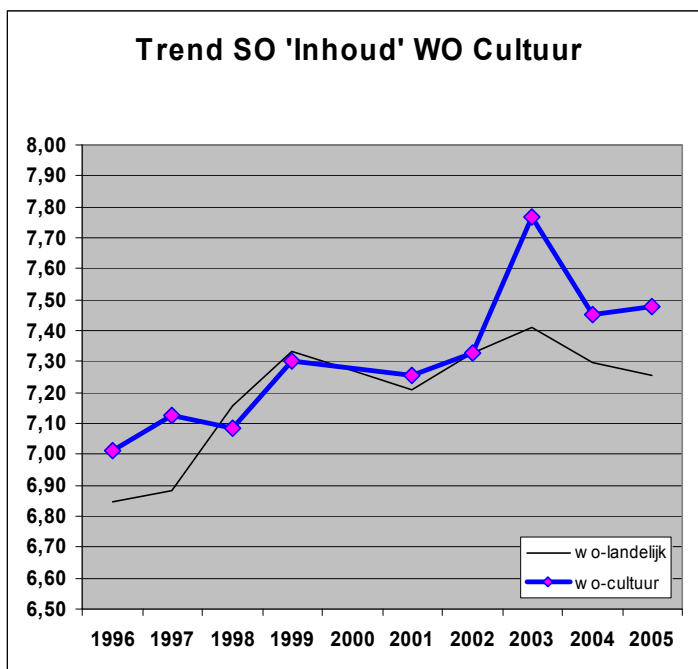
Ook de zwakkere punten stemmen overeen met die van de talenstudies, alleen zijn de studenten bij deze groep opleidingen nog wat kritischer:

- voorbereiding loopbaan scoort laag
- de onderwijsfaciliteiten (bibliotheek en computers) krijgen ook aanzienlijke kritiek.

Trends in het studentenoordeel

Bij deze groep opleidingen beschikken we over een groot aantal meetjaren, namelijk negen. Maar omdat per jaar steeds een andere mix van opleidingen is onderzocht, vertonen de scores wel enige fluctuatie. Dit blijkt direct uit het staafdiagram onderaan deze pagina. Op zoek naar meerjarige trends constateren we dat er bij veel aspecten geen sprake is van grote veranderingen. De docenten krijgen lof, de opleidingen zijn studeerbaar en de faciliteiten zijn karig. Dat blijft zo. Op een enkel aspect is er wel ontwikkeling.

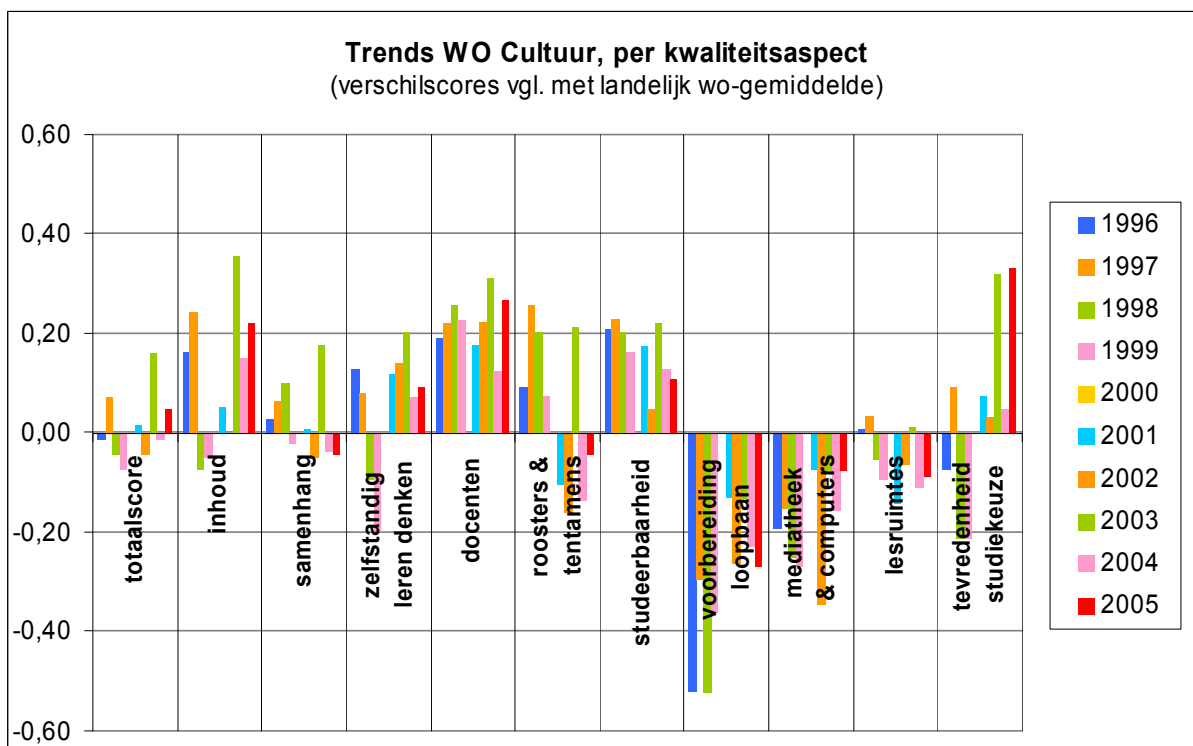

STIJGEND

Bij drie aspecten zien we eind jaren negentig lage scores, met daarna enige verbetering. Dat betreft de inhoud van het onderwijs (zie grafiek), de aandacht voor zelfstandig denken en vooral ook de algehele tevredenheid over de opleiding. Bij opleidingen zoals geschiedenis lijkt in deze periode een kwaliteitsslag gemaakt. Daarnaast worden de oordelen over voorbereiding arbeidsmarkt geleidelijk minder negatief.

DALEND

Het oordeel over de roosters en tentamens vertoont een tegengestelde trend. In het begin van de periode is het relatief gunstig, maar in recente jaren zien we vaker negatieve uitslagen. Daarnaast vertoont het gunstige oordeel over de studeerbaarheid een lichte daling.

3.19 WO Recht

'Rechten' is sinds jaar en dag een van de meest gekozen richtingen binnen de universiteit. De opleidingen zijn nu minder massaal dan in de jaren tachtig, maar nog steeds gaat het bij de hoofdopleiding Nederlands recht (c.q. rechtsgeleerdheid) om eerstejaarsaantallen van 400 en meer. De massaliteit draagt het risico met zich mee van vrijblijvendheid. Vanaf de jaren negentig is er veel aan gedaan om de opleidingen intensiever en uitdagender te maken. Toch is het imago van vrijblijvendheid nog niet geheel verdwenen.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	19-WO Recht	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	4700	Licht dalend
Aantal opl.	26	Stijgend
Studie / week	28	
Baankans	Goed	Stijgend dan dalend

In deze sector staan de grote opleidingen Nederlands recht centraal. In enkele jaren zijn ook de verzelfstandigde opleidingen fiscaal recht en internationaal/Europees recht in het onderzoek betrokken. Hoewel deze studies op papier kleinschaliger zijn, zijn ze geïntegreerd in dezelfde instituten met dezelfde faciliteiten en vaak dezelfde werkgroepgroottes als Nederlands recht. De patronen in de studentenoordelen wijken bij deze kleine opleidingen daarom weinig af. Zoals gezegd zijn de studentenaantallen fors. Feitelijk gaat het om negen faculteiten, met gemiddeld ruim 500 eerstejaars. Die aantallen vertoonden in de onderzoeksperiode een lichte daling.

Wellicht mede door die daling zijn de prognoses voor de arbeidsmarkt voor juristen tijdens de onderzoeksperiode goed tot zeer goed. Pas aan het eind worden de verwachtingen iets minder gunstig, maar de reële marktsituatie was in 2005 nog steeds goed. Bij fiscaal recht dreigde er zelfs een duidelijk tekort aan afgestudeerden.

Over de kwaliteit van de opleidingen is tamelijk veel te doen geweest. In visitatie- en verkenning-rapporten zijn kritische noten gekraakt over het niveau van de opleidingen, de aandacht voor vaardigheden, het belang van hanteerbare groepsgroottes en afdoende faciliteiten voor kleinschaliger werkvormen. De faculteiten hebben zich ingespannen voor verbeteringen. De vraag is of dit effect heeft gehad op bijvoorbeeld de oordelen over lesruimtes en faciliteiten.

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien op welke aspecten deze sector, gemiddeld over de jaren, sterk of zwak scoorde vergeleken met het wo als geheel.

ZWAK

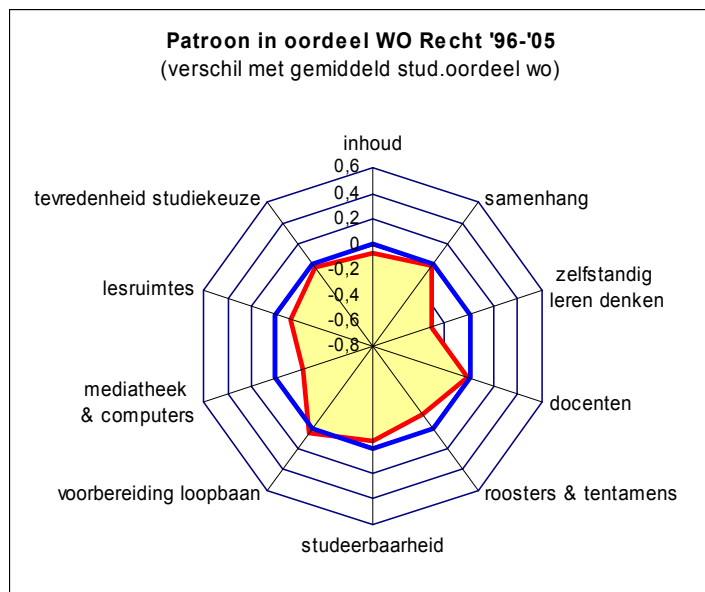
Er zijn enkele duidelijke zwaktes:

- de aandacht voor zelf leren denken
- de faciliteiten (bibliotheek en computers).

In mindere mate geldt dit voor lesruimtes en roosters en tentamens.

NEUTRAAL

Bij de oordelen over het onderwijsprogramma (inhoud en samenhang), de docenten en de voorbereiding op de loopbaan blijft de schade beperkt. De sector scoort hier nagenoeg gelijk aan het wo-gemiddelde.

Trends in het studentenoordeel

Het beeld van de gemiddelde studentenoordelen is op veel punten behoorlijk stabiel, met schommelingen ten opzichte van de landelijke wo-scores van minder dan 0,1 punt. Op enkele aspecten is er echter wel een verschuiving in de tijd te zien:

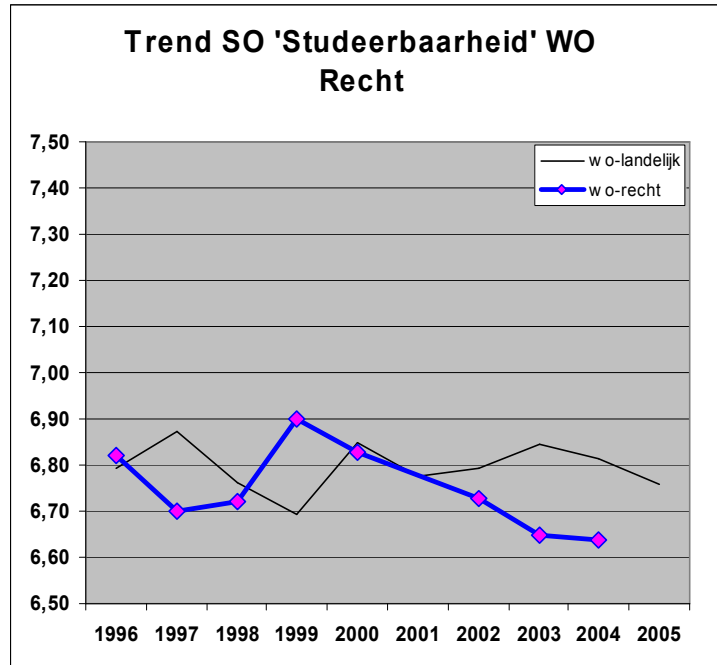
STIJGEND

De oordelen over de inhoud en docenten zijn in absolute zin gestegen. Dit geldt echter voor het gehele wo, en kan mede veroorzaakt zijn door wijzigingen in de vraagstelling.

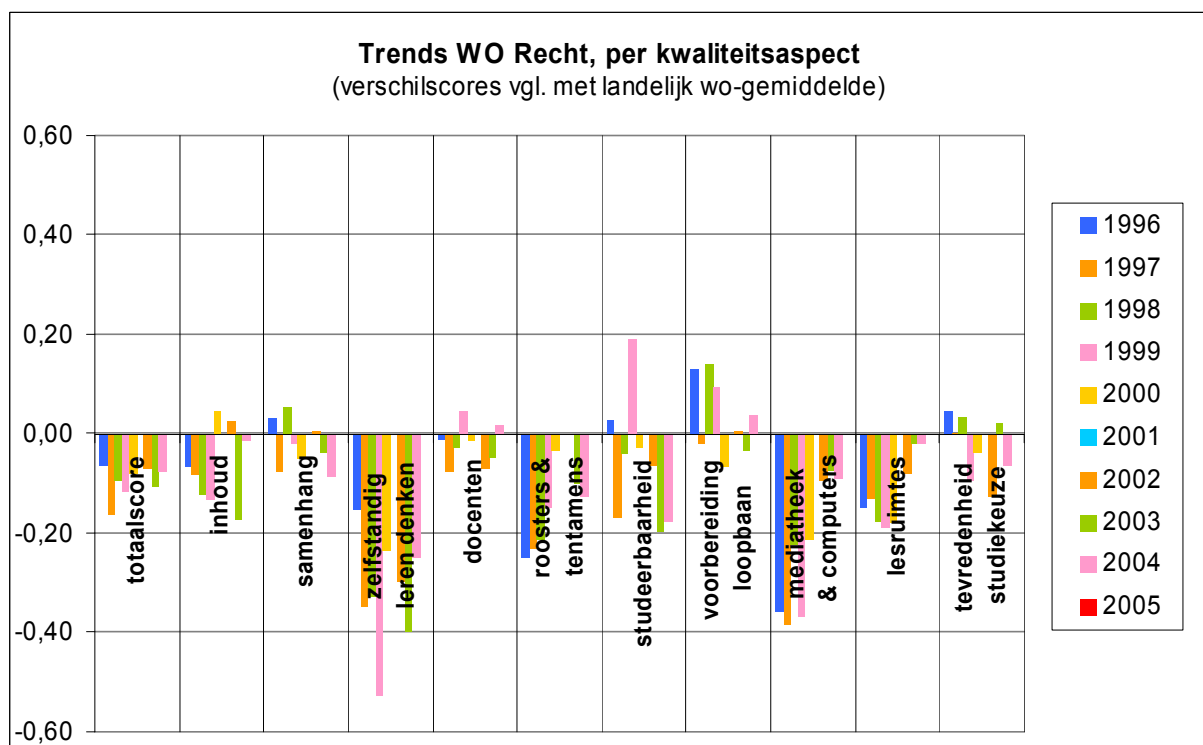
Belangrijker zijn aspecten waar de sector haar achterstand op het wo-gemiddelde verkleint: zowel bij lesruimtes als bij faciliteiten (bibliotheek en computers) is er sprake van zo'n positieve trend. Bovendien zien we verbetering bij de roosters en tentamens.

DALEND

Met 28 uur per week studeren de rechtenstudenten nog steeds niet overdreven hard. Toch valt op dat hun oordeel over de studeerbaarheid van de opleiding recent gedaald is (zie grafiek). Dit oordeel betreft overigens niet de pure studielast, maar de haalbaarheid van de opleiding plus de begeleiding bij de studievoortgang.

Een overzicht van de scores voor alle jaren en alle aspecten uit de studentenoordelen wordt in onderstaand staafdiagram gegeven. Het dominante beeld is dat van lagere scores dan het gemiddelde wo, vooral op die aspecten die samenhangen met massaliteit. Maar juist bij deze aspecten zien we ook enige verlichting van de klachten, zoals beschreven hierboven.

3.20 WO Overige Sociale Wetenschappen

De grote opleidingen psychologie en pedagogiek zijn al apart behandeld. Hier worden de overige sociale studies besproken, van bestuurskunde en politicologie tot sociologie en antropologie. Ook de communicatiewetenschappen vallen in deze groep. Deze studies zijn van gemiddelde schaalgrootte, maar dit positieve feit gaat niet vanzelf gepaard met gunstige oordelen over het onderwijs.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	20-WO Overige Sociale Wetensch.	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	3200	Dalend
Aantal opl.	29	Stijgend
Studie / week	26	
Baankans	Goed	Dalend

De opleidingen die hier worden behandeld, hebben recent een minder stormachtige ontwikkeling doorgemaakt dan psychologie. De studentenaantallen zijn gemiddeld iets gedaald en liggen niet ver boven de honderd eerstejaars per opleiding.

Toch treffen we hier, naast relatief kleinschalige opleidingen (culturele antropologie, sociologie en politicologie) ook studies aan die bij sommige instellingen een massaler karakter hebben of hadden. Dat geldt bijvoorbeeld voor communicatiewetenschap – met name bij de UvA eind jaren negentig – en voor bestuurskunde bij enkele instellingen.

In enkele gevallen is er de afgelopen jaren ook sprake geweest van expliciete kwaliteitsproblemen. Zo waren er tenminste twee interventies van de onderwijsinspectie, vanwege onvoldoende waarborgen voor begeleidingsintensiteit en academisch niveau van de opleiding. Wat aan de actuele cijfers opvalt, is het relatief lage aantal uren dat studenten aan hun studie besteden.

De baankansen voor deze groep opleidingen zijn redelijk goed gebleven, met de aantekening dat bij culturele antropologen de werkloosheid wel hoog was. Recente prognoses voor de arbeidsmarkt zijn relatief minder gunstig.

Patroon in het studentenoordeel

Deze opleidingen krijgen een matige waardering, vergeleken met het wo als geheel.

Het beeld vertoont overeenkomsten met WO pedagogiek, maar deze opleidingen scoren wat lager wat betreft inhoud, en bieden juist meer ruimte voor zelfstandig denken.

STERK

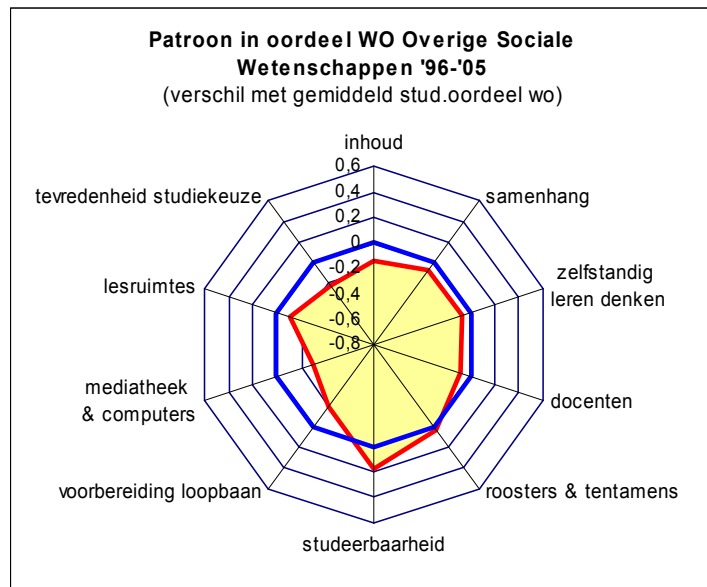
Positieve waardering zien we alleen bij de studeerbaarheid. Daarnaast krijgen de roosters en tentamens een modale score. Dat is nog relatief gunstig.

ZWAK

De kritiek spitst zich toe op:

- faciliteiten en lesruimtes
- loopbaanvoorbereiding.

Daarnaast zien we een lage score bij de tevredenheid over de studiekeuze, en is ook de waardering voor de inhoud van het onderwijs ondermaats.

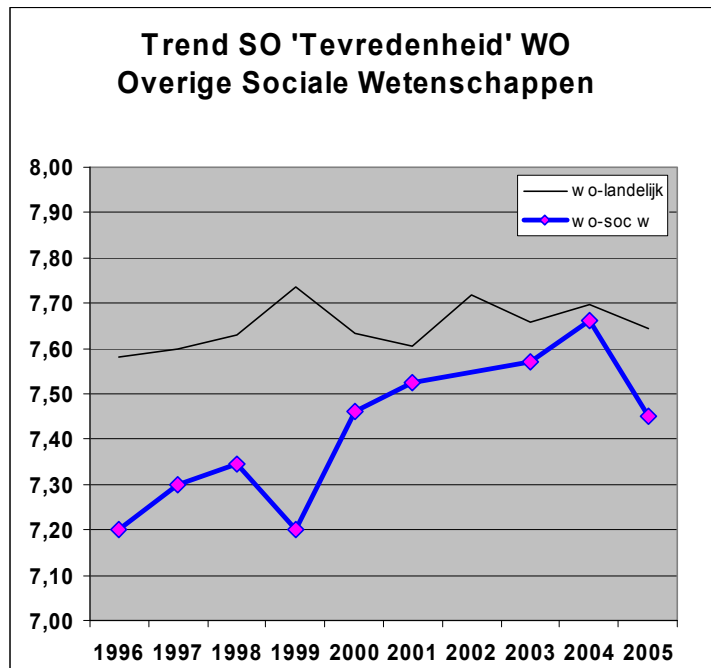
Trends in het studentenoordeel

Deze groep overige sociale wetenschappen krijgt in het algemeen lagere waarderingcijfers dan het wo-gemiddelde. Dit beeld is redelijk stabiel, maar op enkele onderdelen is er in tien jaar tijd wel enige verandering te bespeuren.

STIJGEND

De algemene tevredenheid van studenten over hun studiekeuze was in het begin duidelijk lager dan het wo-gemiddelde, maar die achterstand is recent verminderd.

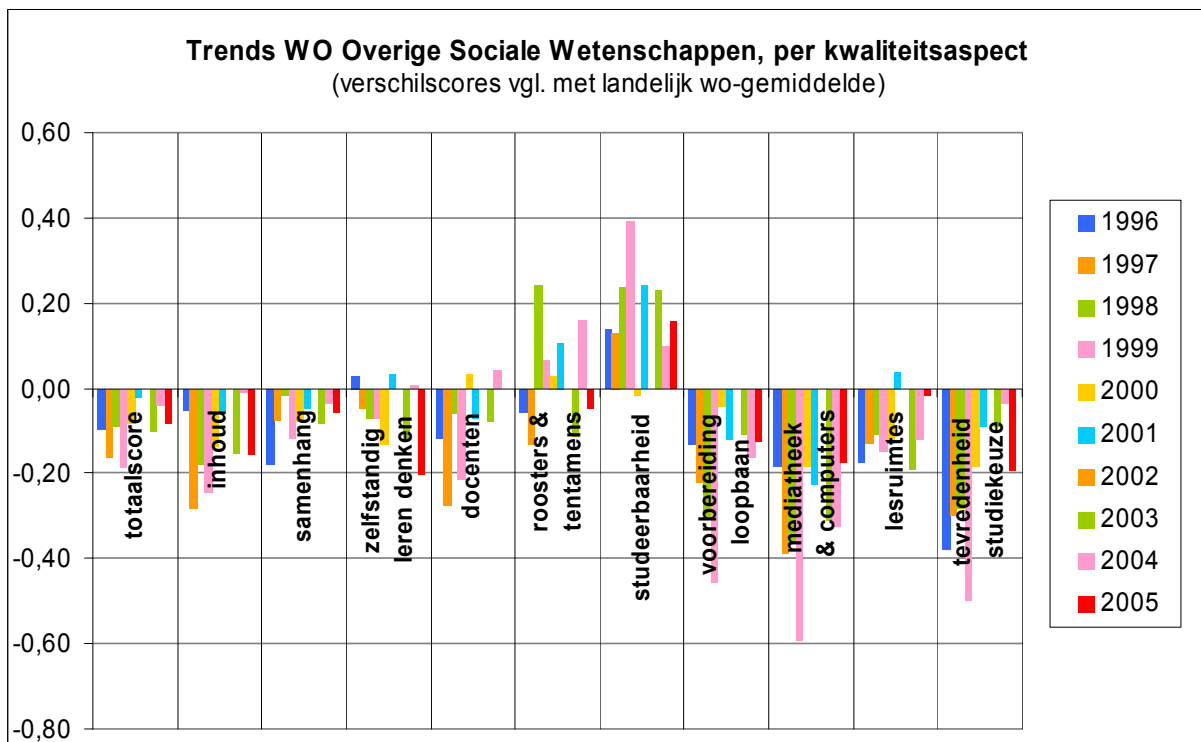
Ook de oordelen over de samenhang in het programma en over de docenten vertonen een licht positieve trend. Dit duidt op een betere structurering van het onderwijs.

DALEND

Het oordeel over zelfstandig leren denken is de laatste jaren juist wat kritischer. Dit lijkt een neveneffect van de genoemde stevigere structurering van het onderwijs.

Alle scores per jaar per aspect zijn hieronder te zien in het staafdiagram. Het diagram bevestigt het beeld dat er op veel onderdelen enige kritiek is, met als grootste knelpunt de faciliteiten.

3.21 WO Economie

De wo-opleidingen economie zijn een belangrijke, beeldbepalende discipline in het hoger onderwijs. Ze zijn groot in studentenaantal, hoewel niet meer zo massaal als begin jaren '90. Ondanks de verminderde massaliteit kwam uit de studentenenquête van de afgelopen tien jaar veel kritiek op het onderwijs naar voren.

Deze groep omvat alleen de opleidingen WO economie, en hun directe spinoffs zoals bedrijfseconomie of 'economics'. Deze opleidingen zijn binnen de Nationale Studentenenquête in tien jaar tijd zeven keer onderzocht.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	21-WO Economie	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	3470	Dalend
Aantal opl.	9	Stijgend
Studie / week	29	
Baankans	Goed	Stijgend dan dalend

In het begin van de onderzoeksperiode hadden slechts zes opleidingen gezamenlijk een instream van bijna 5000 eerstejaars. Sindsdien is het aantal eerstejaars gedaald, en hebben ook Nijmegen en Utrecht een volwaardige economische opleiding gekregen. Wageningen manifesteert zich met een 'groene' economie-opleiding. Bij de grote opleidingen is het gemiddelde aantal eerstejaars gedaald van bijna 900 naar 500. Daarmee hebben ze iets meer een menselijke maat gekregen. De arbeidsmarkt voor economen is de afgelopen jaren steeds goed geweest. Voor de komende jaren wordt een verslechtering verwacht, maar vermoedelijk heeft dat nu nog geen invloed op de studentenoordelen.

Studenten bij deze opleidingen werken iets minder hard dan het wo-gemiddelde, namelijk 29 uur in de week. Over het onderwijs bij de economie-opleidingen zijn de afgelopen jaren geregeld kritische observaties gedaan.

Dit begon al in 1990 bij de eerste onderwijsvisitatie. De faculteiten kregen het verwijt dat ze, deels door de lage prioriteit van onderwijs, bleven steken in een verouderd en schools onderwijsconcept. Er was meer aandacht nodig voor vaardigheden, en voor moderne manieren van kennisverwerving en -verwerking. Dit vroeg ook om grote investeringen in computerfaciliteiten en dergelijke.

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien dat na 1990 de kwaliteitsproblemen van de economie-opleidingen zeker niet verdwenen zijn.

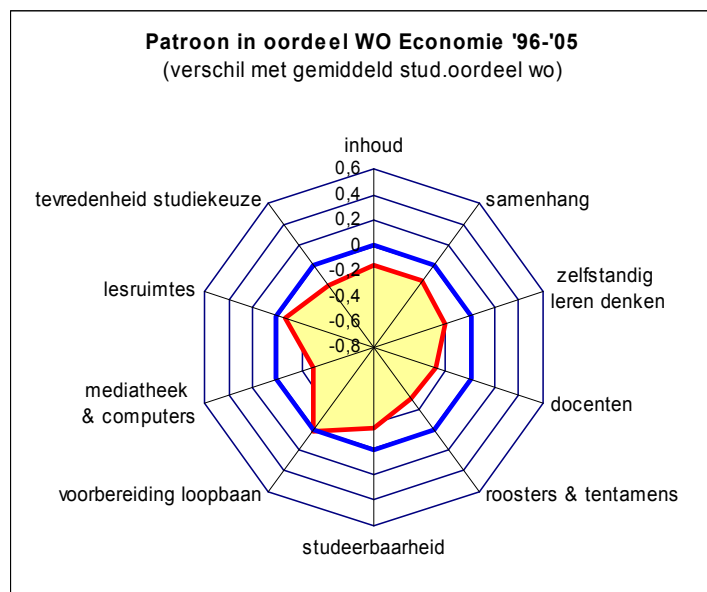
NEUTRAAL

Over de loopbaanvoorbereiding en de huisvesting van de opleiding zijn de studenten even tevreden als in het gemiddelde wo. Echt sterke punten zijn er niet.

ZWAK

- De onvrede betreft vooral het volgende:
- faciliteiten (mediatheek en computers)
 - de docenten
 - roosters en tentamens.

Maar ook alle overige aspecten krijgen magere waarderingcijfers.

Trends in het studentenoordeel

De hiernaast getoonde grafiek met de totaalscore gedurende tien jaar spreekt boekdelen. Het gemiddelde rapportcijfer dat studenten economie aan hun opleiding geven, raakt verder achterop bij het wo-gemiddelde. Op basis van de afnemende massaliteit van de opleidingen lag deze daling niet direct voor de hand.

DALEND

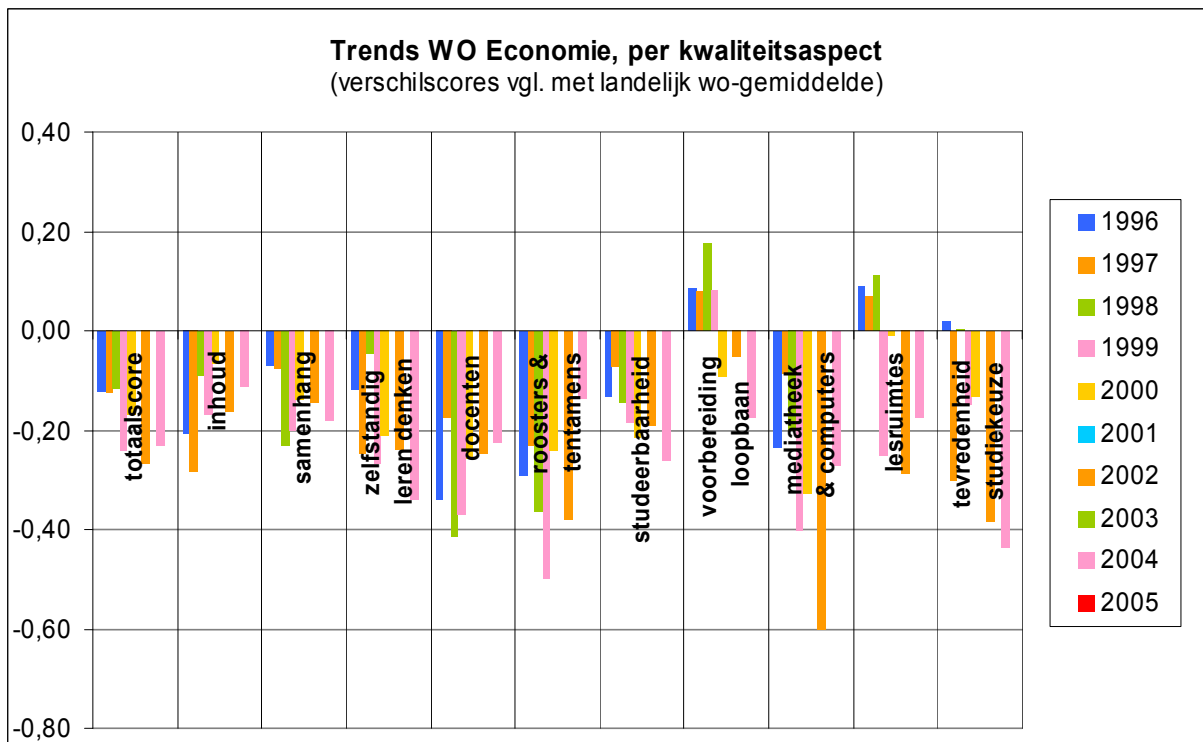
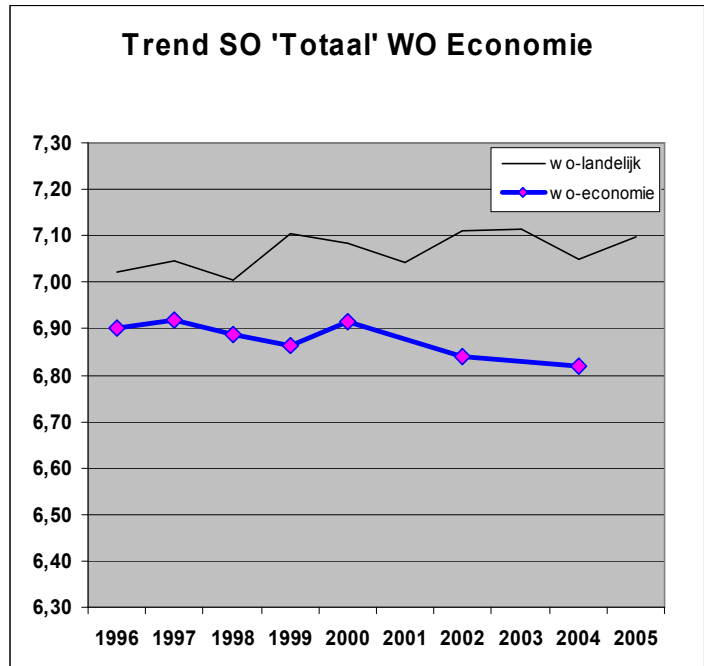
Kijken we naar de diverse kwaliteitsaspecten, dan zien we het volgende:

- De faciliteiten kregen vanaf het begin kritiek, maar deze kritiek neemt nog sterk toe. In het kielzog hiervan is er recent ook groeiende kritiek op lesruimtes en dergelijke.
- De loopbaanvoorbereiding (zie staafdiagram) kreeg rond 1996 nog een licht positieve waardering, maar ook dit rapportcijfer zakt onder het landelijke wo-gemiddelde.
- De rapportcijfers voor studeerbaarheid en zelf leren denken waren al aan de lage kant, maar zijn verder gedaald.

Tenslotte is ook de tevredenheid van de studenten, vergeleken met het wo-gemiddelde, gedaald.

Er zijn geen aspecten waar de opleidingen WO economie een 'outperformance' vertonen vergeleken met het landelijke wo-gemiddelde.

Wel zien we in een aantal gevallen stabilisatie. Dit wordt ook geïllustreerd door onderstaand staafdiagram met de scores voor alle jaren op alle aspecten.

3.22 WO Bedrijfskunde

De opleidingen bedrijfskunde waren in de afgelopen periode de meest populaire subsector binnen het gehele wo. De stroom studenten groeide naar een aantal van 4000. De trends bij deze opleidingen blijken veel parallellen te vertonen met die bij WO economie. Ook bij bedrijfskunde geven de studenten hun opleiding bescheiden rapportcijfers. Alleen zien we minder daling in scores.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	22-WO Bedrijfskunde	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	3975	Stijgend
Aantal opl.	13	Stijgend
Studie / week	27	
Baankans	Redelijk	Stijgend dan dalend

Deze groep omvat WO bedrijfskunde en technische bedrijfskunde, en de Engelstalige varianten zoals international business administration. Deze opleidingen zijn in tien jaar tijd zes keer onderzocht. Dit biedt voldoende basis om de trends in studentenoordelen specifiek voor bedrijfskunde te analyseren, los van WO economie. Wel zien we dat er tussen deze twee studies sterke parallellen zijn.

De bedrijfswetenschappen zijn in deze periode zeer populair. In het begin zijn er slechts enkele opleidingen, met zeer hoge studentenaantallen. In Rotterdam zijn er enige tijd zelfs meer dan 1100 eerstejaars bij één opleiding. Allengs komen er echter nieuwe opleidingen bij. Daarnaast ontstaan er internationale varianten. Al met al is het gemiddelde studentenaantal per opleiding gedaald. Dat neemt niet weg dat bij de grote faculteiten nog steeds enkele duizenden studenten rondlopen. Daarmee blijft het een uitdaging om de massaliteit te managen.

De arbeidsmarkt voor bedrijfswetenschappers is volgens recente prognoses redelijk. Het grote aantal afgestudeerden zal niet meer zo makkelijk een droombaan vinden. In de afgelopen tien jaar was er echter weinig reden tot klagen. De hoge startsalarissen zijn een indicator.

De studie-inspanning bij bedrijfskunde is met 27 uur per week niet hoog.

Over de kwaliteit van de opleidingen zijn de afgelopen jaren wisselende berichten te horen geweest. In dit jonge en multidisciplinaire vakgebied lopen opleidingen het risico dat ze een samenraapsel van vakken vormen zonder logische samenhang. Maar mede door aansluiting bij internationale gremia zoals EFMD zijn de eisen aan het programma in de loop der jaren uitgekristalliseerd. Tegen deze achtergrond kunnen wij de oordelen van studenten over het onderwijs van duiding voorzien.

Patroon in het studentenoordeel

In één oogopslag valt te zien dat de studies bedrijfskunde door de studenten kritisch worden beoordeeld. Het patroon lijkt op dat bij WO economie, maar dan wat extremer.

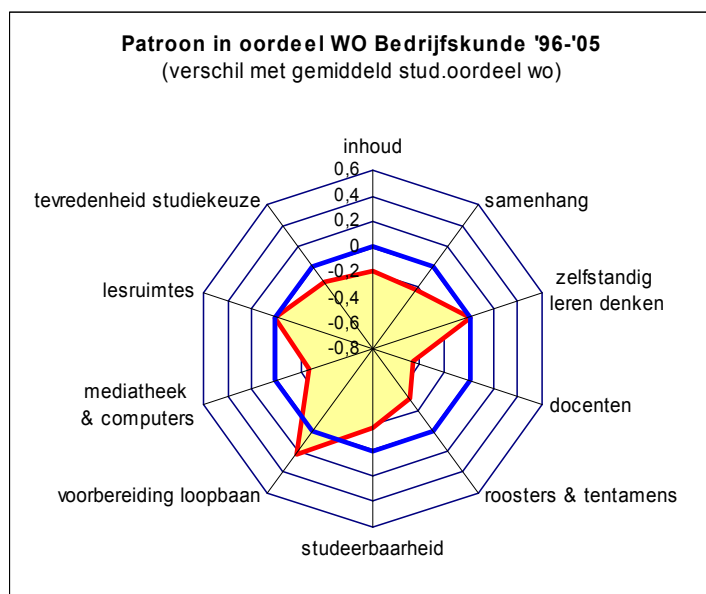
STERK

Meer nog dan bij WO economie is er lof voor voorbereiding loopbaan. En de studenten zijn hier iets positiever over het aspect zelfstandig leren denken.

ZWAK

De kritiek op de docenten is juist sterker dan bij WO economie.

Daarnaast is er kritiek op nog een reeks punten, van roosters en tentamens tot de inhoud en samenhang van het programma, de onderwijsfaciliteiten en de studeerbaarheid.

Trends in het studentenoordeel

Anders dan bij WO economie zien we de studentenoordelen bij WO bedrijfskunde in de afgelopen tien jaar niet verder dalen. De opleidingen krijgen 0,1 tot 0,2 punt lagere rapportcijfers dan het wo-gemiddelde, en dit verandert niet. Wel zijn er trends op onderdelen. De rode draad is een tendens naar het gemiddelde: enkele zwakke punten van de opleidingen WO bedrijfskunde worden met enig succes aangepakt, en tegelijk zien we bij de relatief sterke punten een verzwakking.

DALEND

Bij twee sterke punten van WO bedrijfskunde zien we in recente jaren juist dalende scores:

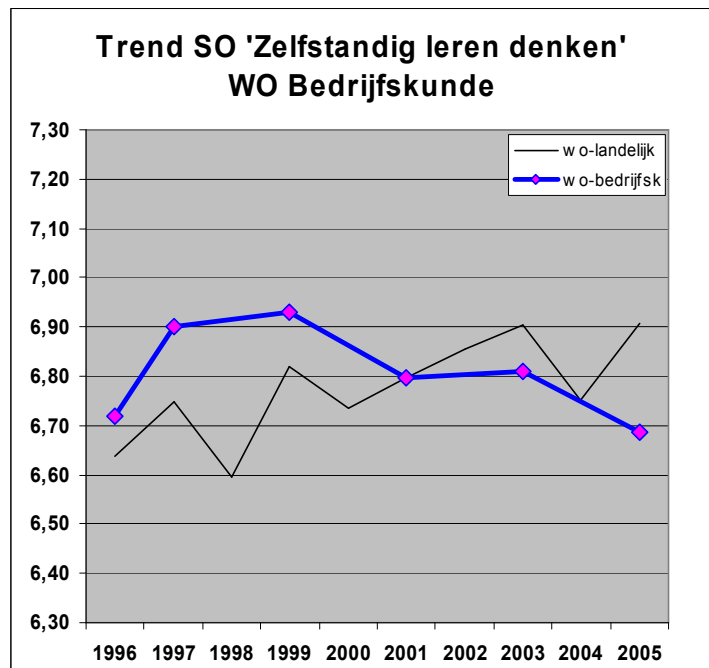
- zelfstandig leren denken (zie grafiek). De opleidingen boeten op dit terrein aan kracht in. Van activerende werkvormen lijkt het accent te verschuiven naar meer frontaal onderwijs.
- Bij loopbaanvoorbereiding zien we eenzelfde trend. De opleidingen scoren hier nog wel licht positief, maar de waardering is wel dalende.

STIJGEND

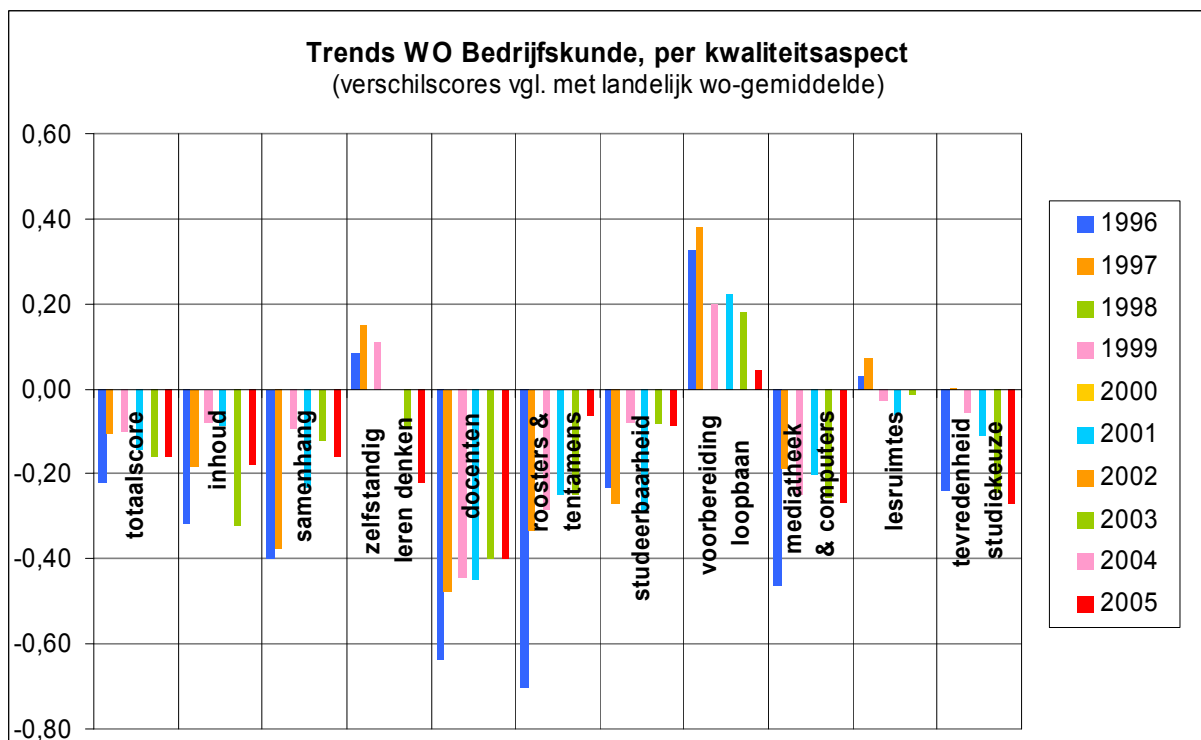
Op twee aspecten zien we stijgende scores. Dit duidt op rijping van het onderwijsprogramma:

- De samenhang in het programma krijgt allengs minder kritiek.
- Voor de praktische organisatie van roosters en tentamens geldt dit in nog sterkere mate.

Waarschijnlijk als gevolg van het laatste, vertoont ook het oordeel over de studeerbaarheid een licht positieve trend.

In het staafdiagram zijn alle scores per aspect per jaar te zien. Let op de trek naar het gemiddelde.

3.23 WO Gezondheid

De medische studies zijn solide bolwerken. Ze zijn van groot maatschappelijk belang, goed geoutilleerd en kennen nauwelijks werkloze afgestudeerden. Ook zijn ze zeer populair bij aanstaande studenten. Om de stroom studenten beheersbaar te houden, kent geneeskunde al jaren een numerus fixus. Deze drempel dwingt schoolverlaters tot een bewuste studiekeuze. Mede hierdoor ontstaat een gemotiveerde studentenpopulatie die hard doorleert, en opvallend tevreden is over het gegeven onderwijs.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	23-WO Gezondheid	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	3900	Stijgend
Aantal opl.	32	Stijgend
Studie / week	34	
Baankans	Goed	Constant

Naast geneeskunde en tandheelkunde worden hier ook farmacie en de gezondheidswetenschappen behandeld⁵. Tussen deze studies bestaan accentverschillen, maar zowel qua studentenpopulatie als qua organisatorische basis zijn er ook dwarsverbanden. Populair zijn de medische opleidingen al jaren. Samen met de hoge kosten per student dwong dat de overheid tot het instellen van studentenstops bij geneeskunde en tandheelkunde. Door de gunstige beroepsperspectieven, en door de (zelf)selectie als gevolg van studentenstops kennen de medische opleidingen vanouds goed gemotiveerde studenten die bereid zijn stevig aan te pakken.

Begin jaren negentig stonden de opleidingen bekend als zware studies, waar enorme hoeveelheden stof verwerkt moesten worden. Tegen het eind van de studie kwam het beroep pas in beeld. Dit systeem is op de helling gegaan. In navolging van het probleemgestuurd onderwijs in Maastricht, en op instigatie van visitatiecommissies, heeft een sterke modernisering plaatsgevonden. Het gevolg is dat klinische vaardigheden, integratie van kennis en samenwerking vanaf het begin van de opleiding een plaats hebben gekregen. Een andere trend is dat naast de klassieke medische opleidingen een breed scala aan meer op management en onderzoek gerichte opleidingen in de gezondheidswetenschappen is ontstaan. Dit sluit aan bij de toenemende arbeidsdeling in de gezondheidszorg, waarin zowel het artsenberoep als de artsenopleiding een meer menselijke maat hebben gekregen.

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien dat de opleidingen op veel punten positiever worden beoordeeld dan het wo-gemiddelde.

STERK

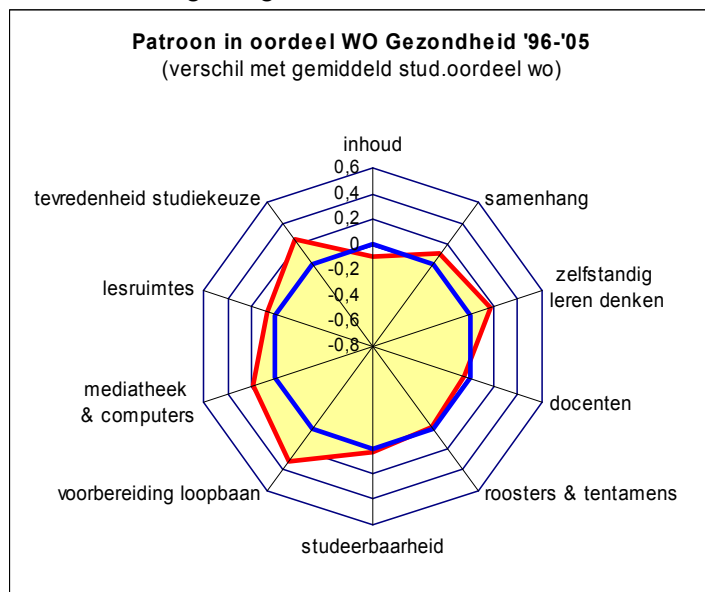
Hoge scores zien we vooral bij:

- voorbereiding loopbaan
- faciliteiten (mediatheek en computers)
- zelfstandig leren denken
- tevredenheid over de studiekeuze.

ZWAK

Lage scores zijn er op geen enkel onderdeel. Alleen de waardering voor de inhoud van de opleiding blijft iets achter.

Dit kan gezien worden als de andere kant van de moderniseringsmedaille.

⁵ De andere artsenstudie, diergeneeskunde, is hier buiten beschouwing gelaten. Deze opleiding laat een sterk afwijkend – opvallend negatief – oordeelspatroon zien en zou het totaalbeeld nodeloos vertroebelen.

Trends in het studentenoordeel

De jaarlijkse studentenoordelen over de wo-opleidingen in de sector gezondheid zijn vrijwel steeds positiever dan het wo-gemiddelde.

Het jaar 2001 is hierop de belangrijkste uitzondering, met vooral kritiek op de studeerbaarheid. De verklaring is simpel: in dat jaar is alleen bij tandheelkunde geënquêteerd; en dit is nog altijd een zware studie.

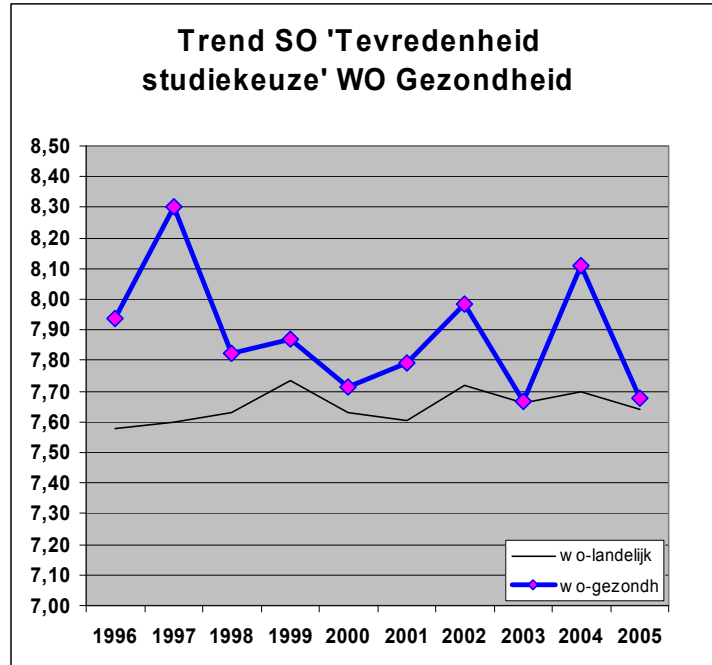
STABIEL

Afgezien van korte-termijnfluctuaties, die vooral verklaard kunnen worden uit de opeenvolging van onderzochte studies, is er in het algemeen sprake van een stabiel kwaliteitsbeeld.

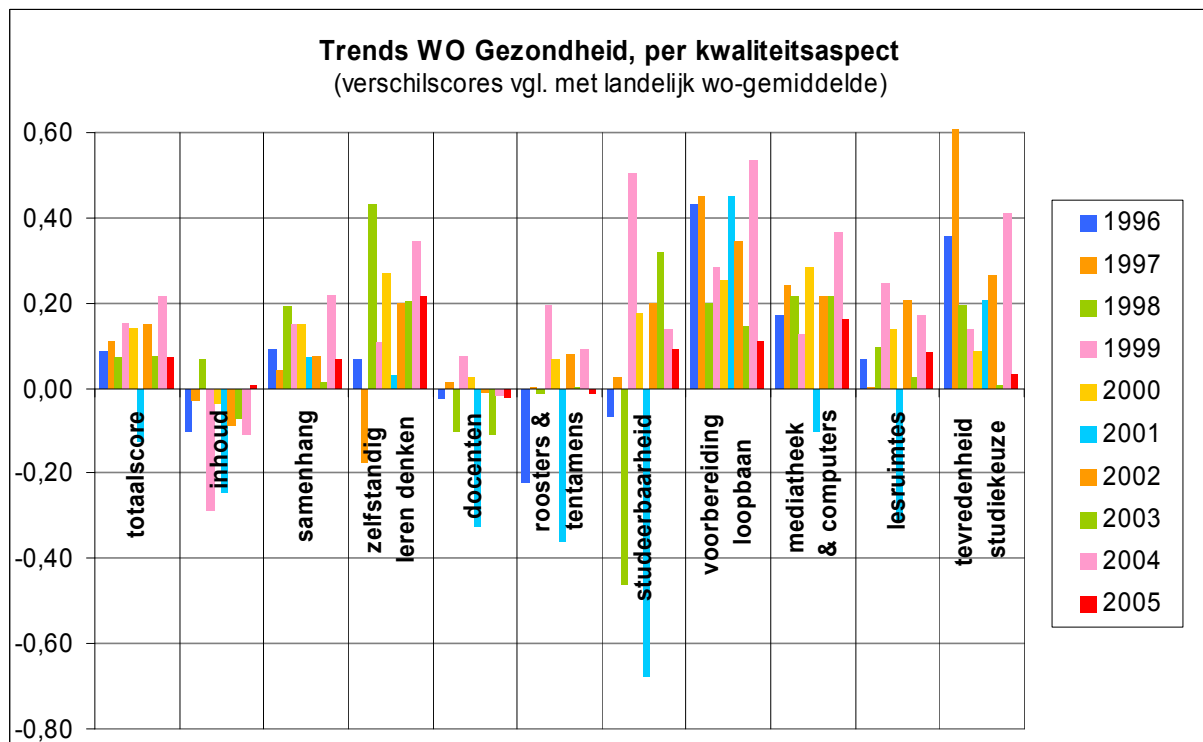
STIJGEND

De studenten hebben een licht groeiende waardering voor de praktische onderwijsorganisatie (roosters en tentamens).

Ook de gegroeide aandacht voor zelfstandig leren denken oogst de laatste jaren extra waardering.

In het staafdiagram zijn alle scores per aspect per jaar te zien.

3.24 WO Biowetenschappen

Deze groep opleidingen staat bekend als intensief. Het programma in de eerste jaren bevat veel colleges en practica, en studenten maken volle werkweken. De biowetenschappen hebben weinig te klagen over populariteit. Toch is het onderwijs zeker niet massaal, want een groot deel van de studie bestaat uit keuzecursussen in relatief kleine groepen. Hierin ligt veel nadruk op zelfwerkzaamheid. De studenten geven deze opleidingen door de jaren heen hoge rapportcijfers.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	24-WO Biowetenschappen	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instroom land.	900	Licht stijgend
Aantal opl.	15	Stijgend
Studie / week	36	
Baankans	Goed	Constant

De kern van deze groep opleidingen bestaat uit de brede opleidingen WO biologie. Hieraan zijn in de laatste jaren een aantal nieuwe opleidingen in life sciences en biomoleculaire wetenschappen, plus de Wageningse opleiding plantenwetenschappen toegevoegd.

De instroom van deze studies is voor een exacte discipline hoog, maar is met zestig eerstejaars per opleiding zeker niet massaal te noemen. Gedurende de onderzoeksperiode is er sprake van een lichte groei. Deze is toe te schrijven aan de life sciences, die aan populariteit wonnen. Verder valt op dat in deze opleidingssector de vrouwelijke studenten sinds een aantal jaren in de meerderheid zijn.

De voorspelde baankansen voor biologen waren de afgelopen jaren wat minder gunstig dan die voor andere exacte vakken. Het startsalaris van afgestudeerden is ook vrij laag. Tellen we de biomedische kant van het vak en de nieuwe life sciences mee, dan is er gemiddeld toch sprake van goede baanperspectieven.

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien dat de bio-opleidingen de afgelopen jaren in de studentenenquêtes op vrijwel alle aspecten hoger scoorden dan het w-gemiddelde. We zoomen in op de relatief sterkste en zwakste punten.

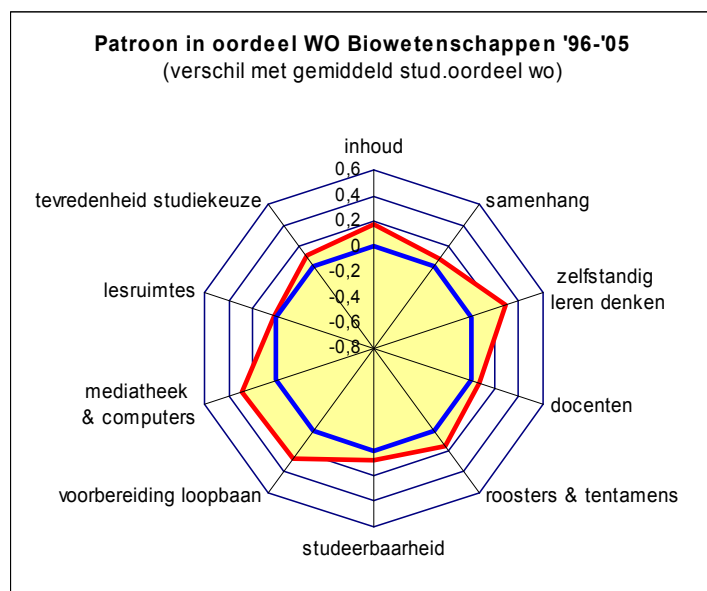
STERK

De hoogste waardering is er voor:

- de faciliteiten
- loopbaanvoorbereiding
- de aandacht voor zelfstandig leren denken
- de inhoud van het programma.

NEUTRAAL

- Alleen de lesruimtes en de roosters en tentamens krijgen een modale waardering. Zwakkere punten zijn er niet.

Trends in het studentenoordeel

Gedurende de hele onderzoeksperiode krijgt deze groep studies een duidelijk bovengemiddelde waardering. Ook op de meeste aspecten is de score behoorlijk stabiel. Toch zijn er enkele lichte trends aan te wijzen.

STIJGEND

Het oordeel over zelfstandig leren denken vertoont in de loop van tien jaar een stijging. De voorsprong op de rest van het wo neemt daardoor verder toe, van 0,15 naar 0,3 punt. Vergeleken met de gangbare range van scores is dit een duidelijke verbetering.

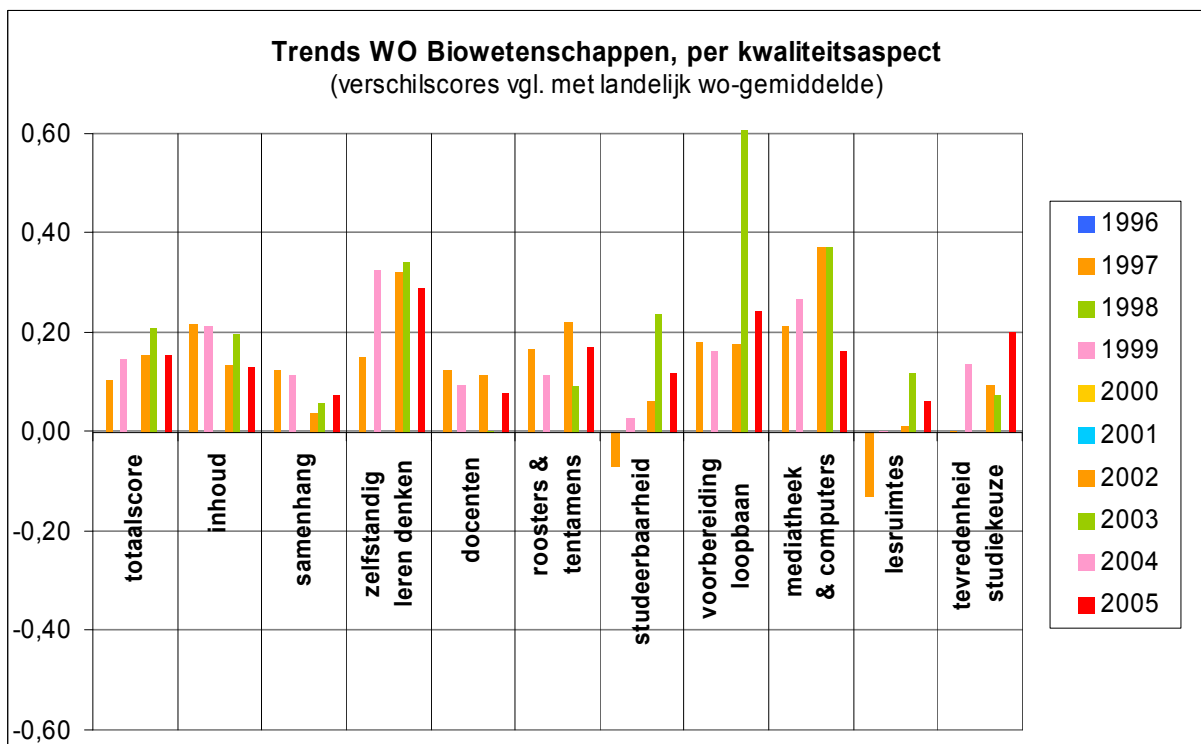
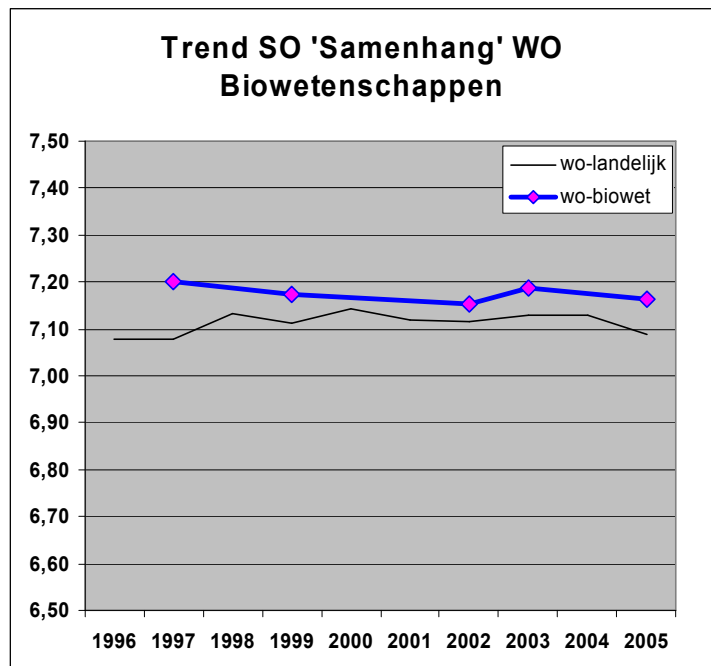
Het oordeel over de studeerbaarheid van de opleidingen stijgt eveneens. Dit kan mede samenhangen met het feit dat deze opleidingen kort voor het begin van de onderzoeksperiode overgingen van een vierjarige naar een vijfjarige opleidingsduur.

Ook het oordeel over de lesruimtes is licht verbeterd.

DALEND

Er zijn geen aspecten met een dalende trend in de studentenoordelen. Ook de totaalscore van de bio-opleidingen vertoont een licht stijgende trend ten opzichte van het algehele wo-gemiddelde.

In het staafdiagram zijn alle scores per aspect per jaar te zien.

3.25 WO Geologie en Geografie

Deze groep omvat naast geologie (aardwetenschappen) ook de verwante opleidingen planologie, sociale geografie en milieuwetenschappen. Kenmerkend voor deze opleidingen is dat studenten regelmatig 'in het veld' gesignaleerd kunnen worden. Daar gelden andere spelregels voor het onderwijsproces dan in de collegezaal. Misschien is dat de reden waarom deze opleidingen hoog scoren op het aspect zelfstandig leren denken.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	25-WO Geologie & Geografie	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	500	Dalend dan stijgend
Aantal opl.	12	Constant
Studie / week	30	
Baankans	Goed	Dalend

De geologische, geografische en planologische opleidingen zijn in het algemeen tamelijk kleinschalig. Studenten leveren er met 30 uur studie per week een modale inspanning.

De vooruitzichten op de arbeidsmarkt zijn niet voor alle opleidingen in deze groep even gunstig geweest. Geologen zijn bijvoorbeeld mede afhankelijk van de werkgelegenheid in de olie-exploratie, en die vertoont stevige schommelingen. Kwantitatief zijn de geografen en planologen echter in de meerderheid en voor deze studies zijn de baankansen de afgelopen jaren redelijk goed geweest. Aan het eind van de periode waren de verwachtingen iets minder positief, maar dit kan nog weinig invloed hebben gehad op de reële situatie van studenten in het laatste meetjaar (2004).

Patroon in het studentenoordeel

De grafiek laat zien op welke aspecten de opleidingen gemiddeld over de jaren sterk en zwak scoorden, vergeleken met het landelijk gemiddelde van het wo. Het beeld is op alle onderdelen neutraal tot positief.

STERK

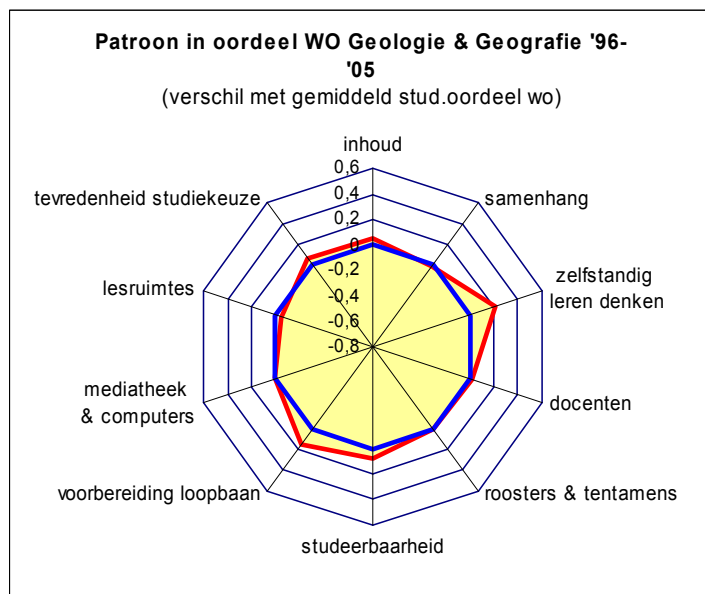
Relatief hoog zijn de scores op twee punten:

- zelfstandig denken
- voorbereiding loopbaan.

Vergeleken met veel exacte studies valt ook het relatief gunstige oordeel op over de studeerbaarheid.

ZWAK

Er zijn geen aspecten waarover de studenten duidelijk minder tevreden zijn dan het landelijke gemiddelde. Verhoudingsgewijs zijn de oordelen over lesruimtes, faciliteiten en roosters en tentamens het meest karig.

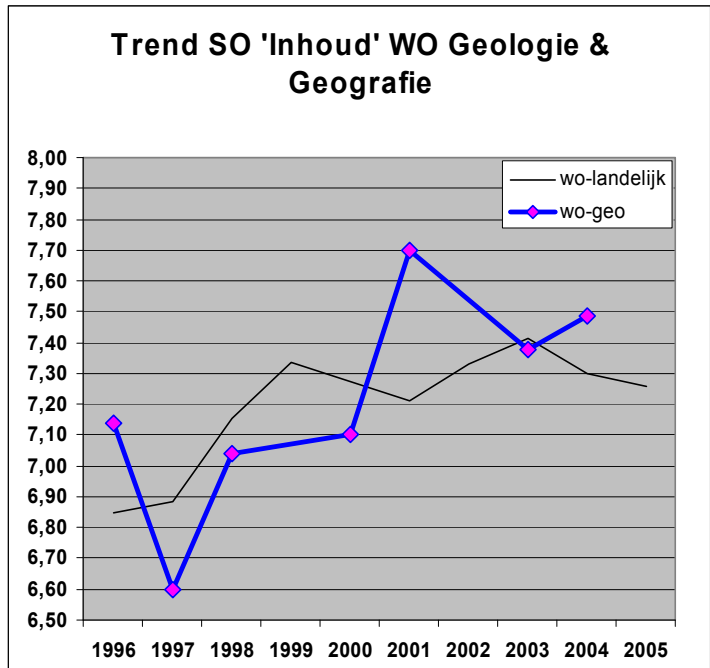

Trends in het studentenoordeel

Hoewel de studies in deze groep wel enige verwantschap hebben, blijkt toch dat de verschillen tussen de sociale (geografie) en de exacte (geologie) kant doorklinken in de trendgrafieken:

- In 1996, 2001 en 2004 zijn de geologie-opleidingen onderzocht. Deze scores hoger op inhoud, loopbaanvoorbereiding en algehele tevredenheid.
- In 1998, 2000 en 2003 waren de geografen aan de beurt. In die jaren zien we meer kritiek op de docenten en meer lof voor de studeerbaarheid.
- In 1997 en 2004 zijn de milieuwetenschappen onderzocht.

Afgezien van deze heterogeniteit, is het toch mogelijk om een enkele trend aan te wijzen.

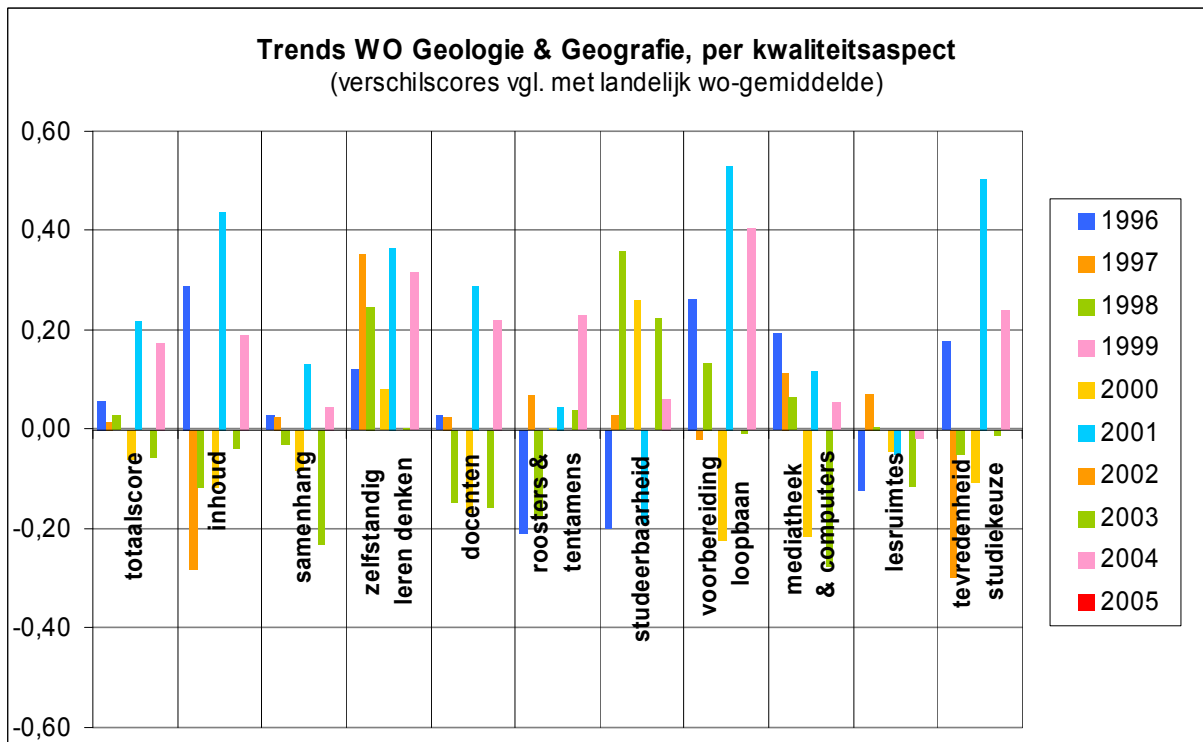
STIJGEND

De inhoud van het programma (zie grafiek) kreeg eind vorige eeuw, vooral bij de geografen, nog wat meer kritiek dan elders in het wo. Nu scoren ook deze opleidingen op dit punt neutraal. De geologen waren op dit onderdeel al eerder tevreden.

DALEND

Mediatheek en computers vertonen een neerwaartse trend in het hele wo en hbo, maar in deze groep geldt dat nog wat sterker.

In onderstaand staafdiagram zijn voor alle aspecten de scores per jaar zichtbaar. Het overallbeeld is licht positief, met op onderdelen verschillen tussen geologen (1996, 2001 en 2004) en geografen (1998, 2000 en 2003).

3.26 WO Bèta

Deze groep omvat de wo-studies wiskunde, natuur- en sterrenkunde, chemie en hun technische varianten, plus enkele opleidingen die we 'bèta en beleid' noemen. De opleidingen zijn kleinschalig en arbeidsintensief en zijn nauw verbonden met natuurwetenschappelijk onderzoek. De arbeidsmarkt voor deze opleidingen was in de afgelopen periode gunstig.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	26-WO Bèta	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	900	Constant
Aantal opl.	26	Licht stijgend
Studie / week	38	
Baankans	Goed	Dalend

Bij de hier behandelde studies gaat het om de basis van de natuurwetenschappen en hun toepassing. Per traditie treffen we een grote meerderheid aan mannelijke studenten aan, en wordt er behoorlijk hard gestudeerd. De opleidingen hebben in de jaren tachtig en negentig een aanzienlijke daling in aantal studenten doorgemaakt, mede op basis van het beeld van zware en ietwat wereldvreemde opleidingen. Er zijn diverse campagnes geweest om dit imago op te krikken en de opleidingen ook onderwijskundig te vernieuwen. Bovendien is de cursusduur van de opleidingen begin jaren negentig met een jaar verlengd: de toenmalige ir.- en drs.-opleidingen werden vijfjarig. Dit zou de studies beter 'studeerbaar' moeten maken.

Of het nu door de genoemde campagnes komt of niet, feit is dat de studentenaantallen bij deze opleidingen sinds 1995 niet verder zijn gedaald. Ook het opleidingsaanbod bleef in deze periode redelijk stabiel.

De arbeidsmarkt voor afgestudeerden was in de afgelopen periode zeer gunstig. Afgestudeerden vonden in het algemeen snel werk, al was dat vaak eerst als promovendus met een relatief bescheiden salaris of beurs. De prognoses voor de baankansen zijn pas recent iets minder gunstig geworden.

Patroon in het studentenoordeel

In de grafiek is te zien dat de sector WO Bèta in de studentenenquêtes de afgelopen jaren op bijna alle punten hoger scoorde dan het wo-gemiddelde.

De volgende punten springen eruit:

STERK

De meest lovende oordelen gaan naar:

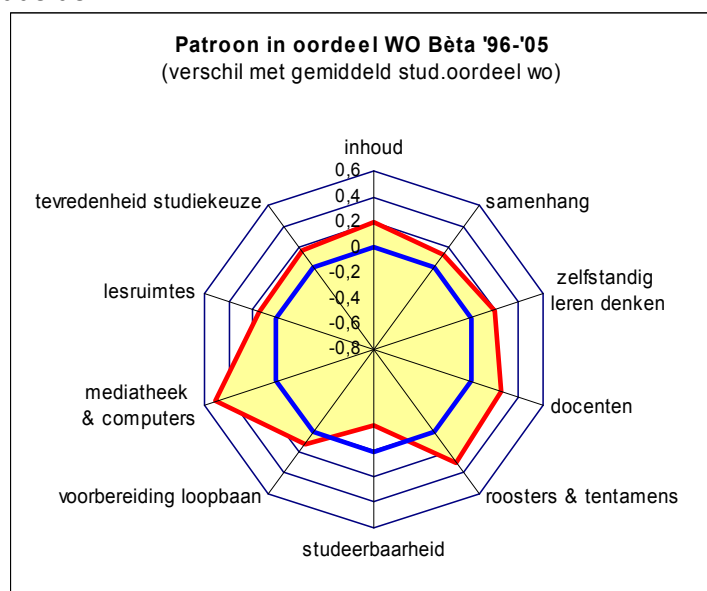
- de faciliteiten van de opleidingen
- de docenten
- de organisatie van roosters en tentamens.

Daarnaast krijgen ook de inhoud van het programma en de ruimte voor zelfstandig denken een duidelijk positieve waardering.

ZWAK

Er is maar één aspect waarop deze groep opleidingen lager scoort dan het WO-gemiddelde:

- de studeerbaarheid blijft in verhouding nog altijd een knelpunt

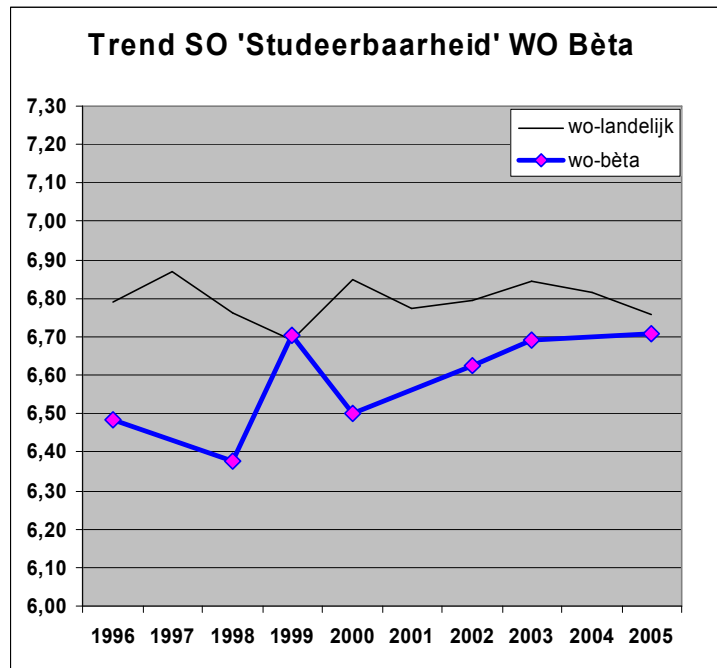

Trends in het studentenoordeel

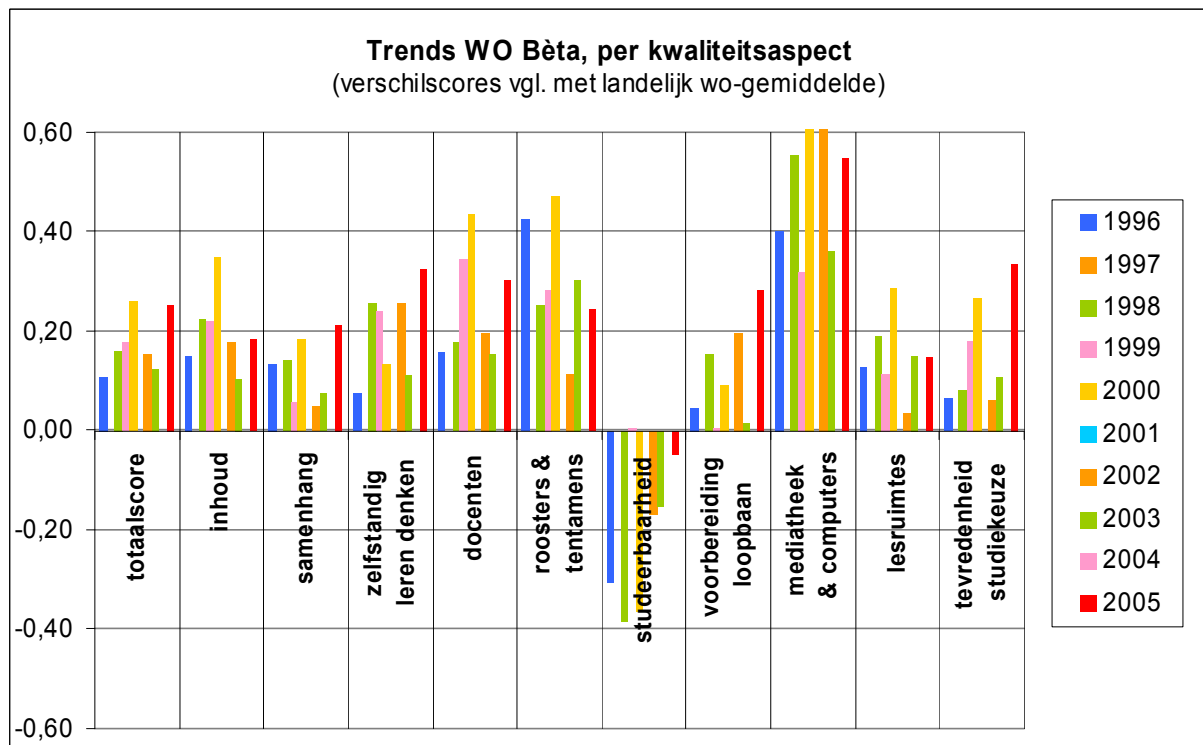
Ook als we de oordelen in de verschillende jaren bezien, scoren de bèta-opleidingen steeds op negen van de tien aspecten boven het wo-gemiddelde. Wel zien we enige fluctuaties, die vooral terug te voeren zijn op het feit dat per jaar een andere set opleidingen wordt onderzocht⁶.

STIJGEND

Op een enkel aspect is er stijgende waardering. Dat geldt vooral voor de studeerbaarheid (zie grafiek). In het begin van het onderzoek is dit nog een serieus knelpunt, later nemen de klachten erover af. (De piek van 1999 is een 'uitbijter'. Zie voetnoot.) Ook de waardering voor loopbaanvoorbereiding groeit, behalve bij de wiskunde-opleidingen.

Er zijn geen deelterreinen waar de waardering voor deze groep opleidingen de afgelopen jaren is gedaald. De details over alle jaarscores per aspect zijn hieronder in een diagram gezet.

⁶ Vooral bij de theoretischer studies wiskunde en bèta & beleid, die de enquête-uitslagen van 1999 en 2003 domineren, zien we een enigszins afwijkend patroon. De faciliteiten en lesruimtes krijgen er minder lof, net als de loopbaanvoorbereiding. En de studenten zijn ook minder tevreden over hun studiekeuze. Tegelijk vinden ze hun opleiding relatief goed 'studeerbaar'.

3.27 WO Informatica

Deze groep bevat naast de pure informatica ook de studie kunstmatige intelligentie. Ze zijn beide de laatste vijftig jaar ontstaan, en maken nog steeds een geleidelijke groei door. Afgestudeerden komen, ondanks de ups en downs van de interneteconomie, in het algemeen goed terecht.

Hoewel informatica vanouds geassocieerd wordt met exacte vakken, hebben de informatica-opleidingen toch een ander karakter dan de klassieke natuurwetenschappen. De focus is minder gericht op wetenschap en meer op toepassing, en de basis bestaat niet uit louter wiskunde, maar ook uit logica en elementen uit de sociale wetenschappen en techniek. Uit de studentenenquêtes blijkt verder dat de studie-inspanning van studenten informatica ook dicht bij het algehele wo-gemiddelde ligt dan bij dat van de harde bètastudies.

De studentenaantallen zijn over de hele periode gestegen, wat overeenkomt met de groeiende populariteit en ook de vraag uit de arbeidsmarkt. De drempel om voor informatica te kiezen is sterk verlaagd sinds de huiscomputer en internet vaste elementen in het dagelijks leven zijn geworden. Maar informatica studeren is wat anders dan spelletjes spelen en op het web browsen. Een uitdaging voor de opleiding is dat het vak zich steeds opnieuw herdefinieert. Het einde daarvan is nog niet in zicht. Waar andere wo-studies hun onderwijsprogramma misschien maar elke tien jaar grondig hoeven aan te passen, is dit bij informatica veel vaker nodig – op straffe van een falende aansluiting op de actuele praktijk.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	27-WO Informatica	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	1200	Stijgend
Aantal opl.	27	Constant
Studie / week	31	
Baankans	Goed	Stijgend dan dalend

Patroon in het studentenoordeel

Het spindiagram laat zien dat de opleidingen informatica gemiddeld over de jaren iets gunstiger waarderingscijfers kregen dan het gehele wo. Daarbij zijn er wel sterkere en zwakkere punten aan te wijzen.

STERK

Veel lof is er voor:

- faciliteiten zoals computers
- de aandacht voor zelfstandig denken.
- de roosters en tentamens.

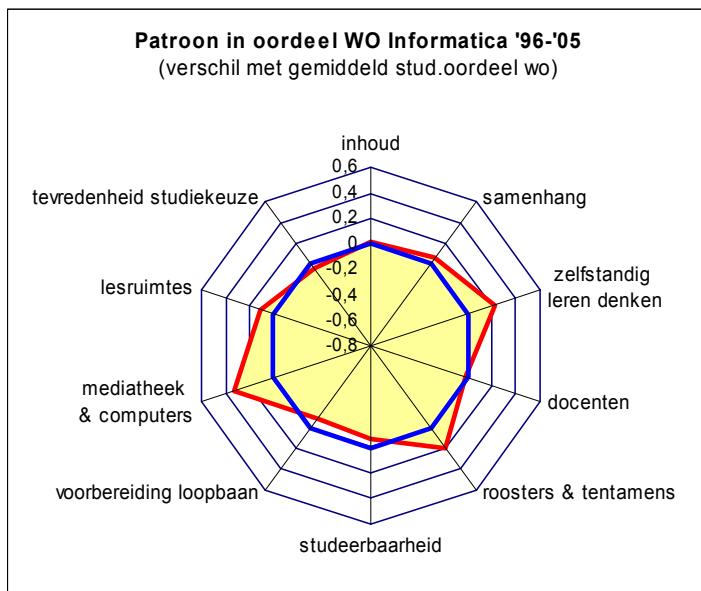
In mindere mate scoort ook positief:

- de lesruimtes

ZWAK

Er zijn ook punten die wat lager scoren:

- voorbereiding loopbaan
- studeerbaarheid

Trends in het studentenoordeel

Als we de scores van verschillende jaren vergelijken, zien we dat het beeld bij de meeste kwaliteitsaspecten gemiddeld stabiel is.

In een enkel geval zien we tijdens de onderzoeksperiode een verschuiving.

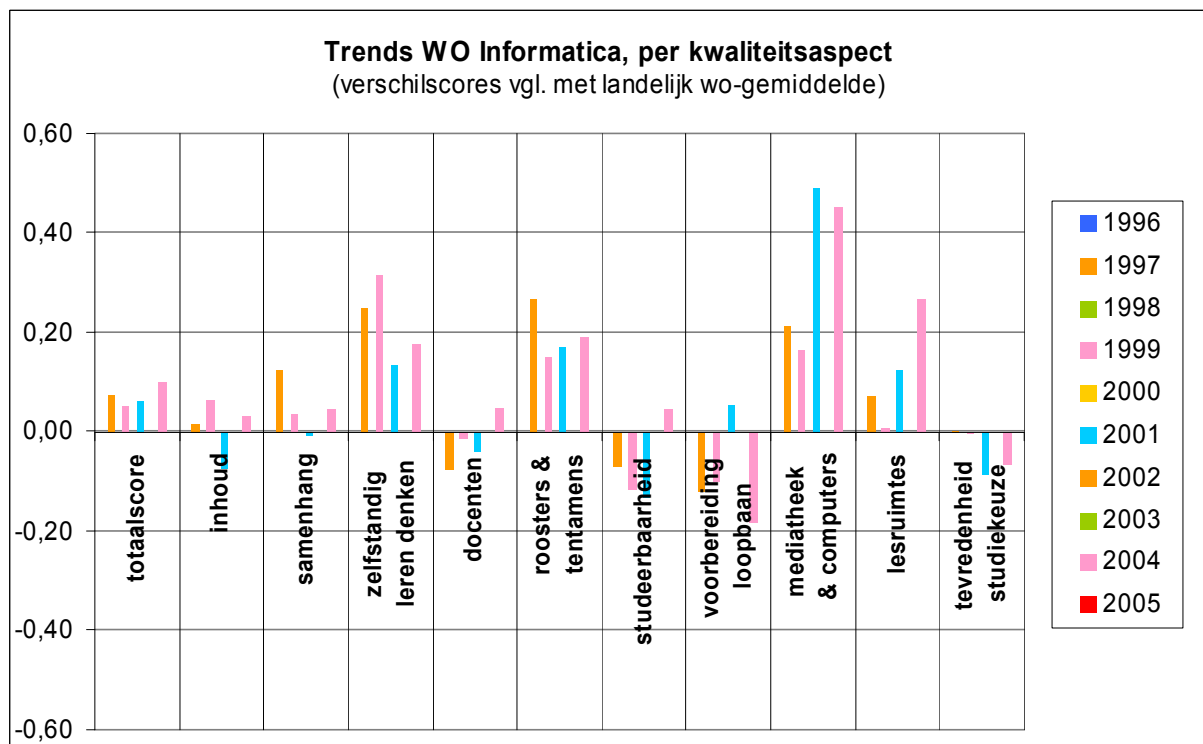
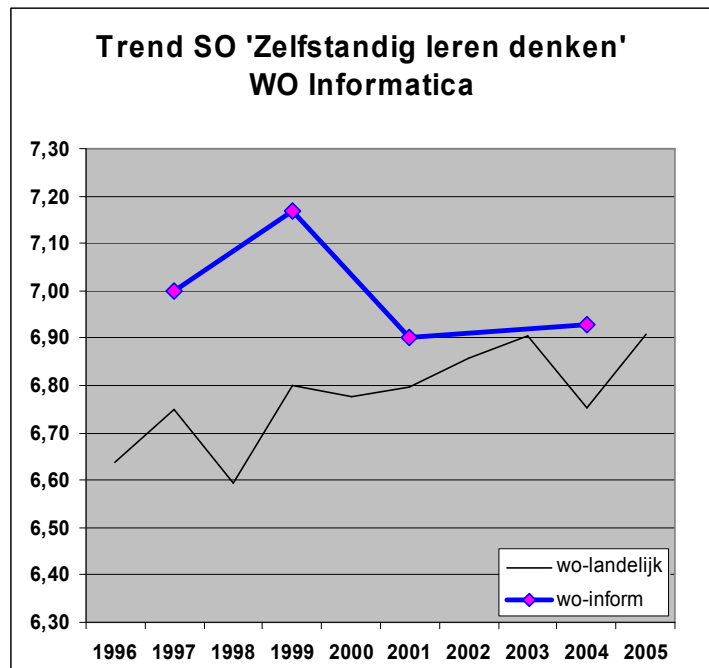
STIJGEND

Zowel het oordeel over de studeerbaarheid als dat over lesruimtes en computers vertoont een lichte stijging in de loop van de onderzoeksperiode.

DALEND

Een licht dalende waardering zien we bij zelfstandig leren denken (zie grafiek). Hetzelfde geldt voor de algehele tevredenheid over de gekozen studie.

Onderstaand staafdiagram laat de scores voor alle aspecten in alle jaren zien.

3.28 WO Elektrotechniek en Werktuigbouwkunde

Deze groep studies is gericht op de industriële kant van de techniek. Er zijn in Nederland slechts drie universiteiten die dergelijke opleidingen aanbieden. Ze gelden als zwaar. Studenten moeten flinke stukken wiskunde, natuurkunde, informatica, materiaalkunde en constructieleer beheersen. En ze worden geacht veel tijd te besteden aan practica en werkgroepen. Dat vraagt om een flinke inspanning. Vooral jongens voelen zich tot deze studies aangetrokken. Het aandeel vrouwen bedraagt maar enkele procenten.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	28-WO Elektro & Werktuigbouwkunde	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	1870	Dalend dan stijgend
Aantal opl.	11	Constant
Studie / week	38	
Baankans	Goed	Dalend

In deze groep zijn natuurlijk elektrotechniek en werktuigbouwkunde opgenomen. Daarnaast wordt ook een aantal verwante opleidingen behandeld. Dat zijn de constructiestudies zoals lucht- en ruimtevaarttechniek en maritieme techniek, maar ook industrieel ontwerpen⁷. De elf opleidingen herbergen aanzienlijke aantallen studenten, maar hebben de faciliteiten en de staf om met dergelijke aantallen om te gaan. Het praktische onderwijs is daarom voldoende kleinschalig. De totale instroom van deze opleidingen is in de jaren tachtig en negentig weliswaar flink gedaald, maar sindsdien gestabiliseerd tot net onder de tweeduizend. Elke opleiding telt gemiddeld ongeveer 170 eerstejaars studenten.

De arbeidsmarktperspectieven van WO techniek zijn vrijwel de gehele periode goed, met een lichte daling aan het eind van de periode. De technische universiteiten werken veel samen met het bedrijfsleven, en vergeleken met andere universitaire studies is er meer sprake van stages.

Patroon in het studentenoordeel

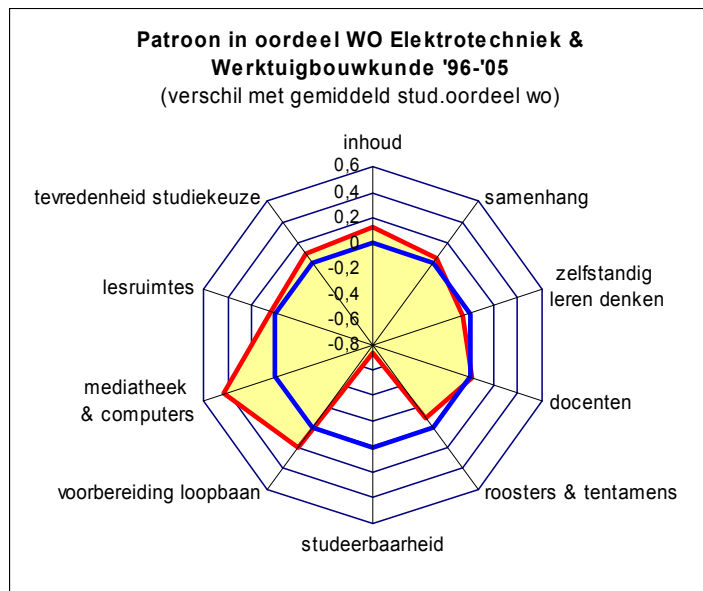
De grafiek laat zien op welke aspecten de opleidingen WO elektrotechniek en werktuigbouwkunde gemiddeld over de jaren sterk en zwak scoorden, vergeleken met het wo als geheel. Dit levert het kenmerkende patroon op van een degelijke, zware studie: een grote cirkel, met een 'hap' eruit bij studeerbaarheid. We vatten sterk en zwak even samen:

STERK

- Mediatheek en computers krijgen net als bij andere exacte studies veel lof.
- De voorbereiding op de loopbaan scoort positief.

ZWAK

- Studeerbaarheid blijkt toch nog steeds een belangrijk knelpunt, in de ogen van de studenten.

⁷ In 2004 is deze studie onderzocht in combinatie met bouwkunde. Deze meting blijft hier buiten beschouwing.

Trends in het studentenoordeel

Bij het zoeken naar veranderingen in de studentenoordelen, stuiten we ook in deze sector op enkele korte-termijnfluctuaties die verklaard worden door de cyclus van onderzochte studies. Elektrotechniek wordt namelijk positiever beoordeeld dan werktuigbouwkunde. In 2001, toen elektrotechniek als enige studie onderzocht is, zien we daarom op aspecten als inhoud en docenten duidelijk hogere scores.

Als we zulke schommelingen negeren, vertonen de studentenoordelen bij deze groep studies in het algemeen een stabiel beeld, met de volgende uitzonderingen:

STIJGEND

Er is één aspect waarop de oordelen over de wo-techniekstudies een relatieve stijging vertonen, namelijk de roosters en tentamens.

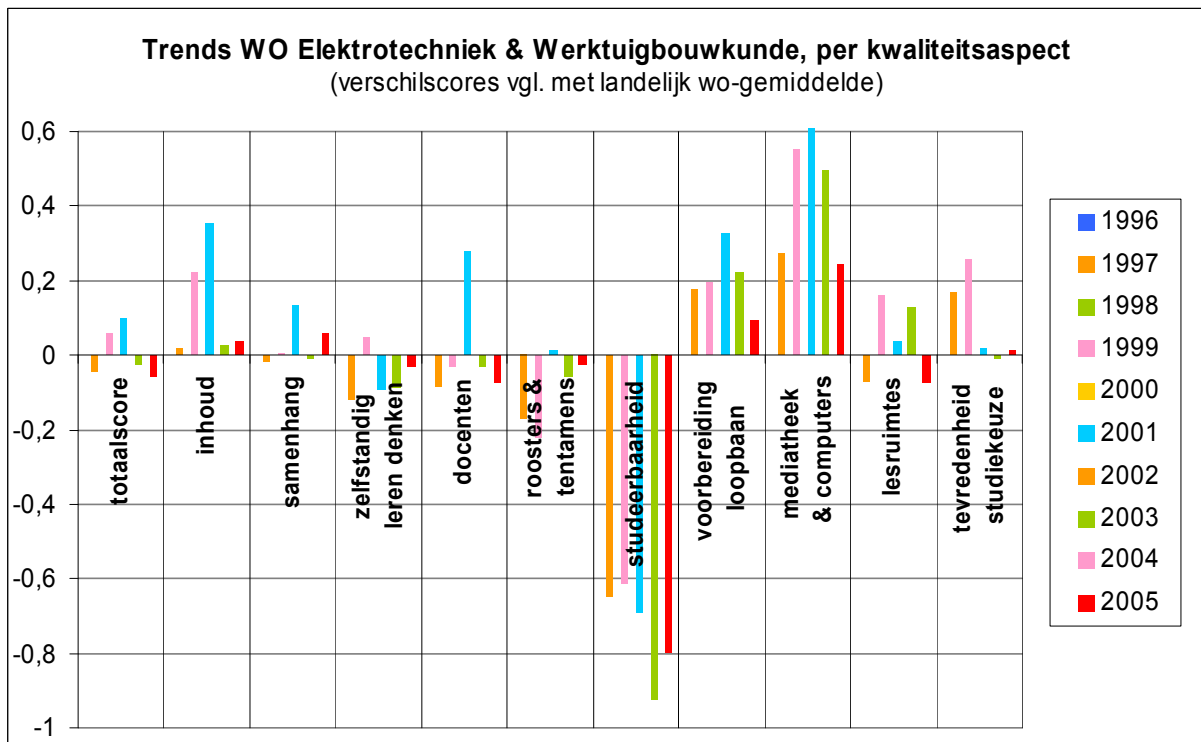
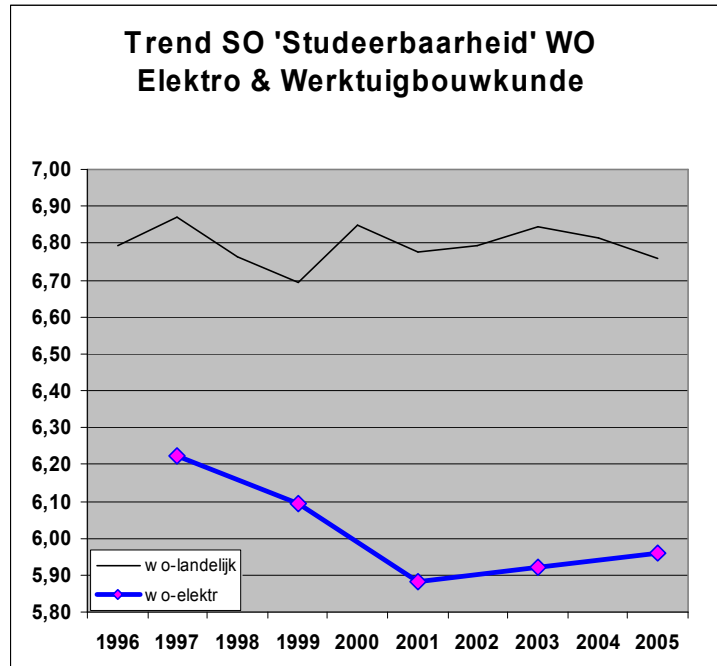
DALEND

De studeerbaarheid wordt vanaf het begin al negatief beoordeeld, maar de kritiek erop is vanaf 2001 nog sterker dan daarvoor. Het oordeel is nu bijna een vol punt lager dan het landelijke gemiddelde.

De tevredenheid over de keuze voor deze opleidingen is eerst nog licht positief, maar ligt vanaf 2001 rond het wo-gemiddelde.

PIEKCURVE

Op meerdere aspecten vertoont het oordeel over deze groep opleidingen een piekcurve. Vanaf 1997 zien we eerst een stijging, maar na 2001 een daling in oordeel. Dit geldt voor de inhoud van het programma, de docenten en de loopbaanvoorbereiding, en de faciliteiten (bibliotheek en computers) van de opleiding.

3.29 WO Bouwkunde en Civiele Techniek

Deze populaire groep opleidingen onderscheidt zich van de andere technische opleidingen door meer nadruk op creativiteit. Het onderwijs is bij deze studies intensief. De studenten vinden de studie dan ook nogal zwaar. De organisatie binnen deze opleidingen krijgt meer kritiek dan bij de meer industrieel georiënteerde technische opleidingen.

FACTSHEET OMGEVINGSFACTOREN		
Groep:	29-WO Bouwkunde & Civiele Techniek	
	Gemiddeld	Trend '96-05
Instream land.	1273	Stijgend
Aantal opl.	4	Constant
Studie / week	35	
Baankans	Goed	Stijgend dan dalend

Er zijn twee soorten opleidingen die behandeld worden binnen deze groep: bouwkunde en civiele techniek. Elke opleiding wordt op twee plaatsen gegeven. In totaal bieden drie universiteiten een of meer van deze opleidingen aan. Iedere opleiding heeft een heel eigen karakter. De aandachtspunten verschillen per universiteit.

De instroom is met gemiddeld meer dan 300 eerstejaars bij deze groep opleidingen relatief hoog. Tijdens de onderzoeksperiode is het jaarlijkse aantal eerstejaars beduidend toegenomen. De perspectieven op de arbeidsmarkt zijn in deze sector goed, met een piek in het jaar 2000.

Patroon in het studentenoordeel

In de grafiek is te zien hoe WO bouwkunde en civiele techniek gemiddeld over de jaren scoren, vergeleken met het gehele wo. We zien dat deze opleidingen veel kritiek krijgen. De studeerbaarheid is een wat minder groot probleem dan bij de industrieel gerichte techniekstudies, maar daartegenover staan klachten over de docenten en de logistieke organisatie van het onderwijs.

ZWAK

We zien op maar liefst vier aspecten een duidelijk lagere waardering dan het wo-gemiddelde:

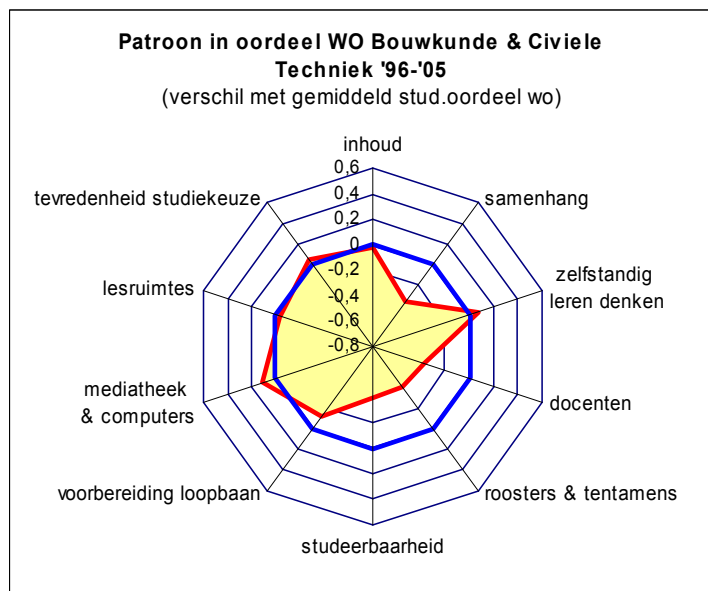
- de samenhang in het programma
- de docenten
- roosters en tentamens
- studeerbaarheid.

Het laatste knelpunt is minder hevig dan bij elektrotechniek en werktuigbouwkunde. In plaats daarvan is er meer kritiek op de loopbaanvoorbereiding.

STERK

Er zijn geen punten waar deze opleidingen echt boven het wo-gemiddelde uitsteken, maar wel twee relatieve sterktes:

- aandacht voor zelfstandig leren denken
- de mediatheek en computers binnen de studie.

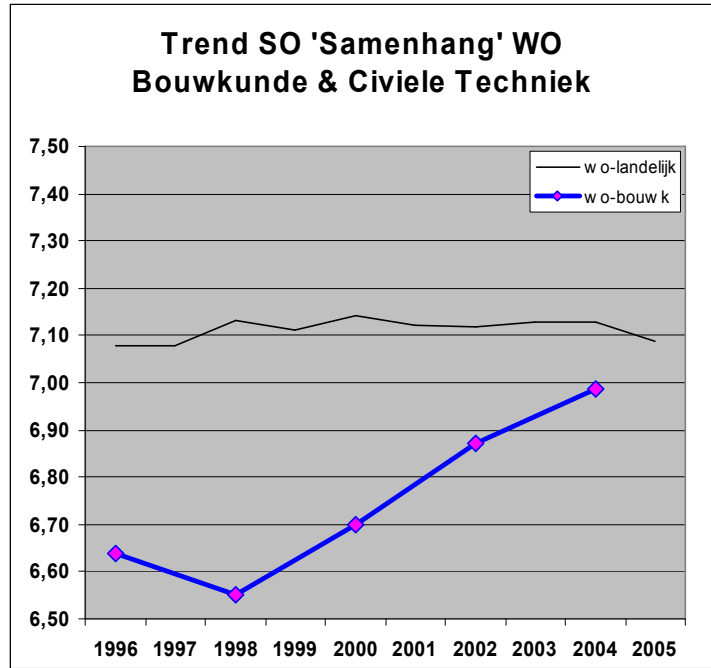

Trends in het studentenoordeel

Gedurende de onderzoeksperiode heeft deze groep opleidingen een aantal vorderingen gemaakt ten opzichte van de landelijke cijfers.

STIJGEND

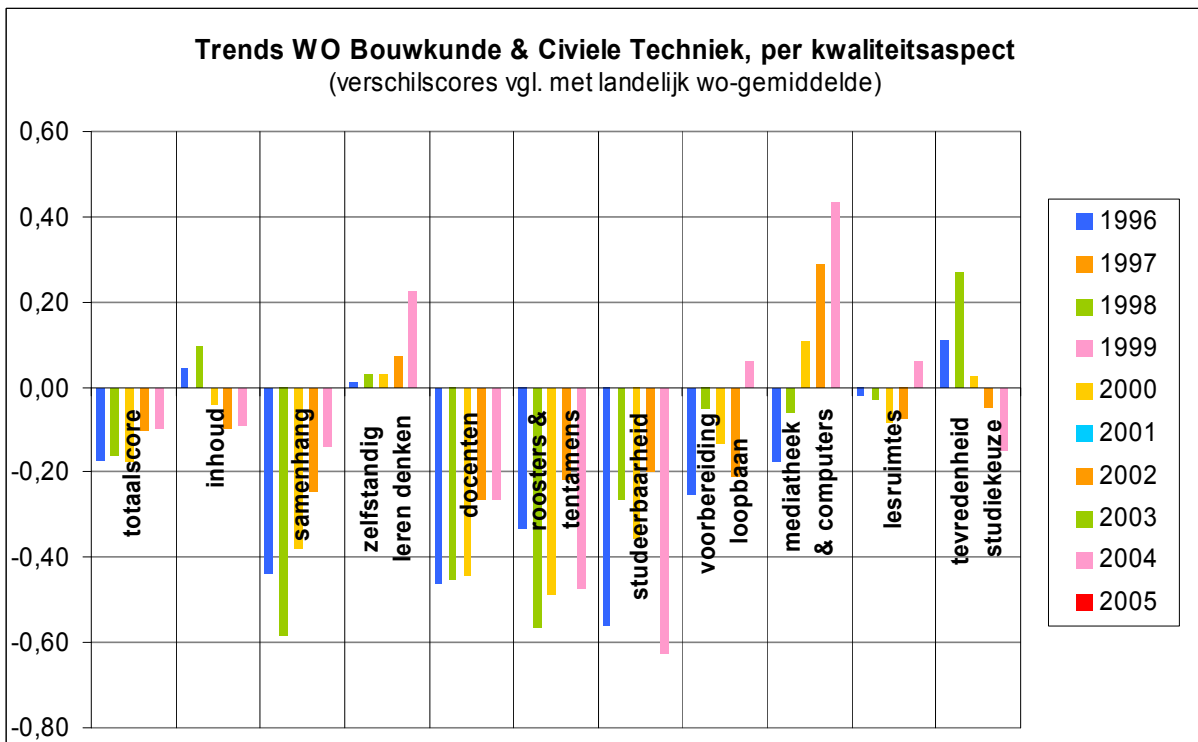
De samenhang in het programma scoort de hele periode lager dan het landelijk gemiddelde, maar deze kritiek neemt in de loop der jaren duidelijk af. Opvallend is ook de trend bij de faciliteiten (mediatheek en computers). In het gehele wo zien we bij dit punt een toenemende kritiek, maar bij de bouwopleidingen blijft de score dicht bij de 7,0, zodat de score in relatieve zin stijgt. Ook de kritiek op de docenten daalt licht. Tegelijk stijgt de score voor het aspect zelfstandig leren denken.

DALEND

Gedurende de onderzoeksperiode is men steeds minder tevreden geworden over de studiekeuze. Daarnaast krijgt de inhoud van de opleidingen de laatste jaren iets meer kritiek.

Het staafdiagram laat nog eens alle scores van deze groep studies zien, vergeleken met het gehele wo.

4. Oordelen over studentenvoorzieningen per stad en instelling

4.1 Inleiding

In de Nationale Studentenenquête geven studenten niet alleen een oordeel over het onderwijs bij hun opleiding, maar ook over een aantal algemene voorzieningen van de instelling en/of stad waar ze studeren. De opzet en detaillering van deze vragen is niet steeds hetzelfde geweest, maar bij drie onderwerpen was er voldoende continuïteit in de vraagstelling om trends patronen te benoemen. Wat vooral opvalt is dat de gevonden verschillen tussen steden zeer stabiel zijn. Verder zien we dat de kamernood enkele jaren geleden zijn piek bereikte, en sindsdien iets is afgenomen.

Thema's

De onderwerpen en vraagstelling van de deelenquête over 'stad en instelling' zijn in tien jaar meermalen veranderd. In enkele jaren zijn over dit onderwerp zelfs helemaal geen vragen gesteld. Dit hing samen met veranderingen in budget en met de wat lagere prioriteit van deze thema's bij de subsidiegever. Omdat trendanalyse tot voor kort geen doel was, en de resultaten van elk enquêtejaar op zichzelf stonden, werden deze wijzigingen ook niet als problematisch ervaren.

Intussen zijn we voor dit rapport vooral op zoek naar die thema's waarbij toch een redelijke tijdreeks van studentenoordelen geproduceerd kan worden. Er blijken drie van zulke thema's te zijn:

1. Studentenkamers (aanbod, prijs en kwaliteit)
2. Het uitgaansleven
3. Studentensport

Aanpak van deze deelenquête

Er zijn twee periodes te onderscheiden, waarin de aanpak van deze deelenquête verschilde. Van 1997¹ tot 2002 werden van studenten oordelen gevraagd volgens een vijfpuntsschaal. De gemiddelde scores werden voorafgaand aan publicatie omgerekend naar rapportcijfers. Vanaf 2003 gaven de studenten zelf zulke cijfers op een 10-puntsschaal. rapportcijfers. Ook de vraagstelling verschilde enigszins.

Door deze gewijzigde aanpak zien we tussen beide periodes een verschil in gemiddelde scores en in spreiding: tot en met 2002 zijn de hoge scores hoger, en de lage scores lager dan in de recente periode. Uitspraken over trends in absolute zin zijn daardoor moeilijker te doen. Op de verschillen tussen steden en instellingen heeft een en ander echter geen invloed. Daarop ligt hierna daarom de nadruk.

Om de oordelen over de gehele periode zo goed mogelijk te kunnen vergelijken, zijn de scores uit de eerste periode zodanig herberekend dat de spreiding hetzelfde wordt als in de latere periode. Op deze manier worden verschillen tussen steden toch zo eerlijk mogelijk in beeld gebracht.

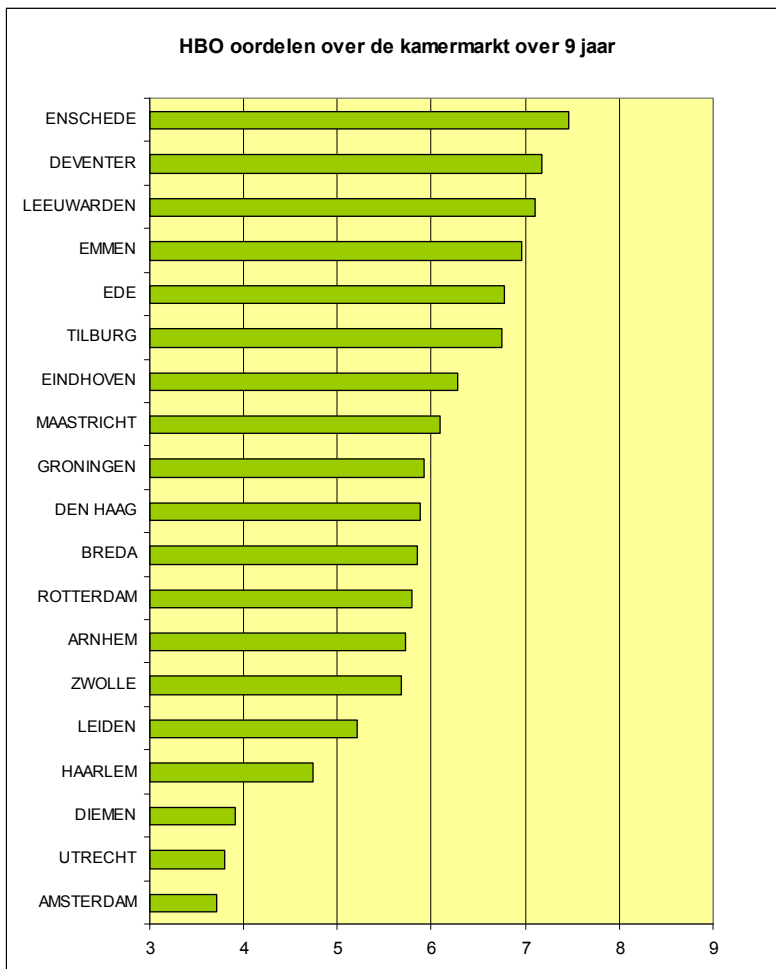
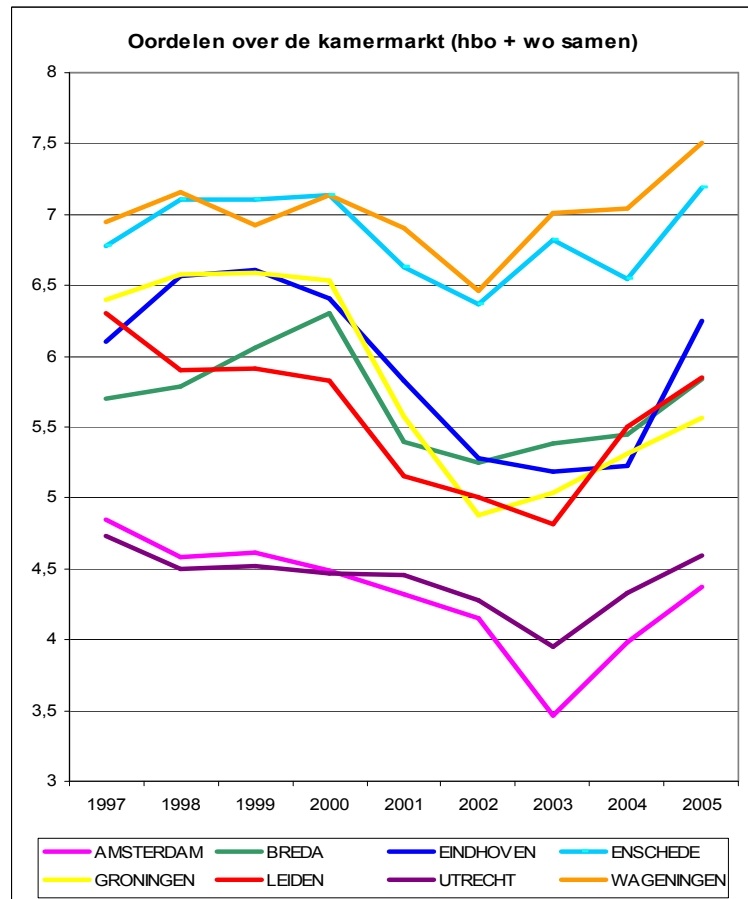
Overigens zijn de hier behandelde vragen elk jaar voorgelegd aan studenten uit een breed scala van disciplines. Om toch eventuele vertekening te voorkomen (bv: juristen stellen hogere eisen aan uitgaansleven), zijn de gemiddelde scores per stad en instelling gecorrigeerd voor discipline-effecten.

¹ Over 1996 zijn er geen cijfers beschikbaar

4. Oordelen over studentenvoorzieningen per stad en instelling

4.2 Het kameraanbod

In de meeste jaren is over dit onderwerp slechts één oordeel gevraagd. Namelijk: "Is het lastig of gemakkelijk om jouw studiestad goede betaalbare woonruimte te vinden?" Vanaf 2004 is deze vraag in drie aspecten opgedeeld; voor deze rapportage is daar een gemiddelde van het oordeel over prijs en 'vindbaarheid' berekend. In de grafiek worden de oordelen over acht studentensteden gedurende de hele periode getoond. We zien stabiele verschillen in beoordeling, met opvallend lage cijfers in Amsterdam en Utrecht – twee steden die inderdaad bekend zijn om hun kamernood. Relatief gunstig blijft in al die jaren het oordeel over de kamermarkt in Enschede en Wageningen. Ook dit stemt

overeen met de bekende feiten over wachttijden en kamerprijzen. Wat verder opvalt, is dat de oordelen over de kamermarkt in bijna alle grote steden hetzelfde tijdsverloop vertonen: dalend tot 2003, en vanaf dat moment weer duidelijk stijgend. Ook dit stemt overeen met de bekende feiten over met name wachttijden: de spanning op de kamermarkt is de laatste jaren enigszins afgenomen. Dat het tekort aan betaalbare kamers daarmee nog niet overal verleden tijd is, mag duidelijk zijn uit de nog steeds lage scores van Amsterdam en Utrecht. In de tweede tabel wordt het gemiddelde oordeel over de gehele periode getoond voor een groter aantal steden. Het betreft hier de oordelen van hbo-studenten. De wo-oordelen vertonen vrijwel hetzelfde patroon.

4.3 Het uitgaansleven

In de jaren 2000 en 2001 ontbrak het issue in de enquête. In de beide periodes daarvoor en daarna is er steeds één vraag over het uitgaansleven gesteld².

In de grafiek worden de gemiddelde cijfers uit beide periodes naast elkaar gezet. De scores uit de eerste periode kenden een andere schaling, die voor dit onderzoek is getransformeerd. Daardoor zijn op landelijk niveau op dit aspect geen trends vast te stellen. Wel is dit mogelijk voor de relatieve positie van de diverse steden.

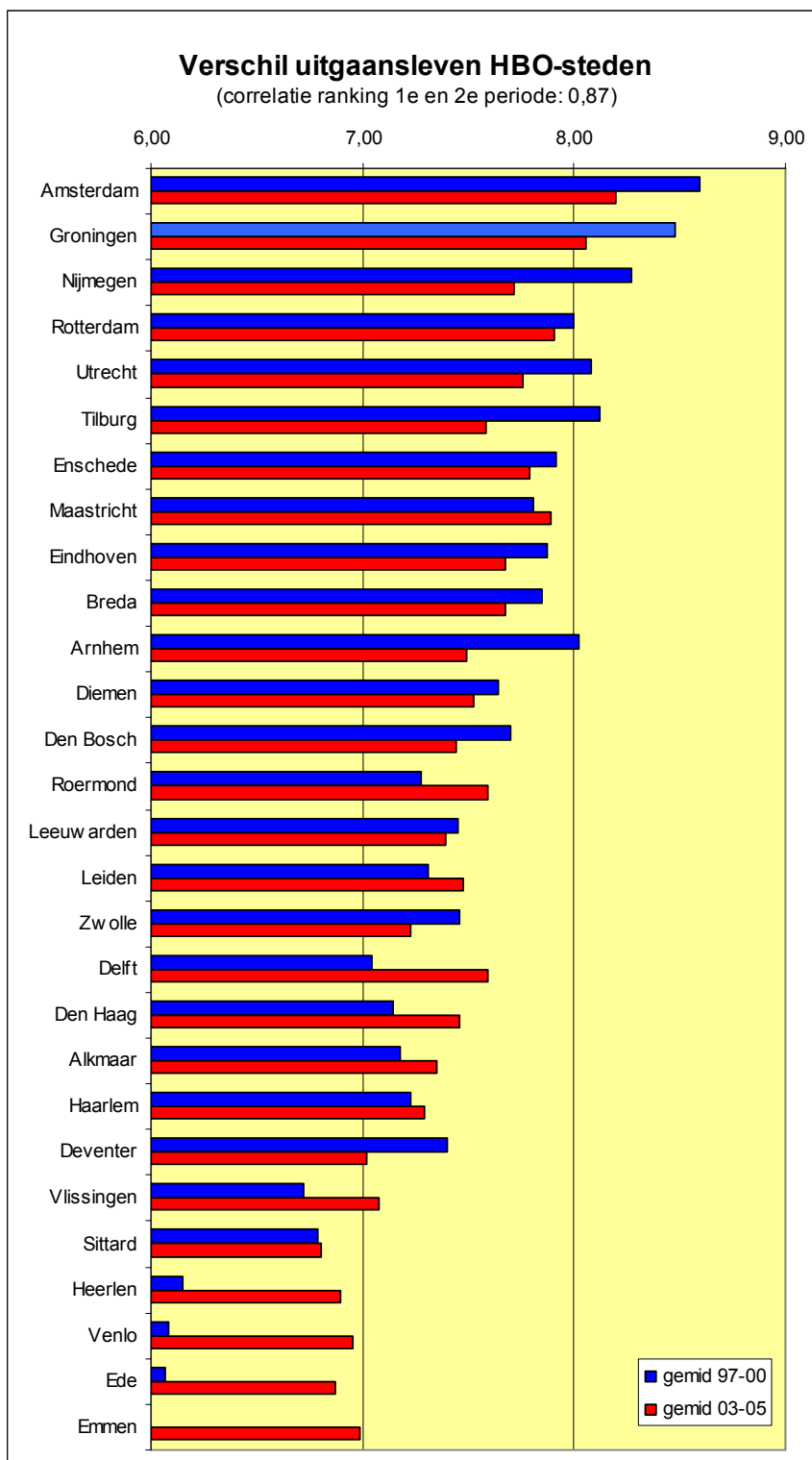
Hbo

De grafiek toont de oordelen van hbo-studenten over het uitgaansleven per stad, in de twee periodes, "tot 1999" en "vanaf 2002".

We zien aanzienlijke en in de tijd stabiele verschillen tussen steden. Zoals te verwachten viel, biedt de ranglijst bijna het tegengestelde beeld van die over kameraanbod.

Amsterdam maakt zijn naam als meest populaire studentenstad waar, maar wordt wel op de voet gevolgd door Groningen en een verrassend Rotterdam.

Als enige van alle steden scoort Enschede zowel qua kamers als qua uitgaansleven gunstig. Ook dit is sinds begin jaren negentig niet veranderd.

² De formulering van de vraag verschilde tussen de eerste periode (1997-2000) en de tweede (2003-2005). Eerst was hij: "In hoeverre zijn er voldoende uitgaansmogelijkheden en culturele voorzieningen in jouw studiestad?" Bij de uitgaansmogelijkheden werden o.a. café's en discotheken genoemd. In de tweede periode was het: "Geef een rapportcijfer voor de culturele voorzieningen in je studiestad (opsomming), EN de horecavoorzieningen in je studiestad (opsomming)."

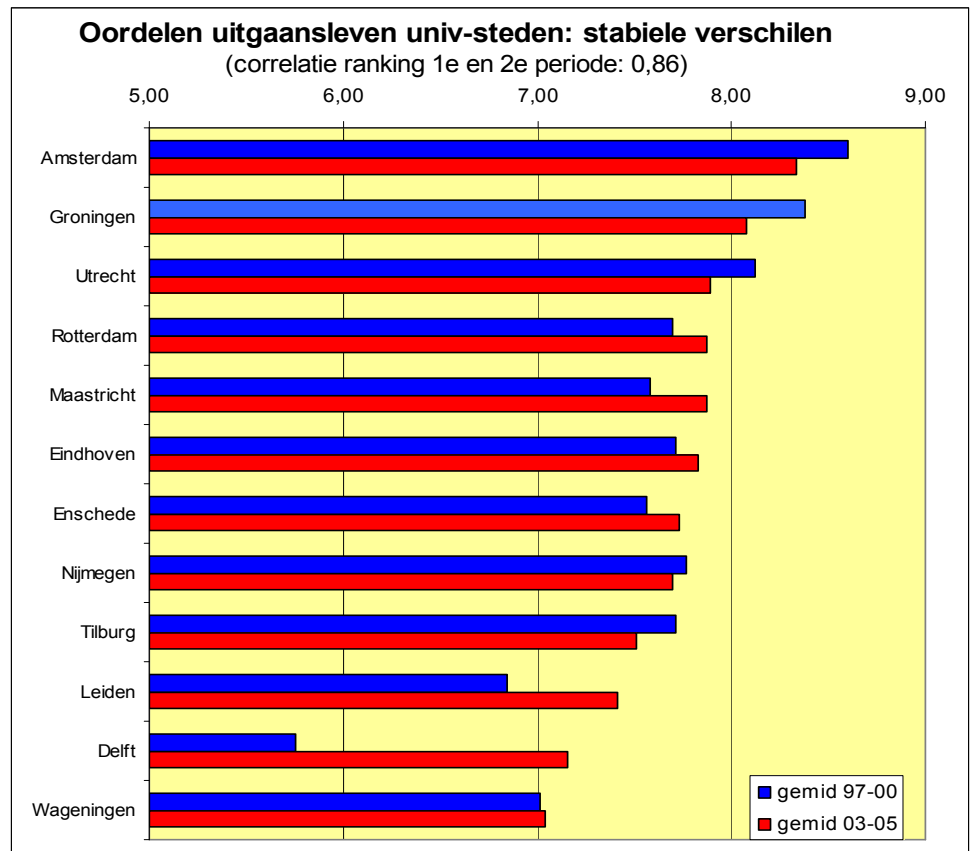
4. Oordelen over studentenvoorzieningen per stad en instelling

Verder valt op dat enkele kleinere studentensteden recent een inhaalslag hebben gemaakt. Zie Heerlen, Venlo, Ede en Emmen. Verder maakt ook Delft een opmerkelijke verbetering door.

Wo

Deze grafiek toont dezelfde oordelen van wo-studenten over het uitgaansleven per stad. Opvallend is hoe sterk de ranglijst³ overeenkomt met die van de hbo-studenten. Ook hier staan Amsterdam en Groningen aan top, en is Wageningen de laatste in de rij.

Net als in het hbo valt op dat met name Delft een inhaalslag heeft gemaakt.

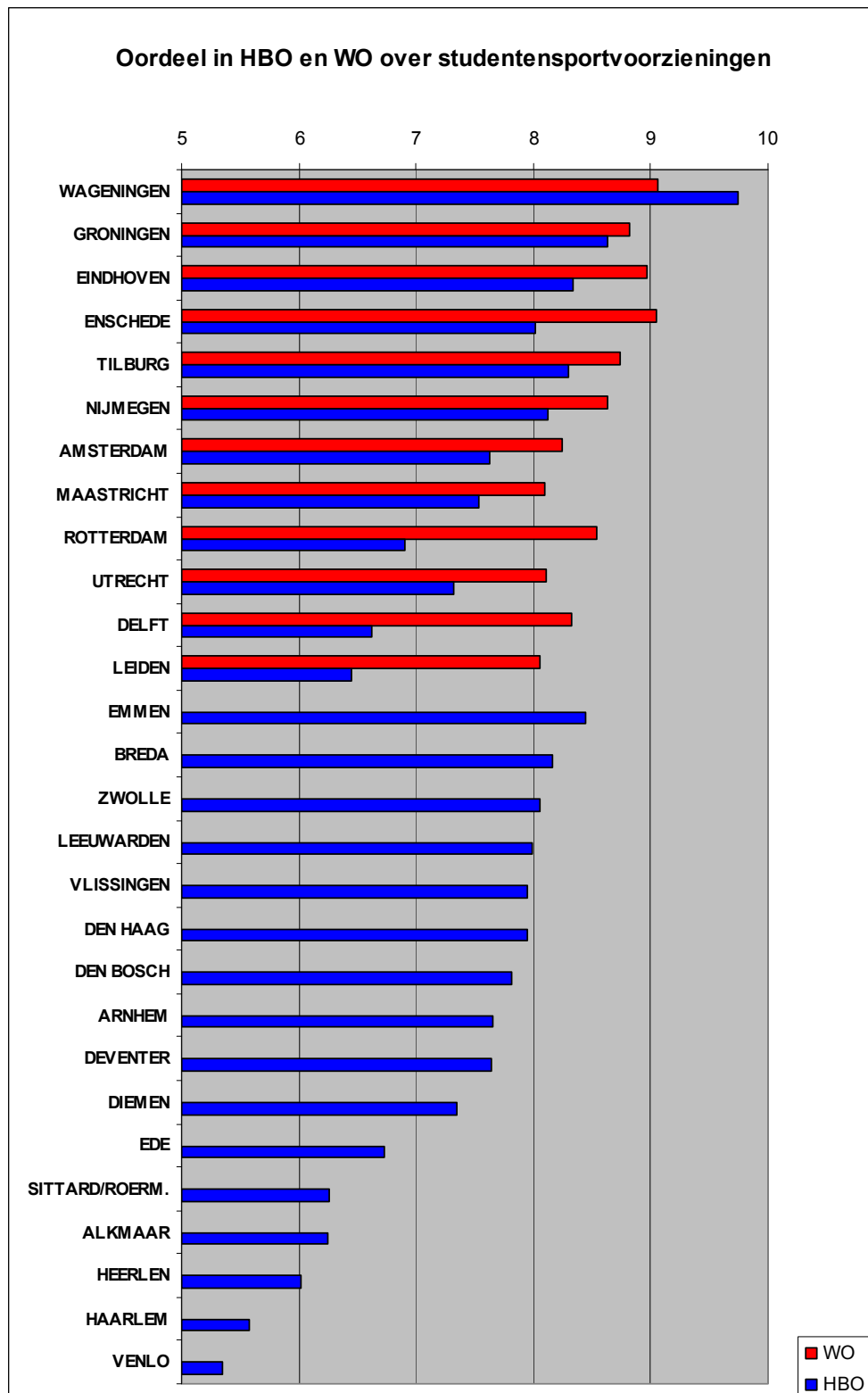
³ NB: De ranglijst voor zowel hbo als wo is gebaseerd op het gemiddelde van de oordelen over beide periodes.

4.4 Sportvoorzieningen

Ook over dit onderwerp is steeds slechts één vraag gesteld. Tot en met 2002 was dit: "In hoeverre zijn de studenten-voorzieningen op sportgebied voldoende?" En vanaf 2003 was het: "Geef een rapportcijfer voor de sportvoorzieningen voor studenten".

In de grafiek zijn per stad de gemiddelde scores over de gehele periode weergegeven. Die score blijkt bij wo-studenten (de rode staven) in het algemeen gunstig. Geen van de universitaire sportcentra krijgt een rapportcijfer lager dan 8.

Bij de hbo-studenten ligt het genuanceerder. Allereerst zien we dat enkele kleine hbo-steden zonder universiteit laag scoren. Dat geldt met name voor Venlo. Daarnaast blijken ook hbo-studenten in universiteits-steden vrijwel altijd minder tevreden over de sportvoorzieningen dan hun wo-collega's. Informatie van de sportcentra biedt een aannemelijke verklaring: hbo-studenten krijgen weliswaar vaak toegang tot universitaire sportcentra, maar de drempel is voor hen is meestal toch hoger. Niet zelden betalen ze bijvoorbeeld een hoger tarief.

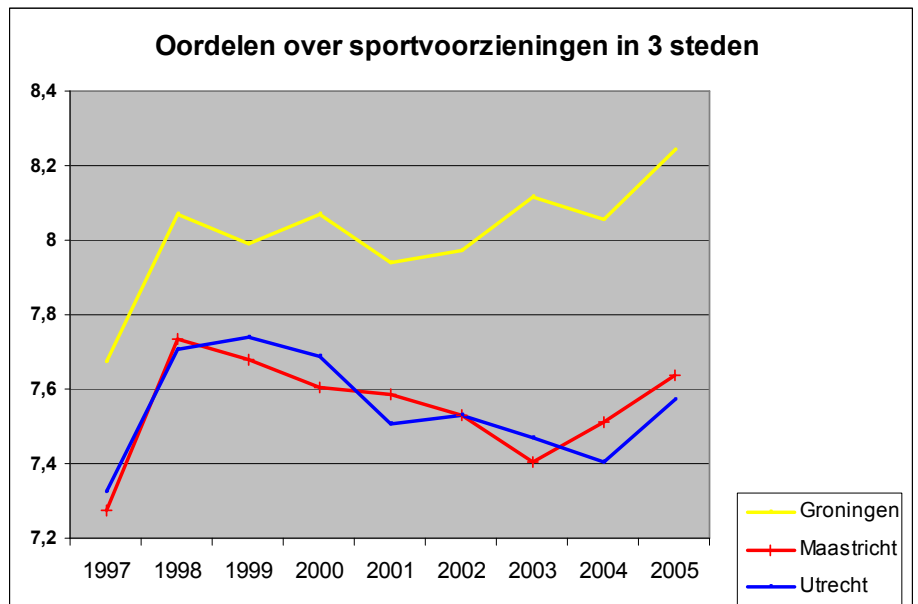

4. Oordelen over studentenvoorzieningen per stad en instelling

Er is ook nagegaan in hoeverre de situatie in sommige onderzochte steden de afgelopen jaren duidelijk verbeterd of verslechterd is. Dat levert voor een enkele stad inderdaad een duidelijke verschuiving op. Hiernaast worden drie zulke gevallen getoond:

- In Groningen worden de studenten allengs positiever over de sportvoorzieningen
- In Utrecht en Maastricht neemt de kritiek tussen 1998 en 2004 juist gestaag toe.

De abrupte stijging in oordelen tussen 1997 en 1998 is overigens een artefact dat bij alle steden te zien is. Het lijkt samen te hangen met een kleine wijziging in vraagstelling. Tussen 2004 en 2005 is er geen sprake van een dergelijke wijziging.

5. Samenvatting, conclusies en discussie

Tien jaar lang hebben studenten in het gehele hoger onderwijs een kwaliteitsoordeel gegeven over inhoud, organisatie en faciliteiten van hun opleiding. Uit de in dit rapport gepresenteerde analyses van patronen en trends trekken wij de volgende conclusies.

5.1. Algehele trend: hbo raakt achterop bij wo

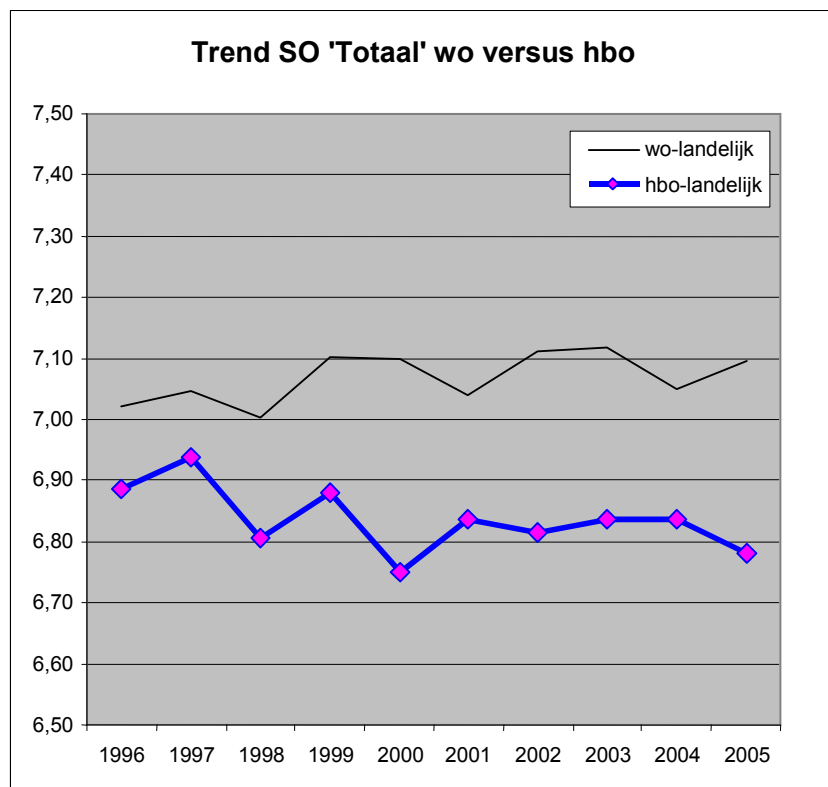
Conclusie 1. Het studentenoordeel over het hoger onderwijs als geheel is in tien jaar tijd vrijwel niet veranderd. Er is slechts sprake van een zeer lichte daling met 0,05 rapportpunt.

Zien we het hoger onderwijs als één geheel, dan is er een aanmerkelijke stabiliteit in de tevredenheid van studenten over hun opleiding. In 1996 gaven studenten hun opleiding gemiddeld over alle kwaliteitsaspecten een rapportcijfer van 6,93; negen jaar later is de score 6,88. In de tussenliggende jaren is dit gemiddelde nooit verder dan enkele honderdsten van de 6,9 afgeweken.

Conclusie 2. Studenten in het wo zijn systematisch positiever over hun opleiding dan studenten in het hbo. Dit verschil neemt toe.

Vanaf het begin van het onderzoek is er een verschil in studenttevredenheid tussen studenten in het hbo en het wo. Dit verschil heeft aanvankelijk nog de bescheiden omvang van 0,1 rapportpunt, maar neemt daarna toe.

Afgezien van kleine fluctuaties door de wisseling in onderzochte disciplines, zien we vanaf het jaar 2000 een stabiel verschil van 0,3 rapportpunt. Het wo krijgt als gemiddeld oordeel een cijfer van bijna 7,1 en het hbo blijft steken rond de 6,8.

Discussie

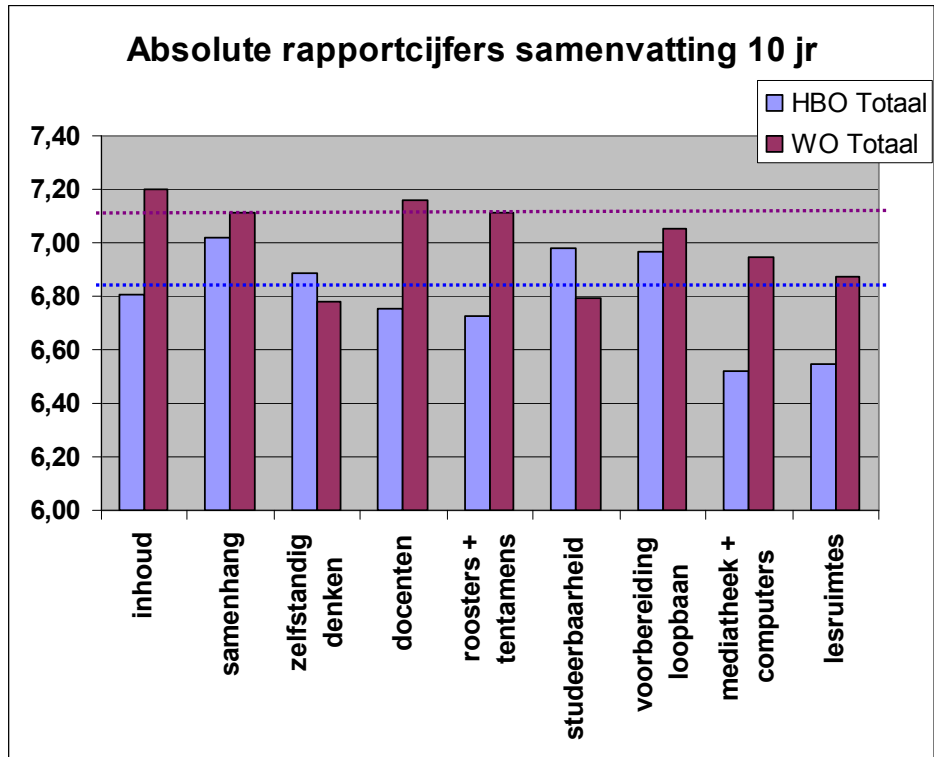
Het is goed om te beseffen dat het hier gaat om een kloof in tevredenheid tussen verschillende studentenpopulaties. Als het hbo lagere rapportcijfers dan het wo krijgt, wijst dat dus niet per definitie op een lagere werkelijke kwaliteit. Ook de beleving van die kwaliteit door studenten kan een rol spelen, door verschillen in verwachtingen en motivatie. Ondanks deze relativering geeft het toch te denken dat de kloof in tevredenheid tussen hbo en wo in enkele jaren zo duidelijk toeneemt. Is het aannemelijk dat het hbo binnen enkele jaren tijd een duidelijk kritischer studentenpopulatie heeft gekregen? Of duiden de gewijzigde oordelen eerder op werkelijk toegenomen knelpunten?

De kwaliteitsoordelen per deelaspect helpen ons die vragen te beantwoorden.

5.2. Oordelen per kwaliteitsaspect: verschillen tussen hbo en wo

Conclusie 3. Hbo-studenten vinden hun opleiding wel redelijk praktisch en studeerbaar, maar inhoudelijk minder interessant. Ook is er kritiek op de gebouwen en faciliteiten. Die kritiek nam recent sterk toe.

Gemiddeld over tien jaar zijn de hbo-studenten het meest positief over de samenhang, de studeerbaarheid van de opleiding en de loopbaanvoorbereiding. Goede vierde is “zelfstandig leren denken”. Kritisch beoordeeld worden zowel de inhoud en docenten als de praktische organisatie, lesruimtes en faciliteiten. Over het laatste, de “mediatheek en computers”, is de onvrede sterk gegroeid: van 6,9 in 1996 is de score recent gezakt naar 6,3.

Conclusie 4. In het wo vinden de studenten hun opleiding relatief interessant en uitdagend, maar soms ook zwaar en te theoretisch. Vergeleken met het hbo zijn ze tevreden over de faciliteiten.

De studentenoordelen over het wo als geheel vormen in zekere mate het spiegelbeeld van die over het hbo. De faciliteiten en huisvesting zijn geen speciaal knelpunt. Ook is er relatief hoge waardering voor onderwijsinhoud en docenten, plus de organisatie van roosters en tentamens.

Kritischer zijn de oordelen over studeerbaarheid en “zelf leren denken”. Studenten vrezen meer voor studievertraging en zijn minder positief over de begeleiding bij de studievoortgang. Ook missen ze vaker aandacht voor vaardigheden en zelf problemen oplossen, maar de klachten hierover zijn recent wel afgenomen.

Op meer onderdelen is het oordeel over het wo de laatste jaren verbeterd. Het sterkst geldt dat voor de inhoud van het studieprogramma (+0,4 in tien jaar tijd), en voor de docenten (+0,2). Tegelijk is er ook hier licht groeiende kritiek op roosters en tentamens, en op onderwijsfaciliteiten.

Discussie

Het is niet zinvol om al deze verschillen te verabsoluteren tot harde kwaliteitsverschillen, maar veelzeggend is de vergelijking wel. De grotere onvrede in het hbo is een belangrijk gegeven en dat geldt nog sterker voor het aspect van de faciliteiten, waar het kwaliteitsoordeel in korte tijd flink is gedaald.

In theorie is het mogelijk dat hbo-studenten rond het jaar 2000 plots veel hogere eisen aan onderwijsfaciliteiten zijn gaan stellen, terwijl die trend niet plaatsvond bij wo-studenten. Aannemelijk is een dergelijke verklaring echter niet. Het ligt meer voor de hand dat er in het hbo werkelijk meer knelpunten zijn ontstaan - onder meer door fusies, bezuinigingen en reorganisaties die in deze periode aan de orde waren.

De trends in andere aspectoorden over het hbo wijzen in dezelfde richting van praktische en organisatorische knelpunten: ook de rapportcijfers voor roosters en tentamens en voor de samenhang in het programma zijn gedaald. Tegelijk zijn zachtere kwaliteitsaspecten waarvan de beoordeling meer samenhangt met motivatie, recent juist gunstiger beoordeeld. Dit betreft met name de inhoud en praktijkgerichtheid van de opleiding.

5.3. Disciplineverschillen samengevat

Conclusie 5. Er zijn tussen disciplines tamelijk stabiele verschillen in het patroon van studentenoordelen. In het hbo scoren pabo, kunst en medische of exacte studies relatief goed. Kritiek is er op economische en enkele technische studies.

Een hoofdvraag voor dit rapport was: welke disciplines onderscheiden zich in positieve of negatieve zin, en op welke kwaliteitsaspecten doen ze dat?

Om deze vraag te beantwoorden, worden alle bevindingen uit het derde hoofdstuk hier samengevat. Als criterium geldt de *relatieve waardering* van elke groep studies over de gehele onderzoeksperiode, uitgedrukt als tienjaarsgemiddelde van de verschillen ten opzichte van het landelijke hbo- of wo-gemiddelde. De getoonde plussen en minnen staan daarom niet voor absolute oordelen. Het gaat louter om boven- en ondergemiddelde waardering¹.

Meest gewaardeerd in het hbo

De pabo's en de kunstopleidingen worden het best beoordeeld, met een accentverschil:

- De kunststudies scoren met de inhoud, maar zijn wel zwaar en weinig beroepsgericht.
- De pabo's scoren niet met inhoud, maar met studeerbaarheid en beroepsvoorbereiding.

Beide opleidingen hebben ook sterke punten gemeen: het contact met docenten, de werkvormen ('zelfstandig leren denken') en de faciliteiten worden gunstig beoordeeld. En de studenten zijn er tevreden over hun studiekeuze. Andere hbo-studies die bovengemiddeld scoren zijn:

- Gezondheids- en laboratoriumopleidingen. Bij de laatste groeit de waardering recent.
- Elektrotechniek en technische natuurkunde. Na 2000 viel de waardering hier iets terug.

¹ Voor de eerste 10 kolommen geldt: *enkele* plus/min = afwijking 0,10 tot 0,25; *dubbel* = 0,25 tot 0,40; *driedubbel* = groter dan 0,4 punt t.o.v. het hbo- of wo-gemiddelde. Bij de totaalscore (kolom 11) zijn de grenzen 0,05 / 0,125 / 0,20. De trendsymbolen betreffen de verschuiving in totaalscore tussen de eerste en de tweede vijfjaarsperiode. Een vette pijl is een sterke verschuiving.

Vergelijking 10 jaar studentenwaardering per hbo-discipline

	1. Inhoud	2. Samenhang	3. Zelf leren denken	4. Docenten	5. Roosters, tentamens	6. Studeerbaarheid	7. Voorbereiding loopbaan	8. Mediatheek, computers	9. Lesruimtes	10. Tevreden met studiekeuze?	11. Totaal	TREND
HBO Pabo	o	o	+	+	+	++	++	+++	++	++	+++	
HBO Kunst	++	+	++	++	++	o	o	+	o	++	++	
HBO Leraren 2e gr	-	o	o	+	-	o	o	+	o	-	o	
HBO Taal & Comm.	-	o	o	-	-	o	+	-	o	-	-	↘
HBO Econ. & Recht	-	o	-	-	o	o	o	-	o	-	-	
HBO Hotel & Toerisme	o	-	+	-	-	o	o	-	-	o	o	↘
HBO Informatica	o	o	o	-	o	o	o	o	o	o	o	↘
HBO Landbouw	o	-	o	-	o	o	o	o	o	o	o	↘
HBO Sociaal	o	o	+	+	o	++	-	-	-	-	o	
HBO Paramedisch	+	o	+	+	o	o	+	+	o	+	+	
HBO Bio-lab & Chemie	+	o	o	+	+	o	o	+	+	+	+	↗
HBO Elektro & TN	+	+	-	+	++	o	-	+	+	+	+	↘
HBO Werktuigbouw	o	o	-	o	+	o	-	+	o	o	o	
HBO Bouwku & Civ.T	o	-	--	--	-	--	--	o	o	-	--	

Minst gewaardeerd in het hbo

De minst gewaardeerde hbo-opleidingen bestaan uit twee groepen:

- De economische en juridische opleidingen, inclusief communicatie en journalistiek, en recent hotel en toerisme. We zien een patroon dat typerend is voor massaal onderwijs: kritiek op faciliteiten, maar ook op het onderwijs zelf. En groeiende twijfel over de juistheid van de studiekeuze.
- In de techniek zijn bouwkunde en civiele techniek een dissonant. Er is kritiek op de docenten en men vindt het onderwijs schools, zwaar en te theoretisch. En de spijt over de studiekeuze groeit.

Conclusie 6. Ook in het wo krijgen de alfa- en bètastudies in het algemeen de meeste waardering. Kritiek is er ook hier vooral op economische en enkele technische studies.

Meest gewaardeerd in het wo

In het wo komen we de hoogste studentenoordelen tegen in de exacte en medische vakken:

- WO Bèta en WO Biologie scoren zowel met de inhoud en organisatie van het onderwijs als met de beroepsvoorbereiding en faciliteiten. Alleen met de studeerbaarheid scoort de eerste groep studies lager. Overigens neemt deze achterstand recent duidelijk af.
- WO Geologie en Geografie en WO Gezondheid krijgen op onderdelen gunstige cijfers. Vooral faciliteiten, loopbaanvoorbereiding en 'zelf leren denken' zijn sterke punten.
- WO Moderne Talen en WO Cultuur krijgen lof voor het onderwijsprogramma en de docenten en blijken (zeer) goed studeerbaar. Kritiek is er op faciliteiten en loopbaanvoorbereiding.

Vergelijking 10 jaar studentenwaardering per wo-discipline

	1. Inhoud	2. Samenhang	3. Zelf leren denken	4. Docenten	5. Roosters, tentamens	6. Studeerbaarheid	7. Voorbereiding loopbaan	8. Mediatheek, computers	9. Lesruimtes	10. Tevreden met studiekeuze?	11. Totaal	TREND
WO Cultuur	+	o	o	+	o	+	-	-	o	o	o	
WO Moderne talen	o	+	o	++	o	++	-	o	o	o	+	
WO Psychologie	o	o	-	o	o	o	-	o	o	o	o	↗
WO Pedagogiek	-	o	--	o	o	o	-	-	-	-	-	
WO Sociale Wetensch.	-	o	o	o	o	+	-	--	-	-	-	↘
WO Recht	o	o	--	o	-	o	o	-	-	o	-	
WO Economie	-	-	-	--	--	-	o	--	o	-	--	↘
WO Bedrijfskunde	-	-	o	--	--	-	+	--	o	-	--	
WO Bouwk & Civ.Tech	o	--	o	--	--	--	-	+	o	o	--	↗
WO Bèta	+	+	+	++	++	-	+	+++	+	+	++	
WO Biologie	+	o	o	o	+	o	++	++	o	+	++	
WO Gezondheid	o	+	+	o	o	o	++	+	o	+	+	
WO Geologie & Geografie	o	o	+	o	o	o	+	+	o	o	+	↗
WO Informatica	o	o	+	o	+	o	-	++	o	o	o	
WO Elektro & Werktbw	+	o	o	o	o	---	+	++	o	o	o	

Minst gewaardeerd in het wo

- WO Economie en WO Bedrijfskunde krijgen de meeste kritiek – behalve op lesruimtes en loopbaanvoorbereiding. Het patroon past bij massale studies: onvrede over docenten, faciliteiten en roosters en tentamens. Ook over het studieprogramma zijn de studenten minder enthousiast: wel zwaar, maar niet motiverend. De kritiek op WO Economie is recent nog toegenomen.
- Gemiddeld krijgen WO Bouwkunde en Civiele Techniek net zo veel kritiek, met een sterker accent op de studeerbaarheid en de voorbereiding op de arbeidsmarkt. Een lichtpunt is dat de oordelen na het jaar 2000 een positieve trend vertonen, zodat de achterstand op het gemiddelde afneemt.
- Verder scoren WO Rechten, WO Pedagogiek en WO Sociale Wetenschappen vrij laag. Er is enige onvrede over lesruimtes en onderwijsfaciliteiten. De eerste studies krijgen ook kritiek op de didactiek van de opleiding, die weinig ruimte biedt aan 'activerend' leren.

Opvallend is dat WO Psychologie, waar de instroom in tien jaar verdubbelde, aan de meeste kritiek ontsnapt. Studenten vinden wel dat ze wat 'passief' onderwijs moeten volgen, en ze zouden betere loopbaanvoorbereiding wensen. Maar verder geen negatieve gevolgen van de massaliteit; de laatste paar jaar stijgen waarderingcijfers zelfs licht.

5.4. Slotdiscussie: schaalgrootte en 'intensiteit' als sleutelfactoren

Omdat elke discipline haar eigen type studenten kent, met een verschil in ambities en verwachtingen, kan men studentenoordelen over verschillende disciplines niet als een objectieve kwaliteitsvergelijking beschouwen.

Dat neemt niet weg dat we mogen aannemen dat elke opleiding ernaar streeft om te voldoen aan de verwachtingen van de eigen studenten. Met dat uitgangspunt is in dit rapport de studenttevredenheid dwars op de disciplines aan een vergelijkende analyse onderworpen. De resultaten zijn veelzeggend. Voor kenners van de diverse sectoren zijn veel van de sterke en zwakke punten herkenbaar.

Maar er zijn ook algemene patronen. Uit het voorgaande komen er twee naar voren:

- **De studenten in de alfa- en bètarichtingen (inclusief gezondheid) oordelen positiever over hun opleiding dan die in rechten, economie en de sociale wetenschappen.**
- **Bij studies die bekend staan als grootschalig en/of 'extensief' vinden we relatief meer onvrede.**

Het eerste patroon komt sterk overeen met bevindingen die in de afgelopen jaren ook op grond van andere criteria zijn gedaan, onder meer in visitatie- en verkenningsrapporten. In de letteren en de exacte disciplines is er een traditie van hoogwaardig onderwijs, die op de universiteiten mede gebaseerd is op de academisch wetenschappelijke oriëntatie. Deze disciplines kampen eerder met te lage studentenaantallen dan met massaliteit. Tegelijk, en dat geldt zeker als wij de kunstopleidingen in het hbo erbij betrekken, is het onderwijs bij deze studies intensief: veel contacturen, een pittige wekelijkse studielast voor de student.

Het tweede patroon staat in principe los van vakinhoud. Maar in de praktijk blijkt wel dat het juist de juridische, economische en bedrijfskundige studies zijn die in de afgelopen twintig jaar een grote massaliteit hebben bereikt. Eind jaren negentig en kort na het jaar 2000 is in een reeks visitatierapporten gewezen op de problematiek van te hoge student-stafratio's, tekort aan contacturen en andere euvelen van massaal en extensief onderwijs. Dit betrof onder meer WO Rechten en WO Communicatiewetenschap en diverse economische hbo-studies.

Recent zijn de gevolgen van grootschaligheid en onderwijsextensivering ook in andere verbanden in de belangstelling gekomen. De Onderwijsraad wijdden er in januari 2004 een advies aan, waarin onder meer werd gewezen op het gevaar dat opleidingen en instellingen door het streven naar budgetmaximalisatie "meer (zouden) groeien dan doelmatig zou zijn". Ook de beweging Beter Onderwijs Nederland heeft zich over deze onderwerpen uitgelaten.

De vraag is nu, met het materiaal van tien jaar studenten-enquêtes in de hand, of de relatie tussen bijvoorbeeld schaalgrootte en studentenoordelen ook dwars op de disciplines aantoonbaar is. Dit blijkt het geval. We brengen van alle 15 groepen wo-studies de gemiddelde instroom per opleiding anno 2005 in verband met de gemiddelde studentenoordelen van 1996 tot 2005².

Het resultaat, getoond in de grafiek, is een sterk negatieve samenhang tussen schaalgrootte en met name de oordelen over docenten.

² Het hbo is buiten de grafiek gelaten. De dynamiek van studentenaantallen is er te groot om te volstaan met één cijfer uit 2005. Bovendien speelt hier een verschil tussen papieren en echte grootschaligheid. De pabo is met ons instroomcriterium grootschaliger dan de HEAO. Dat komt niet overeen met de werkelijkheid.

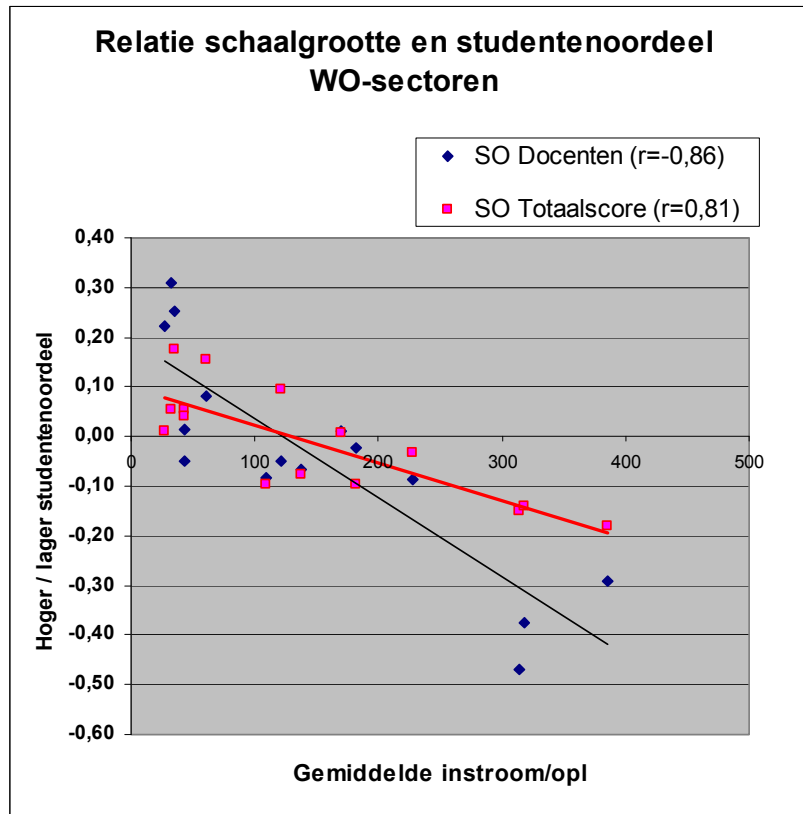
Sectoren met kleinere aantallen studenten krijgen bijna steeds bovenmodale waardering voor hun docenten, en sectoren met meer dan 150 eerstejaars per opleiding scoren haast altijd onder het wo-gemiddelde.

Een vergelijkbare samenhang zien we met de intensiteit van opleidingen. Studenten bij studies waar veel uren worden gemaakt, zijn zowel in het hbo als het wo bovengemiddeld positief over de inhoud van het onderwijs en ze zijn in verhouding ook tevredener over hun studiekeuze ($r = 0,64$).

In het wo komt daar nog een verrassende samenhang bij met de studentenoordelen over

faciliteiten ($r = 0,91$). Deze samenhang betekent niet perse dat 'veel uren maken' vanzelf het oordeel over de faciliteiten beter maakt. Het verband loopt eerder andersom, of via een gemeenschappelijke oorzaak: exacte en technische opleidingen met een sterke nadruk op praktisch en experimenteel werk, kennen per traditie goed gevulde werkweken en geven relatief hoge prioriteit aan de bijbehorende faciliteiten. Ze krijgen hier ook extra budget voor.

Deze voorbeelden bevestigen wat al geïllustreerd is bij de bespreking van de afzonderlijke disciplines, namelijk dat de resultaten van de Nationale Studentenenquête niet alleen geschikt zijn voor vergelijkende uitspraken op het niveau van individuele opleidingen binnen één discipline. Ook de landelijk gemiddelde oordelen van groepen studies blijken bij te dragen aan inzicht in wat zich sterk en zwak ontwikkelt, vergelijkend tussen disciplines en als 'monitor' in de loop der jaren. Te hopen is dat ook de enquêtes in de komende jaren zodanig georganiseerd kunnen worden dat deze meerwaarde behouden blijft.

-/-/-

BIJLAGEN

Bijlage 1. Landelijke trends in tabel en grafiek vorm

Bijlage 2. De discipline cyclus: welke studies onderzocht in welke jaren?

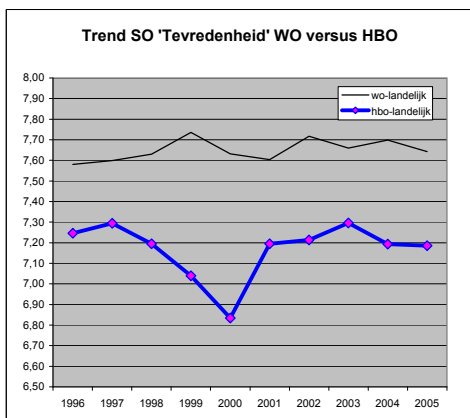
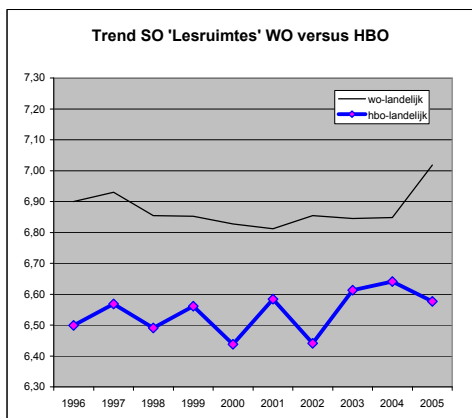
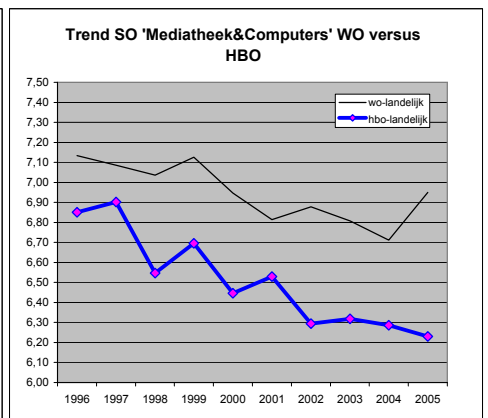
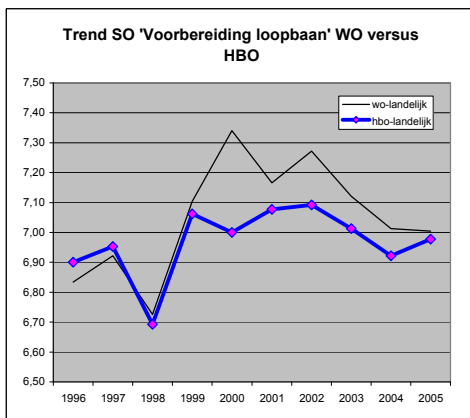
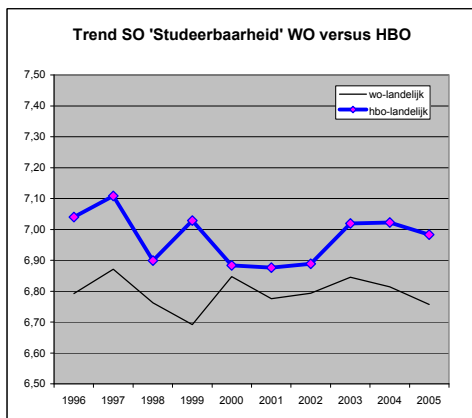
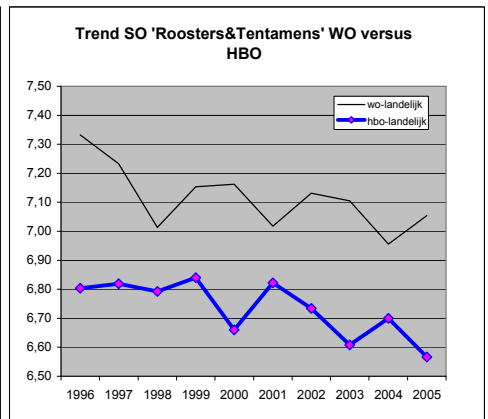
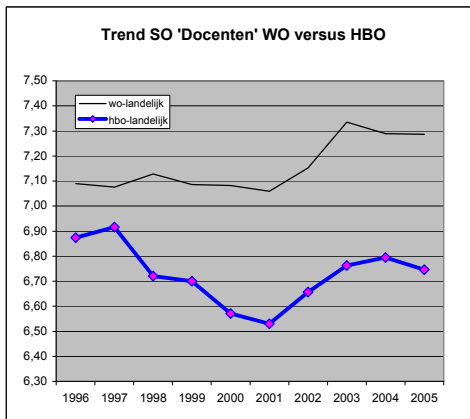
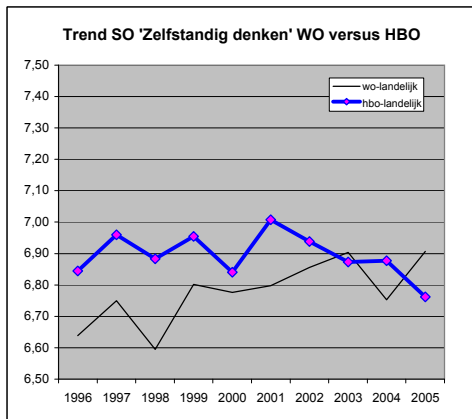
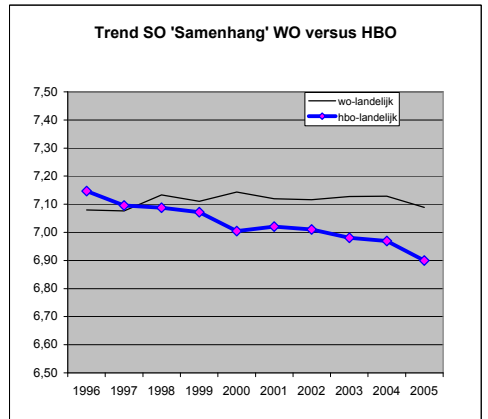
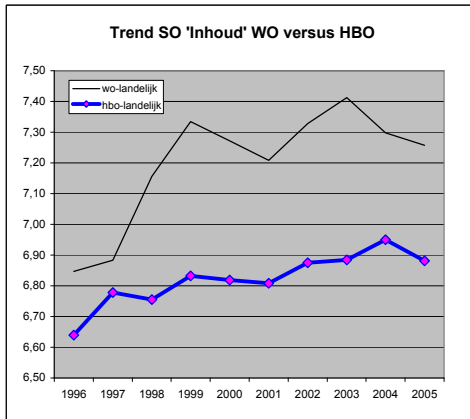
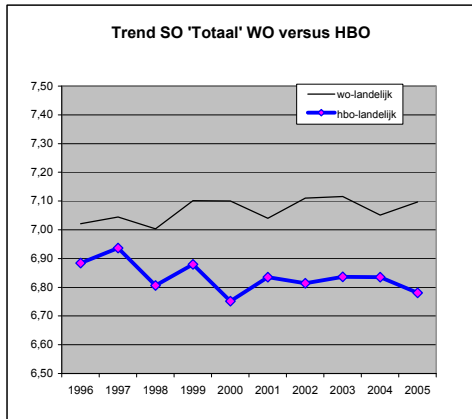
Bijlage 3. Tabellen en trendgrafieken per sector of groep studies

Bijlage 4. De vragenlijsten van de studentenenquête

Bijlage 1. Landelijke trends in tabel en grafiekvorm

WO Landelijk	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
totaalscore	7,02	7,04	7,00	7,10	7,10	7,04	7,11	7,12	7,05	7,10
inhoud	6,85	6,88	7,16	7,33	7,27	7,21	7,33	7,41	7,30	7,26
samenhang	7,08	7,08	7,13	7,11	7,14	7,12	7,12	7,13	7,13	7,09
zelfstandig denken	6,64	6,75	6,59	6,80	6,78	6,80	6,86	6,90	6,75	6,91
docenten	7,09	7,08	7,13	7,09	7,08	7,06	7,15	7,34	7,29	7,29
roosters&tentamens	7,33	7,23	7,01	7,15	7,16	7,02	7,13	7,11	6,96	7,05
studeerbaarheid	6,79	6,87	6,76	6,69	6,85	6,78	6,79	6,84	6,81	6,76
voorbereiding loopbaan	6,83	6,92	6,73	7,10	7,34	7,17	7,27	7,12	7,01	7,00
mediatheek&computers	7,13	7,09	7,04	7,13	6,95	6,81	6,88	6,81	6,71	6,95
lesruimtes	6,90	6,93	6,85	6,85	6,83	6,81	6,85	6,85	6,85	7,02
tevredenheid	7,58	7,60	7,63	7,74	7,63	7,60	7,72	7,66	7,70	7,64

HBO Landelijk	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
totaalscore	6,88	6,94	6,78	6,88	6,74	6,88	6,81	6,84	6,84	6,78
inhoud	6,62	6,78	6,70	6,85	6,79	6,82	6,84	6,88	6,95	6,88
samenhang	7,14	7,10	7,07	7,05	7,00	7,01	7,01	6,98	6,97	6,90
zelfstandig denken	6,84	6,96	6,86	6,95	6,81	6,99	6,92	6,87	6,88	6,76
docenten	6,89	6,92	6,74	6,73	6,62	6,59	6,70	6,76	6,79	6,78
roosters&tentamens	6,80	6,82	6,76	6,84	6,68	6,79	6,73	6,61	6,70	6,56
studeerbaarheid	7,04	7,11	6,90	7,04	6,86	6,93	6,89	7,02	7,02	6,97
voorbereiding loopbaan	6,88	6,95	6,68	7,05	7,01	7,08	7,09	7,01	6,92	6,97
mediatheek&computers	6,87	6,90	6,54	6,69	6,45	6,60	6,34	6,32	6,29	6,24
lesruimtes	6,51	6,57	6,47	6,57	6,43	6,64	6,44	6,61	6,64	6,56
tevredenheid	7,23	7,29	7,11	7,06	6,80	7,26	7,20	7,30	7,19	7,18

Bijlage 2. De disciplinencyclus: welke studies onderzocht in welke jaren?

	sector	code	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
01-HBO Pabo	HBO Leraar Basisonderwijs	A01		1581		1863		2240		2090		2217
02-HBO Leraar 2e graads	HBO Leraar Voortgezet Onderwijs	A02	298		421	259	407		430			443
	HBO Academie Lichamelijke Opvoeding (ALO)	A04	192					254				453
	HBO Pedagogiek	A06						357				351
	HBO Lerarenopleiding Maatschappijvakken	A07			433	399	414		414			430
	HBO Lerarenopleiding Exact	A08				376	383		383			323
			490		854	259	1182		1838			2000
03-HBO Taal & Communicatie	HBO Taal en Economie	B06				772			757			699
	HBO Journalistiek en Voorlichting	B07		164		220		202		202		199
	HBO Communicatie	B09	209		300	148		464		572		721
	HBO Informatie- en Mediastudies	B10			282			301				401
	HBO Communicatiesystemen	B15									151	
			209	164	582	1140		666	1058	774	151	2020
04-HBO Kunst	HBO Beeldende Kunst en Vormgeving	C06ab			575			541			723	
	HBO Lerarenopleiding Creatief	C06c			341		348					
	HBO Muziek	C07	317		527			517				410
	HBO Toneel en Dans	C08/C11		101					226			
	HBO Ontwerpen	C12									539	
			317	101	1443		348	541	517	226	1262	410
05-HBO Economie & Recht	HBO Management, Economie en Recht	D04		738		246	914		953		1043	
	HBO Bestuurskunde	D06							190			
	HBO Rechten	D08										
	HBO Bedrijfseconomie	E02	863		1036		199			1104		1078
	HBO Commerciële Economie	E03				1056		1069	1075		1246	
	HBO Accountancy	E04		707			626			732		803
	HBO Bedrijfskunde	E06				771			853			1021
	HBO Int. Business and Management Studies	E12									482	
	HBO Fiscale Economie	E13					223			200		
	HBO Financial Services Management	E17										321
			863	1445	1036	2073	1962	1069	2881	2226	2771	3223
06-HBO Hotel & Toerisme	HBO Facility Management	E07	214		295						407	
	HBO Hotelschool	E08	78		124		129			138		219
	HBO Toerisme en Vrijetijdskunde	E09	90		100		151			155		535
	HBO Small Business	E11				244					547	
			382		519	244	280			293	954	754
07-HBO Sociaal	HBO Maatschappelijk Werk en Dienstverlening	F01	542		675				922		977	
	HBO Culturele en Maatschappelijke Vorming	F02			283			561			635	
	HBO Personeel en Arbeid	F03		812			975			1043		1040
	HBO Sociaal-juridische Dienstverlening	F05		237						301		368
	HBO Sociaal Pedagogische Hulpverlening	F04		791			1020			935		1097

		542	1840	958	1995	561	922	2279	1612	2605	
	code	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
08-HBO Paramedisch	sector										
	HBO Creatieve Therapie		145			167			244		
	HBO Verpleegkunde	704	779		933		956		905		
	HBO Fysiotherapie		488		566		554		557		
	HBO Ergotherapie en Beweging			149			201			265	
	HBO Logopedie	244				359		348			
	HBO Overige Verzorgers							153			
	HBO Mondhygiëne							173			
		948	1412	149	1499	359	167	1711	674	1706	265
09-HBO Landbouw & Milieu	H04 Milieustudies		468		433			436			309
	H07 Landbouw	150	242				480		598		
		150	468	242	433		480		436	598	309
10-HBO Bio-lab & Chemie	HBO Biologie en Medisch Laboratoriumonderzoek					523		634			602
	HBO Voeding							431			
	HBO Chemie en Chemische Technologie	516				866		683			581
		516				1389		634	1114		1183
11-HBO Informatica	HBO Informatica	935		1281			1437			1564	
12-HBO Elektrotechniek & Technische Natuurkunde	HBO Technische Natuurkunde					186			142		
	HBO Elektrotechniek				931		913		873		
					931	186	913			1015	
13-HBO Werktuigbouwkunde	HBO Werktuigbouwkunde	763		978				1010		993	
14-HBO Bouwkunde & Civiele Techniek	HBO Bouwkunde					755			719		749
	HBO Bouwkunde en Civiele Techniek		628								
	HBO Civiele Techniek								697		710
			628			755			1416		1459

	sector	code	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
15-WO Pedagogiek	WO Pedagogiek	A05	227		341			346			747	
16-WO Psychologie	WO Psychologie	F09	258	290		385			405		501	
17-WO Moderne Talen	WO Nederlandse Taal en Cultuur	B01	205		289		287		286			249
	WO Engelse Taal en Cultuur	B02		212				283			274	
	WO Romaanse Talen (Frans, Spaans, Italiaans)	B03	162					246			232	
	WO Overige Europese Talen en Culturen	B04								153		
	WO Taal, Literatuur en Cultuur	B05		308						267		
	WO Talen en Culturen van Azië en Afrika	B11								153		
18-WO Cultuur	WO Wijsbegeerte	C01	127				287	529	286	573	506	249
	WO Theologie en Levensbeschouwing	C02		273						280		
	WO Geschiedenis	C03	142	260		326			350			331
	WO Kunstgeschiedenis	C04	118		291			218			235	
	WO Kunst- en Cultuurwetenschappen	C05		328				244			367	
	WO Archeologie	C10								174		
19-WO Recht	WO Rechten	D01	387	861	291	326		462	350	808	602	331
	WO Fiscaal Recht	D11	258	353	700	419	792		457		908	
	WO Internationaal en Europees recht	D12	147							287		
										171		
20-WO Overige Sociale Wetenschappen	WO Communicatiewetenschap	B08				147		249		347		398
	WO Politologie	D02	82				181			185		
	WO Bestuurskunde	D03	146				297			353		369
	WO Sociologie en Sociale studies	F07	197	237	377			309			420	
	WO Culturele Antropologie	F08			232			255			277	
			425	237	609	147	478	813		885	697	767
21-WO Economie	WO Economie	E01	198	298	454	286	623		399		641	
22-WO Bedrijfskunde	WO Bedrijfskunde	E05	145	290		323		299		546		633
23-WO Gezondheid	WO Geneeskunde	G01	233	297		364	620		398		816	
	WO Tandheelkunde	G03	89	114				188			200	
	WO Farmacie	G04	82		170				166			122
	WO Gezondheidswetenschappen	G05	216				512			481		428
			620	411	170	364	1132	188	564	481	1016	550
24-WO Biowetenschappen	WO Biologie	H05		264		302			355			291
	WO Landbouw	H05										
	WO Toegepaste biowetenschappen	J10								178		
				264		302			355	178		291
25-WO Geologie & Geografie	WO Sociale Geografie en Planologie	H01			245		251			305		
	WO Aardwetenschappen	H02	214					200			175	
	WO Milieuwetenschappen	H03		204							67	
			214	204	245		251	200		305	242	

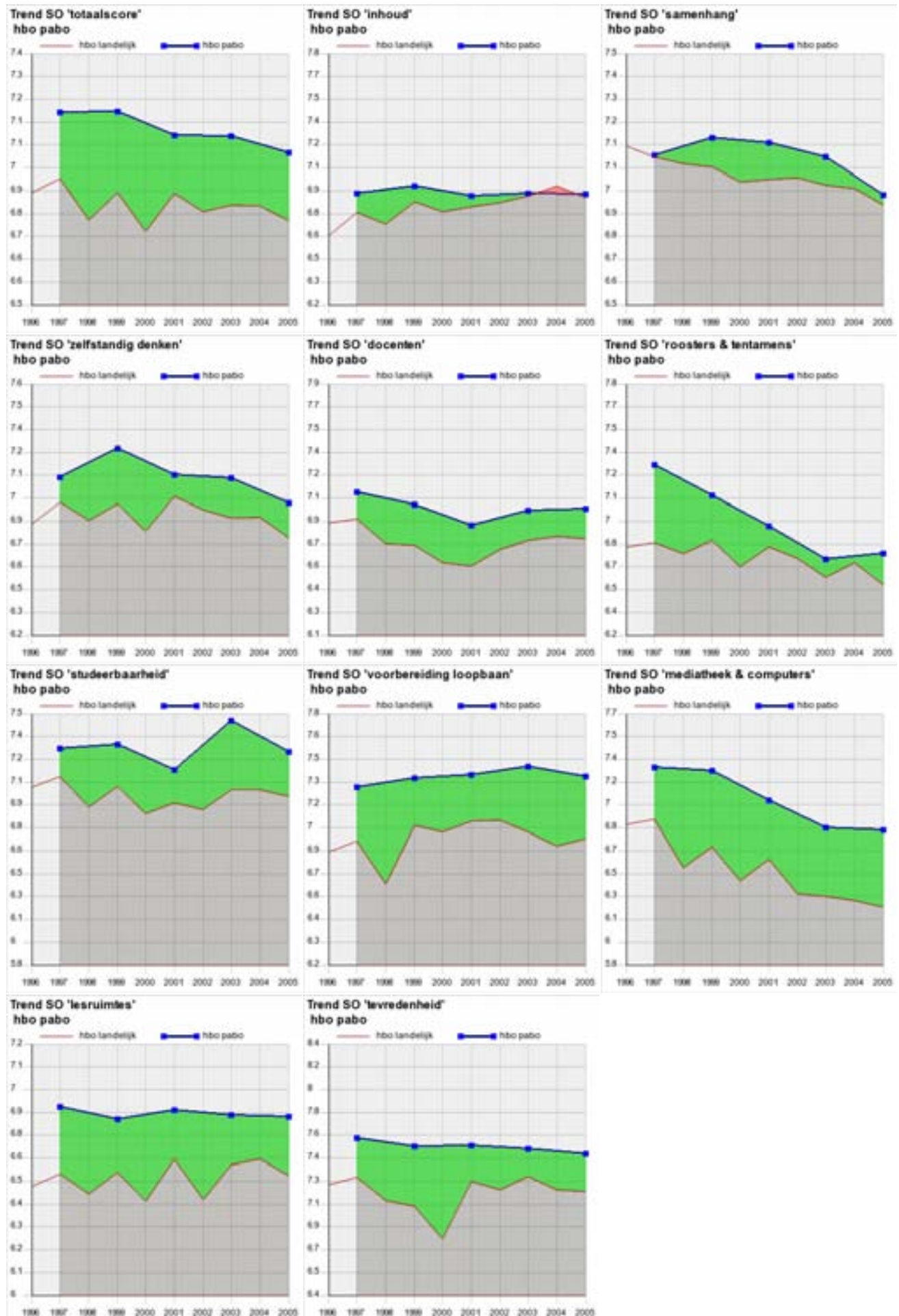
sector	code	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
26-WO Bèta											
	WO Wiskunde	101	247		344				338		
	WO Natuurkunde	102	321	426		327			429		
	WO Chemie en Chemische Technologie	107	296	465				400			250
	WO Bèta en beleid	109			166				173		
			864	891	510	327		400	940		250
27-WO Informatica							476			415	
	WO Informatica	104	365		426						
	WO Kunstmatige intelligentie	106			214						
			365		640		476			415	
28-WO Elektrotechniek & Werktuigbouwkunde											
	WO Elektrotechniek	J01	124		138		147		184		
	WO Constructiestudies	J03							255		356
	WO Werktuigbouwkunde	J03	279		314						
			403		452		147		439		356
29-WO Bouwkunde & Civiele Techniek											
	WO Bouwkunde en Civiele Techniek	J05	70	196		208		201		199	
Eindtotaal		138.298	10.295	12.135	12.228	12.368	10.621	13.988	17.141	18.085	19.772

Bijlage 3. Tabellen en trendgrafieken per sector of groep studies

1. HBO PABO	1996	1997	1998	1998	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore		7,18	0,24		7,18	0,30		7,09	0,21		7,09	0,25		7,03	0,25		7,03	0,25
inhoud		6,90	0,12		6,99	0,10		6,88	0,07		6,90	0,02		6,89	0,02		6,89	0,02
samenhang		7,10	0,00		7,17	0,12		7,15	0,14		7,10	0,11		6,94	0,04		6,94	0,04
zelfstandig denken		7,10	0,14		7,26	0,31		7,11	0,12		7,09	0,22		6,96	0,20		6,96	0,20
docenten		7,10	0,18		7,01	0,28		6,87	0,28		6,97	0,21		6,98	0,20		6,98	0,20
roosters&tentamens		7,30	0,48		7,11	0,28		6,92	0,13		6,72	0,11		6,75	0,20		6,75	0,20
studeerbaarheid		7,30	0,19		7,33	0,29		7,16	0,22		7,49	0,47		7,28	0,30		7,28	0,30
voorbereiding loopbaan		7,30	0,35		7,36	0,30		7,38	0,30		7,43	0,42		7,37	0,40		7,37	0,40
mediatheek&computers		7,30	0,40		7,27	0,58		7,05	0,45		6,84	0,52		6,82	0,58		6,82	0,58
lesruimtes		6,90	0,33		6,84	0,26		6,88	0,24		6,86	0,24		6,85	0,29		6,85	0,29
tevredenheid		7,60	0,31		7,53	0,47		7,54	0,28		7,51	0,22		7,48	0,29		7,48	0,29

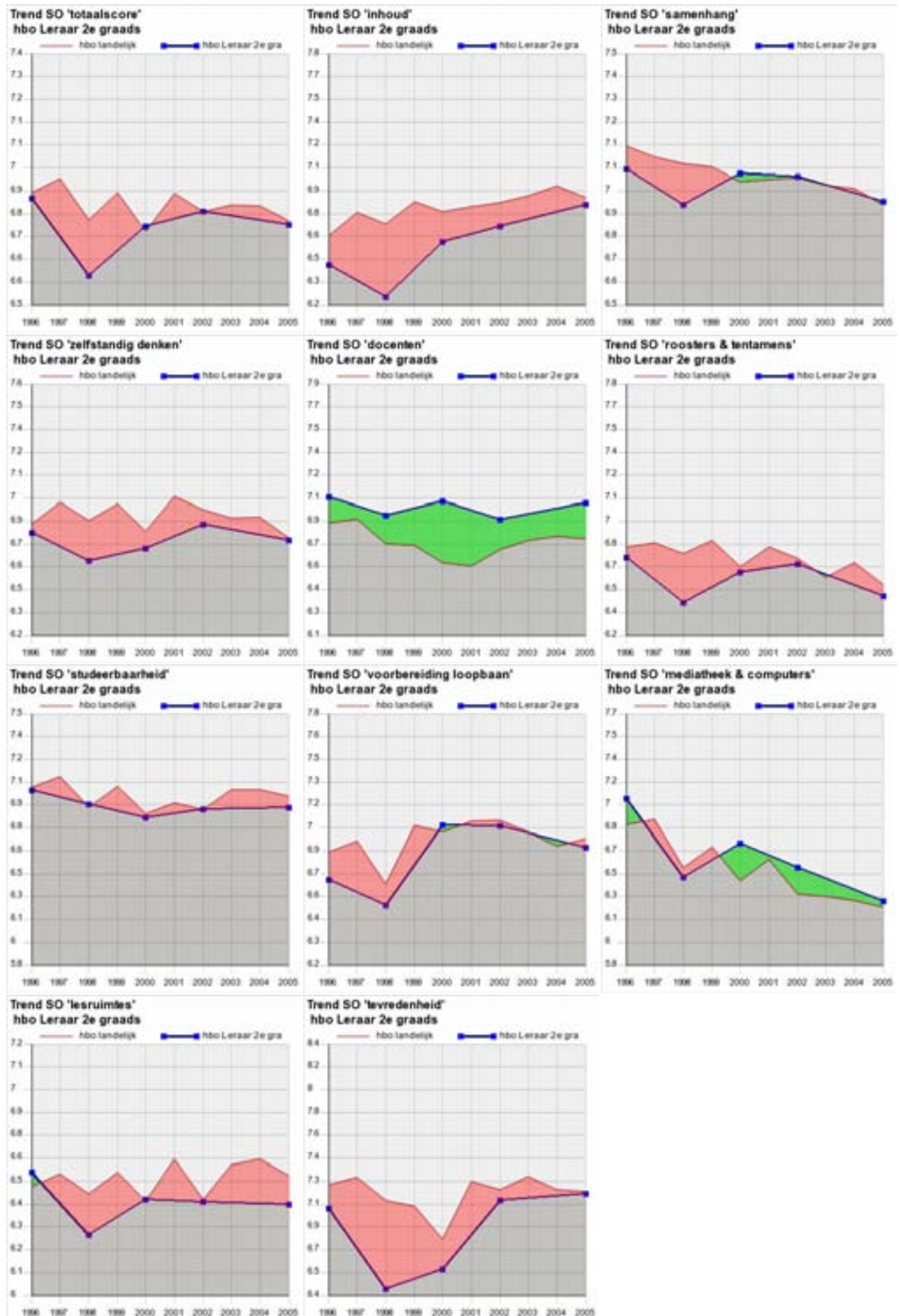
Legenda: groen is >0,2; oranje is <-0,2

1. hbo pabo

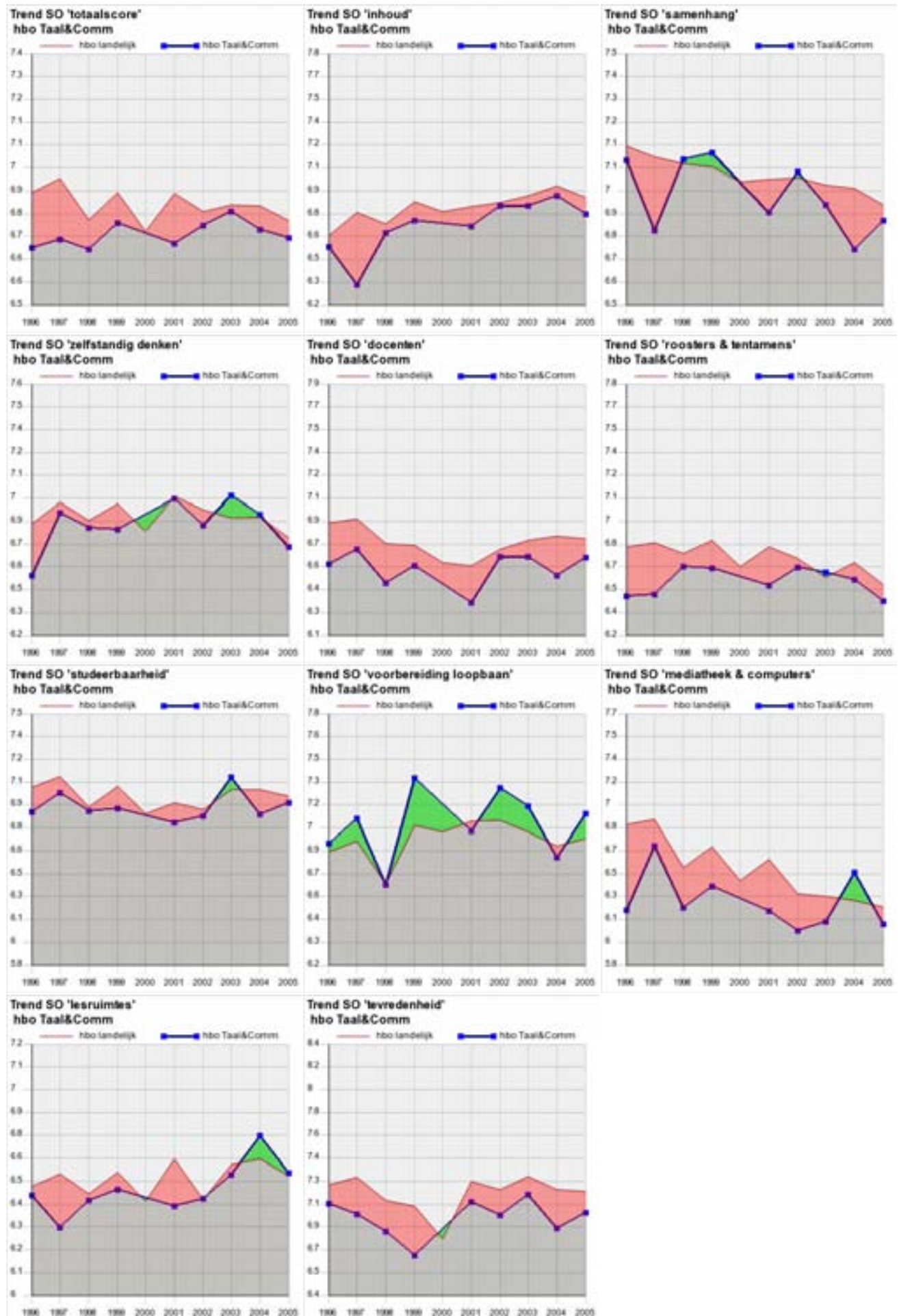
2. HBO Leraar	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,86	-0,02		6,57	-0,21	6,99	0,11	6,76	0,01			6,81	0,00					6,77	-0,01
inhoud	6,43	-0,19		6,22	-0,48	6,98	0,13	6,58	-0,20			6,68	-0,16					6,82	-0,05
samenhang	7,04	-0,10		6,90	-0,17	6,94	-0,11	7,03	0,03			7,02	0,00					6,91	0,01
zelfstandig denken	6,79	-0,05		6,63	-0,22	7,09	0,14	6,70	-0,11			6,83	-0,09					6,75	-0,01
docenten	7,06	0,17		6,93	0,19	6,99	0,26	7,03	0,41			6,91	0,21					7,02	0,24
roosters&tentamens	6,73	-0,07		6,44	-0,31	6,69	-0,14	6,64	-0,04			6,69	-0,04					6,49	-0,07
studeerbaarheid	7,01	-0,03		6,92	0,02	6,98	-0,06	6,83	-0,03			6,89	0,00					6,90	-0,08
voorbereiding loopbaan	6,71	-0,18		6,54	-0,14	6,90	-0,16	7,06	0,04			7,05	-0,03					6,91	-0,06
mediatheek&computers	7,06	0,20		6,47	-0,07	7,06	0,36	6,72	0,28			6,54	0,20					6,28	0,05
lesruimtes	6,68	0,07		6,26	-0,20	6,67	0,10	6,44	0,01			6,43	-0,01					6,41	-0,15
tevredenheid	7,05	-0,18		6,40	-0,71	7,59	0,53	6,56	-0,25			7,11	-0,09					7,16	-0,02

2. hbo Leraar 2e graads

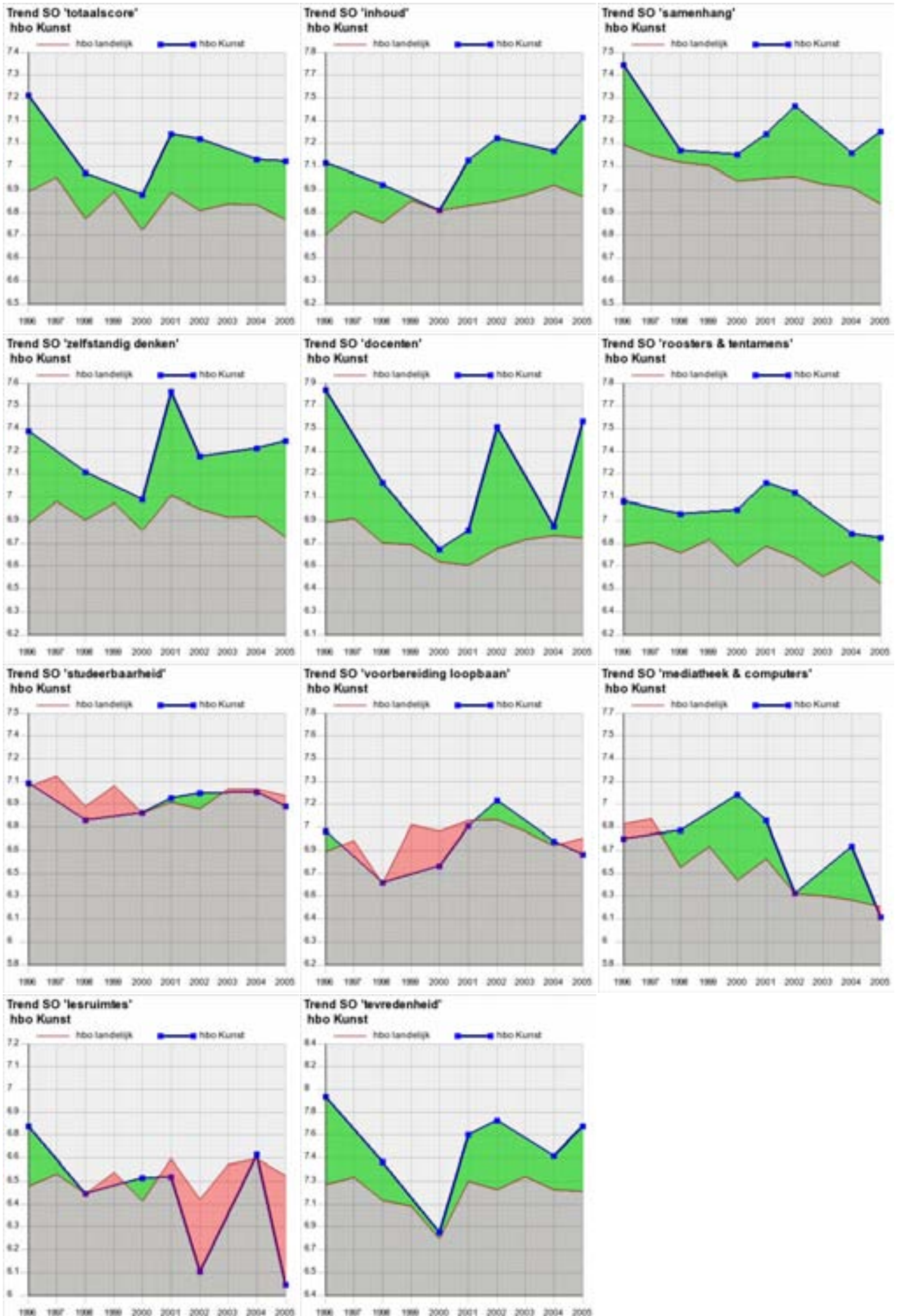
3. HBO Taal & Communicatie		1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005	
		score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore		6,68	-0,20	6,71	-0,23	6,67	-0,11	6,77	-0,11		6,69	-0,19	6,76	-0,05	6,81	-0,02	6,75	-0,09	6,72	-0,06	
inhoud		6,55	-0,07	6,30	-0,48	6,64	-0,06	6,72	-0,12		6,68	-0,13	6,82	-0,02	6,82	-0,06	6,89	-0,06	6,77	-0,11	
samenhang		7,08	-0,06	6,80	-0,30	7,08	0,02	7,11	0,06		6,87	-0,13	7,04	0,02	6,90	-0,08	6,72	-0,25	6,84	-0,06	
zelfstandig denken		6,55	-0,29	6,90	-0,06	6,82	-0,04	6,81	-0,14		6,98	-0,02	6,83	-0,09	6,99	0,12	6,89	0,01	6,71	-0,05	
docenten		6,60	-0,29	6,70	-0,22	6,47	-0,27	6,59	-0,14		6,33	-0,26	6,65	-0,05	6,65	-0,11	6,52	-0,27	6,64	-0,13	
roosters&tentamens		6,49	-0,31	6,50	-0,32	6,67	-0,08	6,66	-0,17		6,55	-0,24	6,67	-0,06	6,64	0,03	6,59	-0,11	6,46	-0,10	
studeerbaarheid		6,87	-0,17	7,00	-0,11	6,87	-0,03	6,89	-0,15		6,80	-0,14	6,84	-0,05	7,10	0,08	6,85	-0,17	6,93	-0,04	
voorbereiding loopbaan		6,94	0,06	7,10	0,15	6,67	-0,01	7,36	0,31		7,02	-0,06	7,29	0,21	7,18	0,17	6,85	-0,07	7,13	0,16	
mediatheek&computers		6,21	-0,66	6,70	-0,20	6,23	-0,31	6,39	-0,30		6,21	-0,40	6,05	-0,28	6,12	-0,19	6,50	0,22	6,10	-0,13	
lesruimtes		6,46	-0,05	6,30	-0,27	6,43	-0,03	6,49	-0,09		6,41	-0,23	6,44	0,01	6,56	-0,05	6,76	0,11	6,57	0,01	
tevredenheid		7,08	-0,15	7,00	-0,29	6,86	-0,25	6,67	-0,39		7,10	-0,16	6,99	-0,21	7,15	-0,14	6,89	-0,31	7,01	-0,17	

3. hbo Taal&Comm

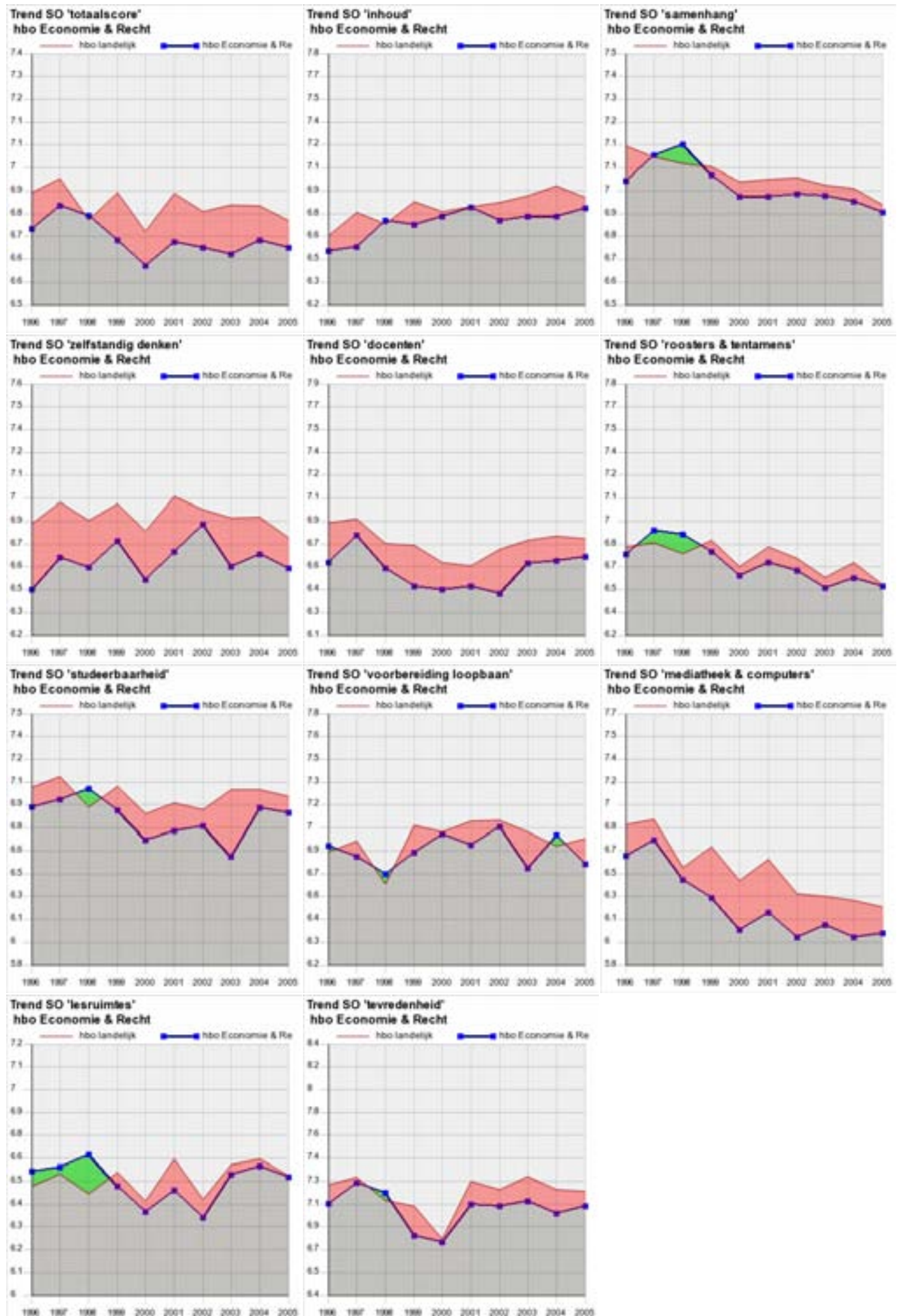
4. HBO Kunst	1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	7,24	0,36			6,95	0,17			6,87	0,13	7,09	0,21	7,08	0,26			7,00	0,17	6,99	0,21
inhoud	7,09	0,47			6,95	0,25			6,78	0,00	7,11	0,29	7,25	0,41			7,16	0,21	7,39	0,51
samenhang	7,46	0,32			7,11	0,05			7,10	0,10	7,18	0,17	7,29	0,28			7,10	0,13	7,19	0,29
zelfstandig denken	7,35	0,51			7,12	0,26			6,97	0,16	7,57	0,58	7,21	0,29			7,26	0,38	7,29	0,53
docenten	7,80	0,91			7,15	0,41			6,70	0,08	6,83	0,24	7,54	0,84			6,86	0,07	7,59	0,81
roosters&tentamens	7,07	0,27			6,99	0,24			7,02	0,35	7,18	0,39	7,12	0,40			6,87	0,17	6,85	0,29
studeerbaarheid	7,06	0,02			6,81	-0,09			6,86	-0,01	6,96	0,02	6,99	0,10			7,00	-0,02	6,90	-0,07
voorbereiding loopbaan	7,01	0,13			6,68	0,01			6,79	-0,23	7,04	-0,04	7,21	0,12			6,95	0,03	6,86	-0,11
mediatheek&computers	6,75	-0,12			6,81	0,28			7,09	0,64	6,89	0,28	6,34	0,00			6,69	0,41	6,15	-0,08
lesruimtes	6,80	0,29			6,47	0,00			6,55	0,12	6,55	-0,09	6,08	-0,36			6,66	0,02	6,01	-0,55
tevredenheid	7,93	0,70			7,41	0,30			6,85	0,05	7,62	0,36	7,74	0,54			7,46	0,27	7,69	0,51

4. hbo Kunst

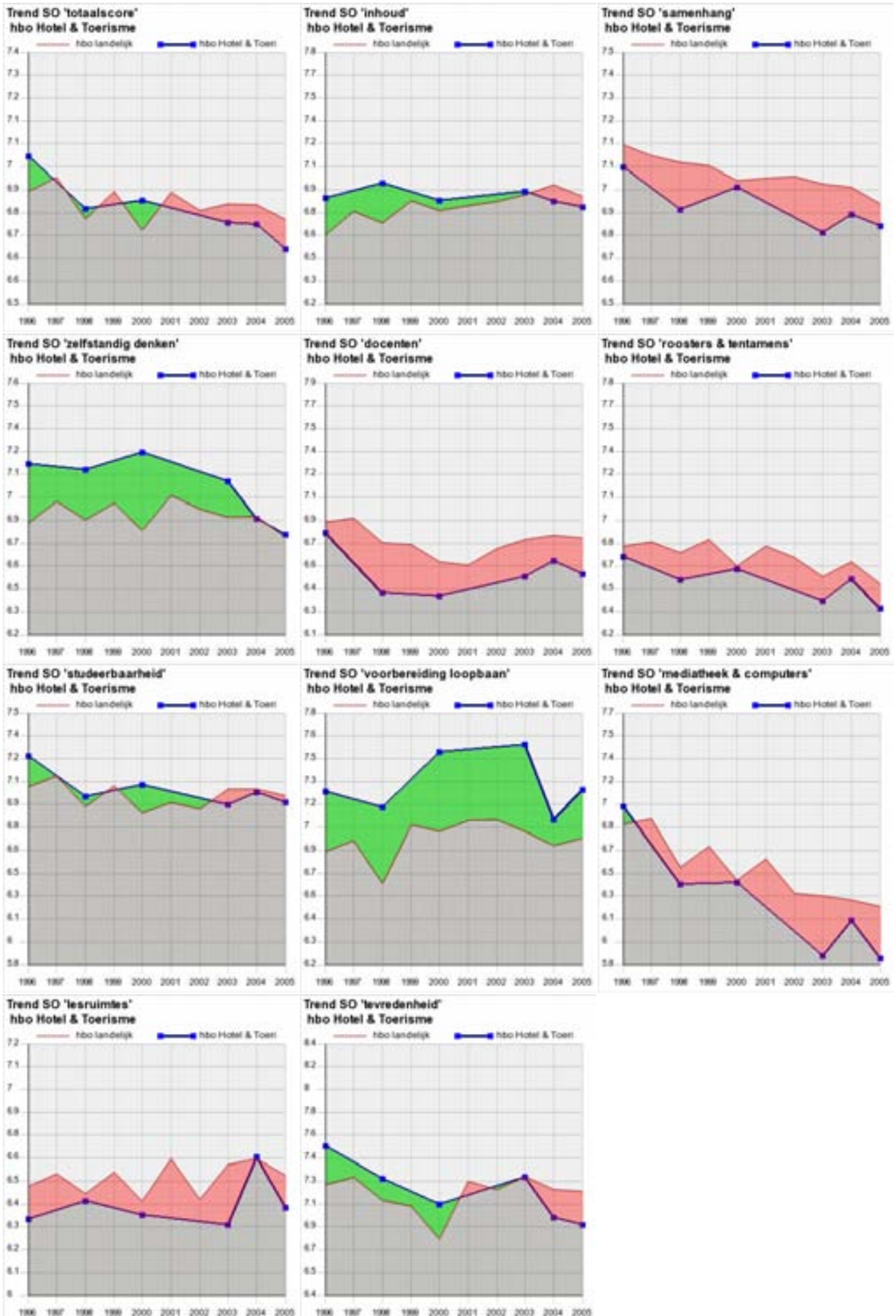
5. HBO Economie & Recht		1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2003	2004	2004	2005	2005
		score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore		6,75	-0,13	6,84	-0,10	6,80	0,02	6,71	-0,18	6,62	-0,12	6,70	-0,18	6,68	-0,14	6,65	-0,18	6,71	-0,13	6,68	-0,10
inhoud		6,52	-0,10	6,55	-0,23	6,72	0,03	6,70	-0,15	6,76	-0,02	6,81	-0,01	6,72	-0,12	6,75	-0,14	6,75	-0,20	6,80	-0,07
samenhang		7,00	-0,14	7,10	0,00	7,14	0,07	7,02	-0,03	6,93	-0,06	6,94	-0,07	6,95	-0,07	6,94	-0,04	6,92	-0,05	6,87	-0,03
zelfstandig denken		6,47	-0,37	6,65	-0,31	6,60	-0,26	6,74	-0,21	6,55	-0,26	6,68	-0,31	6,84	-0,08	6,60	-0,27	6,67	-0,21	6,59	-0,17
docenten		6,61	-0,28	6,80	-0,12	6,57	-0,17	6,44	-0,29	6,43	-0,18	6,45	-0,14	6,39	-0,31	6,61	-0,16	6,62	-0,17	6,65	-0,13
roosters&tentamens		6,75	-0,05	6,90	0,08	6,87	0,12	6,77	-0,07	6,63	-0,04	6,70	-0,09	6,65	-0,08	6,54	-0,07	6,60	-0,10	6,55	-0,01
studeerbaarheid		6,90	-0,14	6,95	-0,16	7,02	0,12	6,88	-0,16	6,69	-0,17	6,74	-0,19	6,77	-0,11	6,57	-0,45	6,90	-0,12	6,86	-0,11
voorbereiding loopbaan		6,92	0,04	6,85	-0,10	6,74	0,07	6,88	-0,17	7,01	0,00	6,93	-0,15	7,05	-0,04	6,78	-0,23	6,99	0,07	6,80	-0,17
mediatheek&computers		6,63	-0,24	6,75	-0,15	6,45	-0,09	6,30	-0,39	6,04	-0,40	6,19	-0,41	6,00	-0,33	6,10	-0,22	6,00	-0,28	6,03	-0,20
lesruimtes		6,68	0,07	6,60	0,03	6,66	0,20	6,50	-0,07	6,38	-0,05	6,48	-0,16	6,35	-0,09	6,56	-0,05	6,60	-0,04	6,55	-0,01
tevredenheid		7,08	-0,15	7,25	-0,05	7,17	0,06	6,83	-0,23	6,80	-0,01	7,08	-0,18	7,06	-0,14	7,10	-0,20	7,01	-0,19	7,06	-0,12

5. hbo Economie & Recht

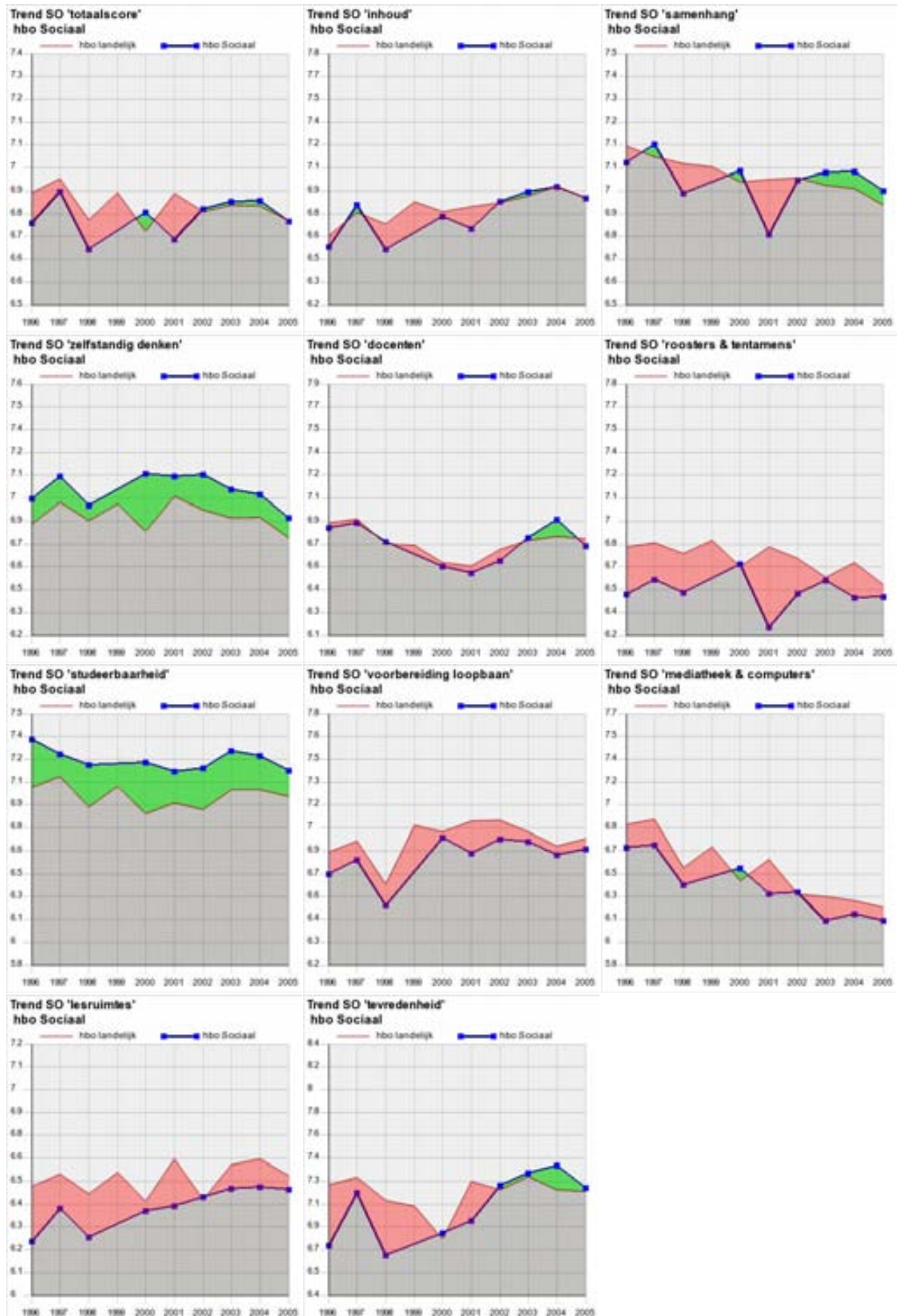
6. HBO Hotel & Toerisme	1996	1997	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2003	2004	2004	2004	2005	2005	2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	7,01	0,13			6,82	0,04			6,85	0,10					6,77	-0,07	6,76	-0,07	6,67	-0,07	6,67	-0,11	6,80	-0,07
inhoud	6,86	0,24			6,96	0,26			6,85	0,06					6,91	0,02	6,84	-0,11	6,80	-0,11	6,80	-0,07	6,80	-0,07
samenhang	7,05	-0,09			6,88	-0,19			6,97	-0,03					6,79	-0,19	6,86	-0,11	6,81	-0,11	6,81	-0,09	6,81	-0,09
zelfstandig denken	7,16	0,32			7,14	0,28			7,23	0,42					7,07	0,20	6,86	-0,01	6,78	0,02	6,78	0,02	6,78	0,02
docenten	6,81	-0,08			6,39	-0,35			6,37	-0,25					6,51	-0,25	6,61	-0,18	6,52	-0,25	6,52	-0,25	6,52	-0,25
roosters&tentamens	6,73	-0,07			6,58	-0,17			6,65	-0,02					6,45	-0,15	6,59	-0,11	6,41	-0,15	6,41	-0,15	6,41	-0,15
studeerbaarheid	7,24	0,21			6,97	0,07			7,05	0,19					6,91	-0,11	7,00	-0,02	6,93	-0,04	6,93	-0,04	6,93	-0,04
voorbereiding loopbaan	7,27	0,38			7,17	0,49			7,53	0,51					7,57	0,56	7,09	0,17	7,28	0,31	7,28	0,31	7,28	0,31
mediatheek&computers	7,00	0,13			6,41	-0,13			6,42	-0,03					5,86	-0,45	6,13	-0,15	5,84	-0,39	5,84	-0,39	5,84	-0,39
lesruimtes	6,34	-0,16			6,43	-0,04			6,36	-0,07					6,31	-0,30	6,65	0,01	6,40	-0,16	6,40	-0,16	6,40	-0,16
tevredenheid	7,53	0,30			7,28	0,17			7,07	0,27					7,29	-0,01	6,97	-0,22	6,91	-0,27	6,91	-0,27	6,91	-0,27

6. hbo Hotel & Toerisme

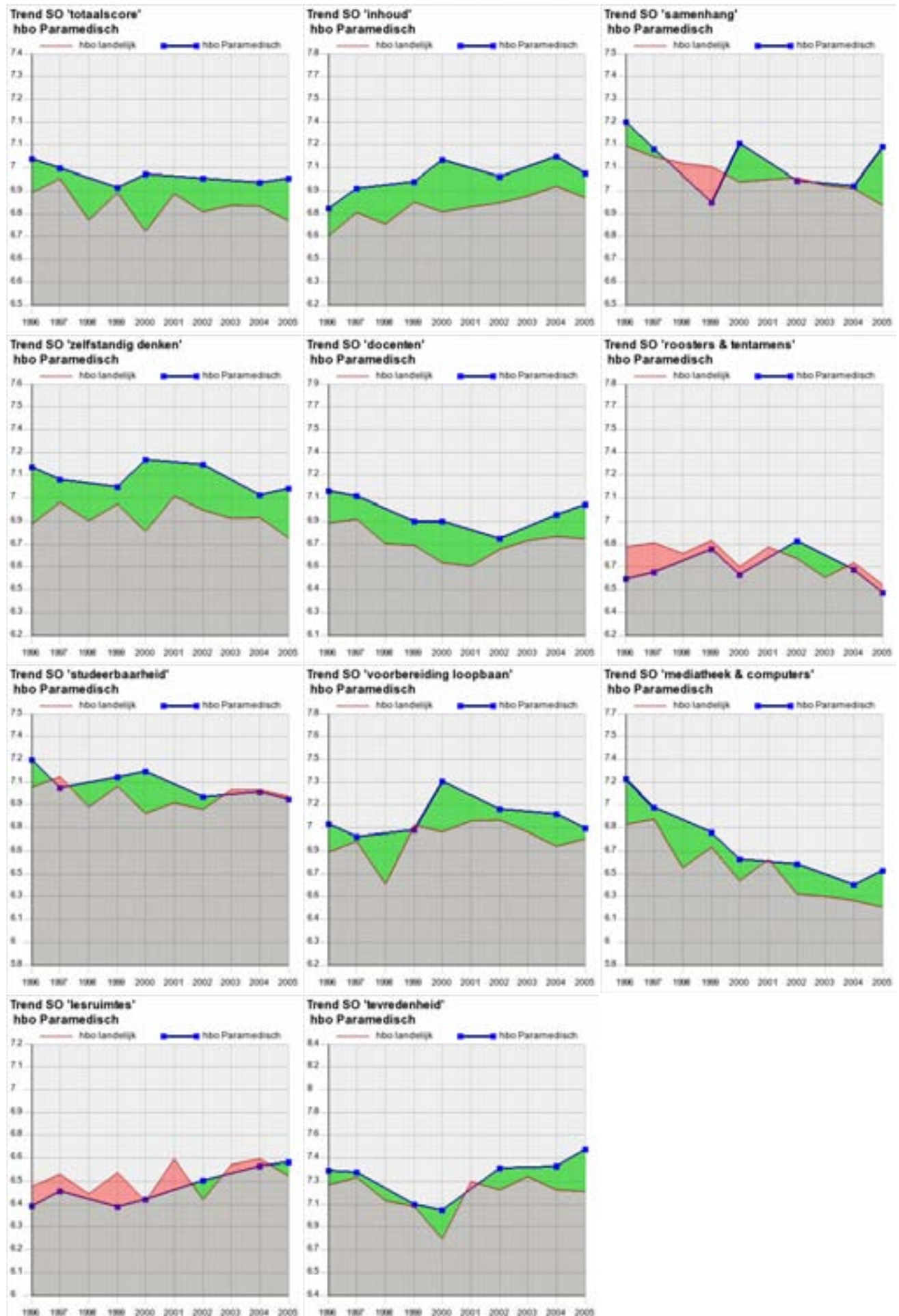
7. HBO Sociaal	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,77	-0,11	6,89	-0,05	6,67	-0,11	6,49	-0,40	6,81	0,07	6,71	-0,17	6,82	0,01	6,85	0,01	6,85	0,02	6,78	0,00
inhoud	6,55	-0,07	6,82	0,05	6,54	-0,16	6,57	-0,27	6,75	-0,04	6,67	-0,15	6,85	0,00	6,91	0,02	6,94	-0,01	6,87	0,00
samenhang	7,07	-0,07	7,14	0,05	6,95	-0,12	6,91	-0,14	7,04	0,04	6,78	-0,22	7,00	-0,01	7,03	0,05	7,04	0,07	6,96	0,06
zelfstandig denken	6,98	0,14	7,10	0,14	6,94	0,08	6,67	-0,28	7,12	0,31	7,10	0,11	7,11	0,19	7,03	0,16	7,00	0,13	6,87	0,11
docenten	6,85	-0,04	6,89	-0,03	6,76	0,01	6,63	-0,10	6,58	-0,03	6,54	-0,05	6,62	-0,08	6,78	0,02	6,91	0,12	6,73	-0,05
roosters&tentamens	6,50	-0,30	6,59	-0,23	6,51	-0,25	6,27	-0,57	6,69	0,01	6,30	-0,50	6,50	-0,22	6,58	-0,02	6,48	-0,22	6,48	-0,07
studeerbaarheid	7,36	0,32	7,26	0,15	7,19	0,28	6,95	-0,10	7,21	0,34	7,14	0,21	7,16	0,28	7,28	0,26	7,25	0,23	7,15	0,18
voorbereiding loopbaan	6,74	-0,14	6,83	-0,12	6,54	-0,14	6,70	-0,35	6,98	-0,04	6,87	-0,21	6,97	-0,12	6,95	-0,07	6,86	-0,06	6,90	-0,07
mediatheek&computers	6,69	-0,18	6,71	-0,19	6,41	-0,13	5,90	-0,79	6,53	0,09	6,34	-0,27	6,35	0,02	6,13	-0,19	6,18	-0,11	6,13	-0,11
lesruimtes	6,23	-0,28	6,39	-0,18	6,25	-0,22	5,78	-0,80	6,38	-0,05	6,41	-0,23	6,45	0,01	6,49	-0,12	6,50	-0,14	6,49	-0,07
tevredenheid	6,75	-0,48	7,17	-0,13	6,67	-0,44	6,49	-0,57	6,84	0,04	6,94	-0,32	7,23	0,03	7,33	0,03	7,38	0,19	7,21	0,02

7. hbo Sociaal

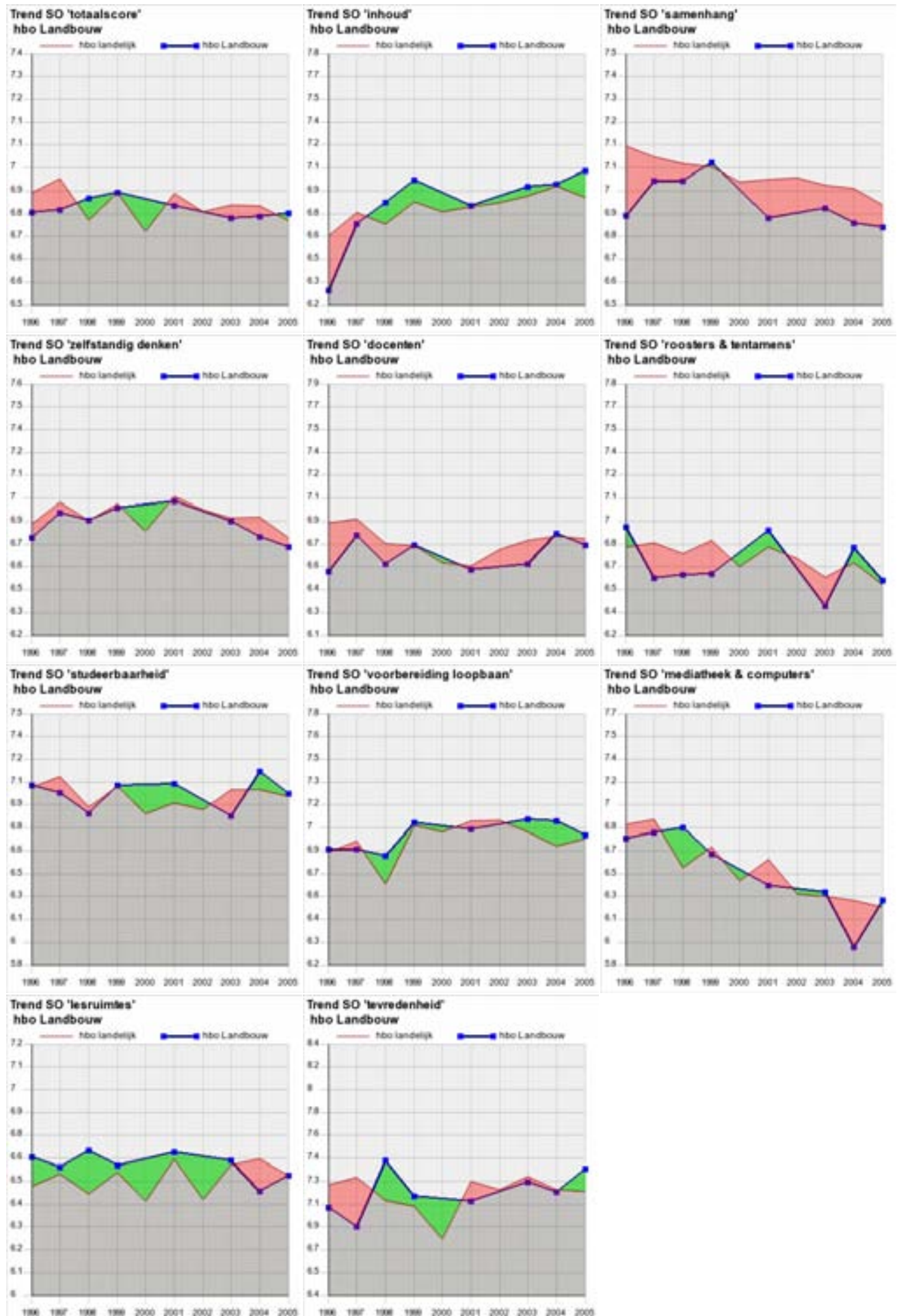
8. HBO Paramedisch	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	7,01	0,12	6,97	0,04	6,87	0,09	6,90		0,21	6,82	-0,06	6,94	0,12	6,95	0,12	6,92	0,09	6,93	0,16	
inhoud	6,81	0,18	6,93	0,16	6,87	0,17	6,98		0,33	6,72	-0,10	7,01	0,17	7,07	0,18	7,14	0,19	7,03	0,15	
samenhang	7,23	0,10	7,12	0,03	7,20	0,13	6,91		0,15	7,01	0,00	7,00	-0,01	7,02	0,03	6,98	0,01	7,14	0,23	
zelfstandig denken	7,16	0,31	7,09	0,13	7,20	0,34	7,04		0,38	7,22	0,23	7,17	0,25	7,13	0,26	7,00	0,12	7,03	0,27	
docenten	7,11	0,22	7,07	0,15	6,93	0,19	6,90		0,28	6,55	-0,04	6,77	0,07	6,85	0,09	6,94	0,15	7,01	0,24	
roosters&tentamens	6,59	-0,20	6,64	-0,18	6,13	-0,62	6,78		-0,06	6,63	-0,17	6,83	0,10	6,66	0,05	6,65	-0,05	6,51	-0,05	
studeerbaarheid	7,22	0,18	7,03	-0,08	6,87	-0,03	7,10		0,28	6,98	0,05	6,97	0,08	7,18	0,16	7,01	-0,02	6,95	-0,02	
voorbereiding loopbaan	7,06	0,17	6,98	0,03	7,00	0,32	7,02		0,33	6,83	-0,25	7,16	0,07	7,00	-0,01	7,12	0,20	7,03	0,06	
mediatheek&computers	7,21	0,35	6,99	0,09	6,50	-0,04	6,80		0,15	6,46	-0,15	6,57	0,23	6,45	0,13	6,40	0,12	6,51	0,28	
lesruimtes	6,41	-0,10	6,48	-0,09	5,87	-0,60	6,40		0,01	6,45	-0,19	6,53	0,09	6,61	0,00	6,60	-0,04	6,62	0,07	
tevredenheid	7,35	0,11	7,33	0,04	8,20	1,09	7,08		0,23	7,34	0,08	7,37	0,17	7,57	0,27	7,38	0,19	7,51	0,32	

8. hbo Paramedisch

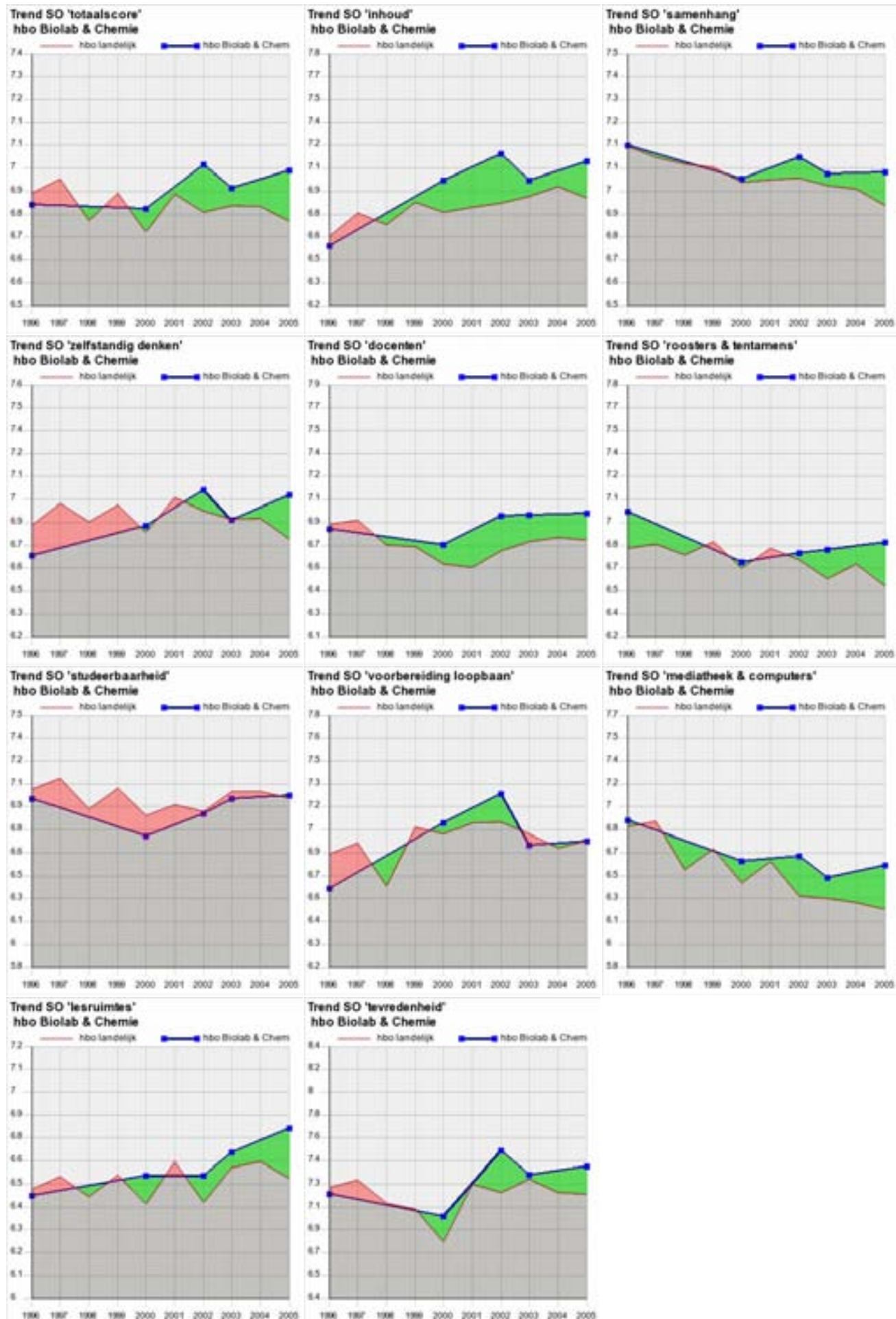
9. HBO Landbouw en Milieu		1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,81	-0,07	6,82	-0,12	6,86	0,08	6,89	0,00			6,83	-0,05			6,79	-0,05	6,80	-0,04	6,81	0,03
inhoud	6,26	-0,36	6,70	-0,08	6,84	0,14	6,99	0,14			6,82	0,01			6,94	0,06	6,96	0,01	7,05	0,17
samenhang	6,86	-0,28	7,00	-0,10	7,00	-0,07	7,07	0,02			6,85	-0,16			6,89	-0,09	6,83	-0,14	6,81	-0,09
zelfstandig denken	6,76	-0,08	6,90	-0,06	6,86	0,00	6,93	-0,02			6,96	-0,03			6,85	-0,02	6,77	-0,11	6,71	-0,05
docenten	6,55	-0,34	6,80	-0,12	6,60	-0,14	6,73	0,00			6,56	-0,03			6,60	-0,16	6,81	0,02	6,73	-0,05
roosters&tentamens	6,92	0,12	6,60	-0,22	6,62	-0,14	6,63	-0,21			6,90	0,10			6,42	-0,18	6,79	0,09	6,59	0,03
studeerbaarheid	7,05	0,01	7,00	-0,11	6,86	-0,04	7,05	0,01			7,06	0,12			6,84	-0,18	7,14	0,12	6,99	0,02
voorbereiding loopbaan	6,90	0,02	6,90	-0,05	6,86	0,18	7,07	0,02			7,03	-0,05			7,09	0,08	7,08	0,16	6,99	0,02
mediatheek&computers	6,76	-0,11	6,80	-0,10	6,84	0,30	6,64	-0,05			6,40	-0,20			6,35	0,03	5,93	-0,35	6,29	0,05
lesruimtes	6,65	0,14	6,60	0,03	6,68	0,21	6,61	0,04			6,67	0,03			6,63	0,02	6,48	-0,16	6,56	0,00
tevredenheid	7,05	-0,18	6,90	-0,39	7,42	0,31	7,14	0,08			7,10	-0,16			7,26	-0,04	7,17	-0,02	7,35	0,17

9. hbo Landbouw

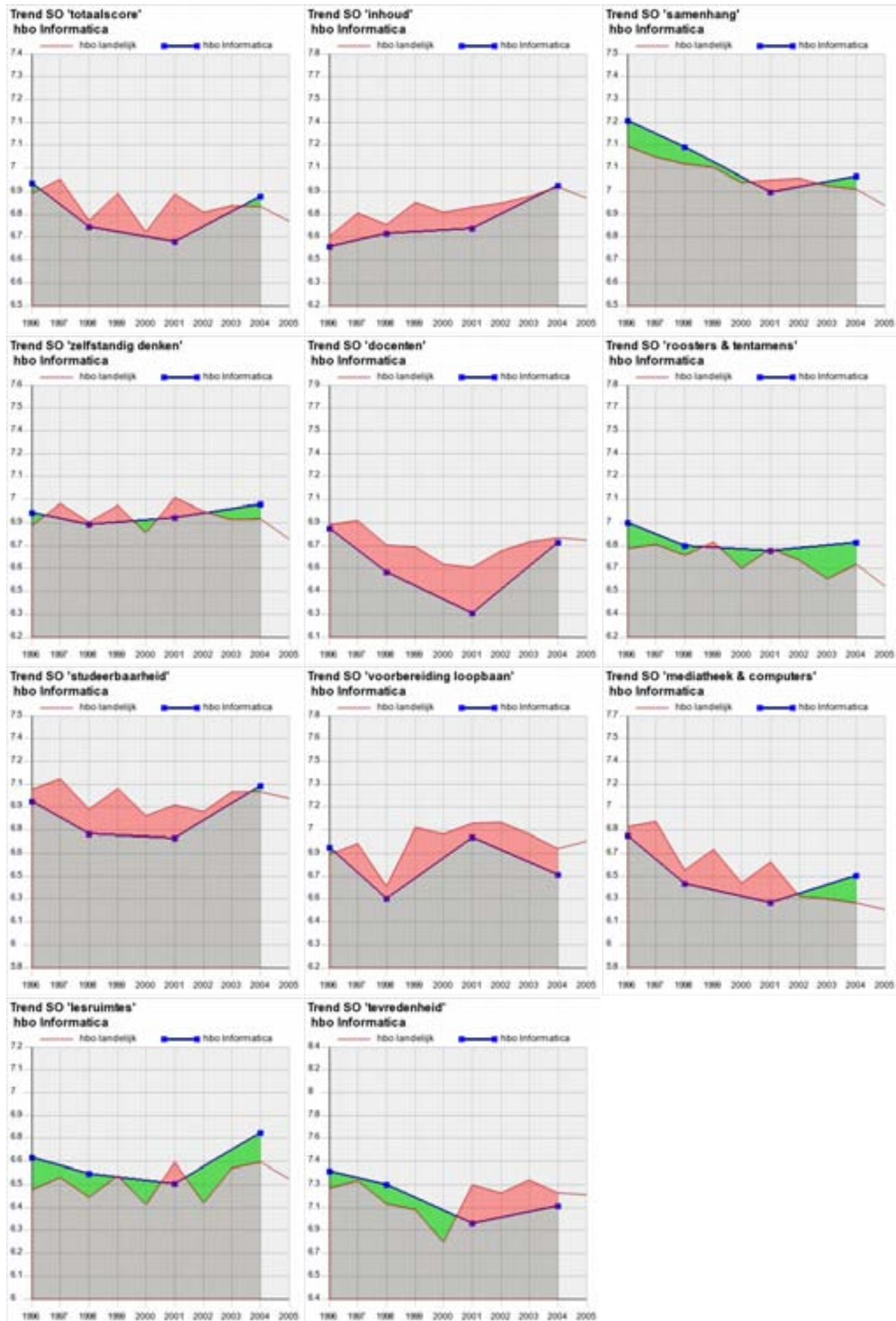
10. HBO Bio-lab & Chemie		1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,83	-0,05	6,82	-0,12	6,86			0,00	6,83	0,08			6,99	0,17	6,87		-0,04	6,93	0,16	
inhoud	6,49	-0,13	6,70	-0,08	6,84			0,14	6,99	0,20			7,16	0,32	6,97		0,01	7,10	0,22	
samenhang	7,08	-0,06	7,00	-0,10	7,00			0,02	7,01	0,01			7,09	0,08	6,99		-0,14	6,99	0,09	
zelfstandig denken	6,69	-0,15	6,90	-0,06	6,86			-0,02	6,84	0,02			7,03	0,11	6,86		-0,11	6,94	0,18	
docenten	6,78	-0,11	6,80	-0,12	6,60			0,00	6,74	0,13			6,94	0,24	6,85		0,02	6,91	0,14	
roosters&tentamens	7,00	0,20	6,60	-0,22	6,62			-0,21	6,71	0,03			6,77	0,04	6,68		0,09	6,78	0,22	
studeerbaarheid	6,99	-0,05	7,00	-0,11	6,86			0,01	6,72	-0,14			6,87	-0,02	6,93		0,12	6,99	0,02	
voorbereiding loopbaan	6,71	-0,17	6,90	-0,05	6,86			0,02	7,08	0,07			7,27	0,18	6,98		0,16	6,97	0,00	
mediatheek&computers	6,88	0,01	6,80	-0,10	6,84			-0,05	6,60	0,16			6,64	0,30	6,44		-0,35	6,51	0,28	
lesruimtes	6,51	0,01	6,60	0,03	6,68			0,04	6,57	0,14			6,57	0,13	6,67		-0,16	6,75	0,19	
tevredenheid	7,15	-0,08	6,90	-0,39	7,42			0,08	7,00	0,20			7,52	0,33	7,31		-0,02	7,39	0,21	

10. hbo Biolab & Chemie

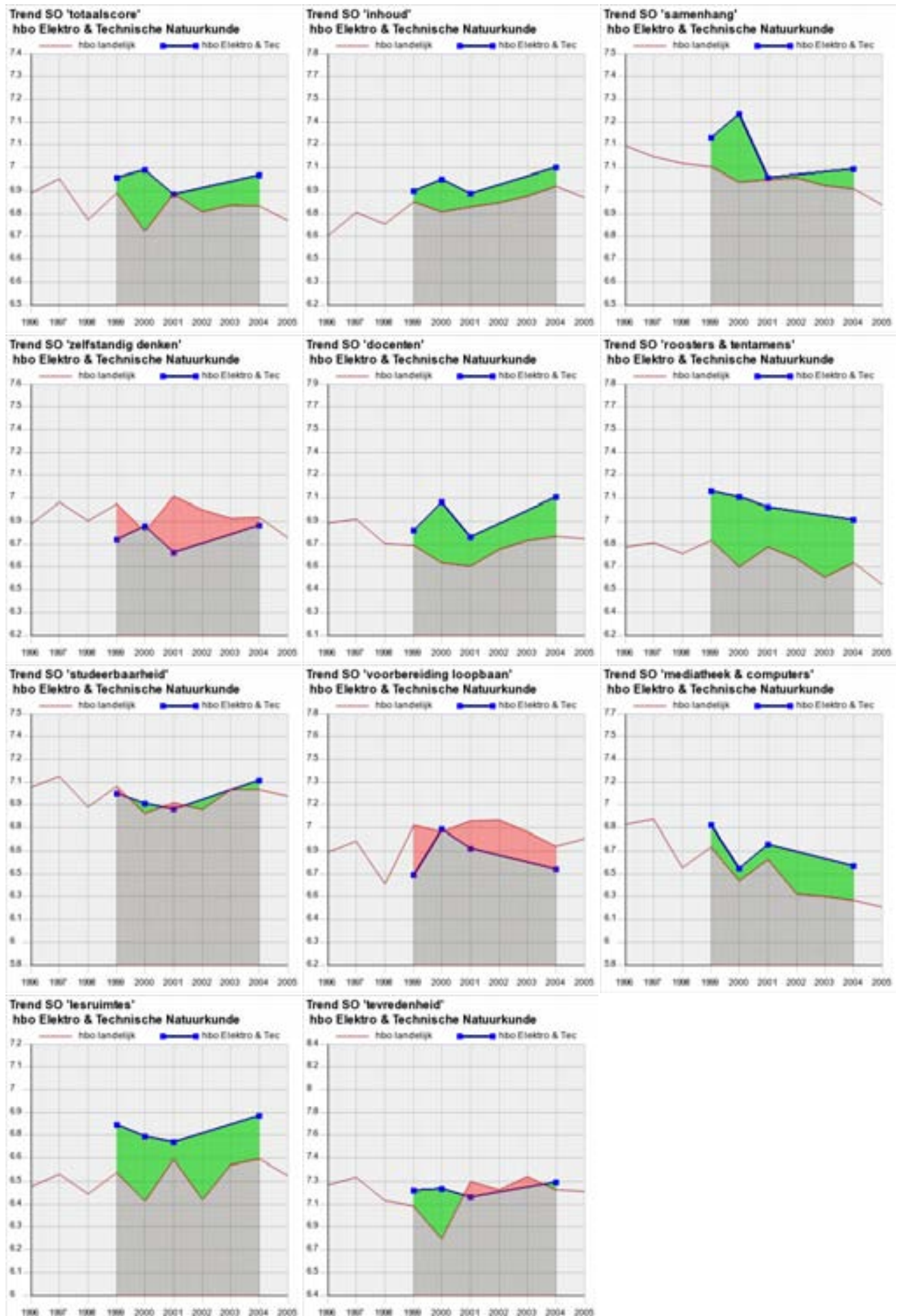
11. HBO Informatica		1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,83	-0,05	6,82	-0,12	6,86	0,08	6,89	0,00	6,83	0,08	0,00	-6,88	6,99	0,17	6,87	0,03	6,80	-0,04	6,93	0,16
inhoud	6,49	-0,13	6,70	-0,08	6,84	0,14	6,99	0,14	6,99	0,20	0,00	-6,82	7,16	0,32	6,97	0,09	6,96	0,01	7,10	0,22
samenhang	7,08	-0,06	7,00	-0,10	7,00	-0,07	7,07	0,02	7,01	0,01	0,00	-7,01	7,09	0,08	6,99	0,01	6,83	-0,14	6,99	0,09
zelfstandig denken	6,69	-0,15	6,90	-0,06	6,86	0,00	6,93	-0,02	6,84	0,02	0,00	-6,99	7,03	0,11	6,86	-0,01	6,77	-0,11	6,94	0,18
docenten	6,78	-0,11	6,80	-0,12	6,60	-0,14	6,73	0,00	6,74	0,13	0,00	-6,59	6,94	0,24	6,85	0,09	6,81	0,02	6,91	0,14
roosters&tentamens	7,00	0,20	6,60	-0,22	6,62	-0,14	6,63	-0,21	6,71	0,03	0,00	-6,79	6,77	0,04	6,68	0,07	6,79	0,09	6,78	0,22
studeerbaarheid	6,99	-0,05	7,00	-0,11	6,86	-0,04	7,05	0,01	6,72	-0,14	0,00	-6,93	6,87	-0,02	6,93	-0,09	7,14	0,12	6,99	0,02
voorbereiding loopbaan	6,71	-0,17	6,90	-0,05	6,86	0,18	7,07	0,02	7,08	0,07	0,00	-7,08	7,27	0,18	6,98	-0,03	7,08	0,16	6,97	0,00
mediatheek&computers	6,88	0,01	6,80	-0,10	6,84	0,30	6,64	-0,05	6,60	0,16	0,00	-6,60	6,64	0,30	6,44	0,12	5,93	-0,35	6,51	0,28
lesruimtes	6,51	0,01	6,60	0,03	6,68	0,21	6,61	0,04	6,57	0,14	0,00	-6,64	6,57	0,13	6,67	0,06	6,48	-0,16	6,75	0,19
tevredenheid	7,15	-0,08	6,90	-0,39	7,42	0,31	7,14	0,08	7,00	0,20	0,00	-7,26	7,52	0,33	7,31	0,01	7,17	-0,02	7,39	0,21

11. hbo Informatica

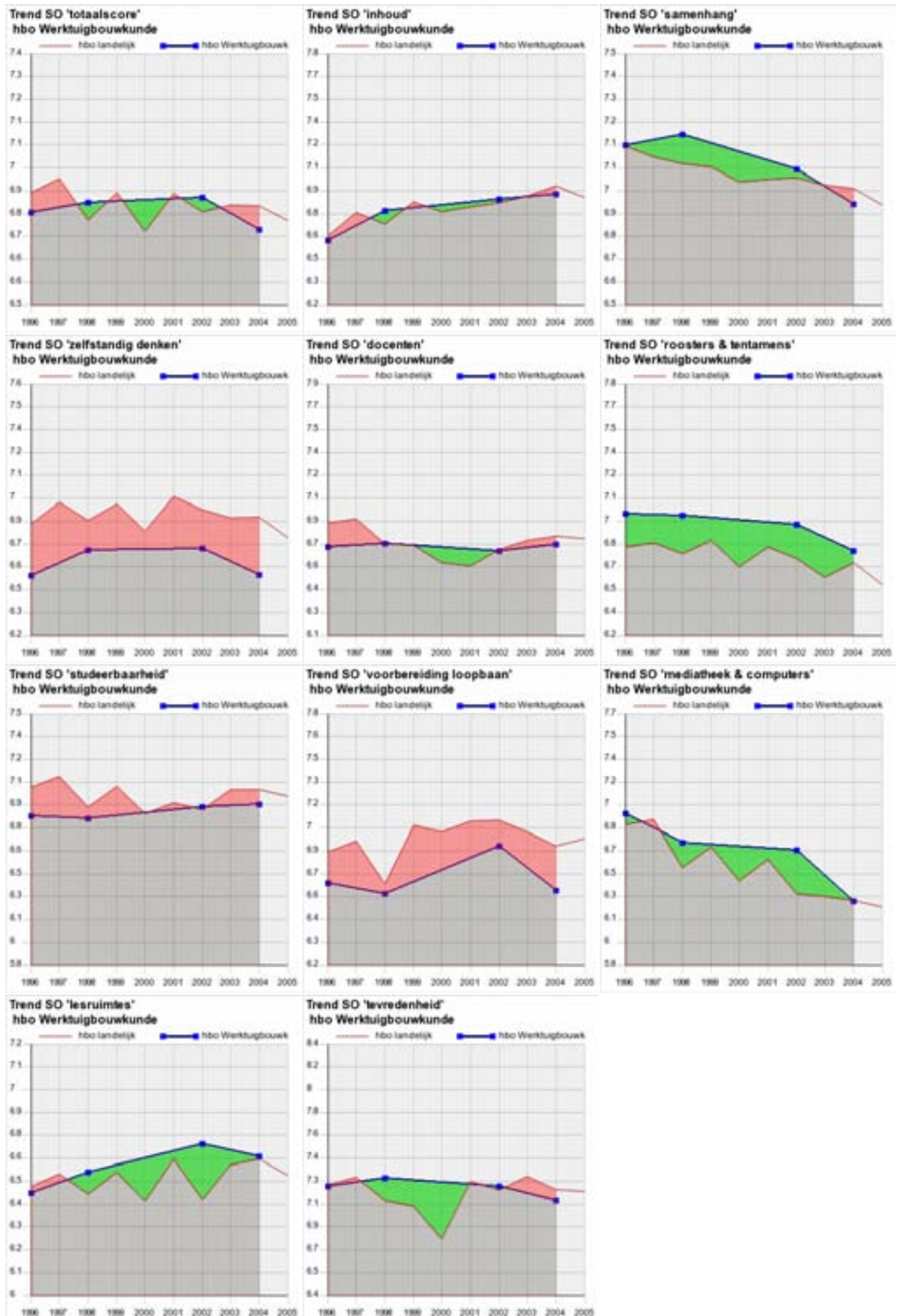
12. HBO Elektro & Technische Natuurh	1996	1997	1997	1997	1998	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2000	2001	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2003	2004	2004	2004	2005	2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore							6,94	0,05	6,97	0,22	6,88	0,00	6,88	0,00							6,95	0,11				
inhoud							6,92	0,07	6,99	0,21	6,90	0,09	6,90	0,09							7,07	0,12				
samenhang							7,17	0,12	7,27	0,27	7,01	0,01	7,01	0,01							7,05	0,08				
zelfstandig denken							6,75	-0,20	6,83	0,02	6,68	-0,32	6,68	-0,32							6,83	-0,04				
docenten							6,83	0,10	7,03	0,41	6,79	0,20	6,79	0,20							7,06	0,27				
roosters&tentamens							7,14	0,30	7,10	0,43	7,04	0,25	7,04	0,25							6,97	0,27				
studeerbaarheid							6,99	-0,05	6,93	0,06	6,89	-0,05	6,89	-0,05							7,08	0,06				
voorbereiding loopbaan							6,73	-0,32	7,03	0,01	6,91	-0,17	6,91	-0,17							6,77	-0,15				
mediatheek&computers							6,86	0,17	6,54	0,09	6,72	0,11	6,72	0,11							6,55	0,27				
lesruimtes							6,81	0,24	6,75	0,32	6,72	0,08	6,72	0,08							6,85	0,21				
tevredenheid							7,18	0,12	7,20	0,39	7,13	-0,13	7,13	-0,13							7,26	0,06				

12. hbo Elektro & Technische Natuurkunde

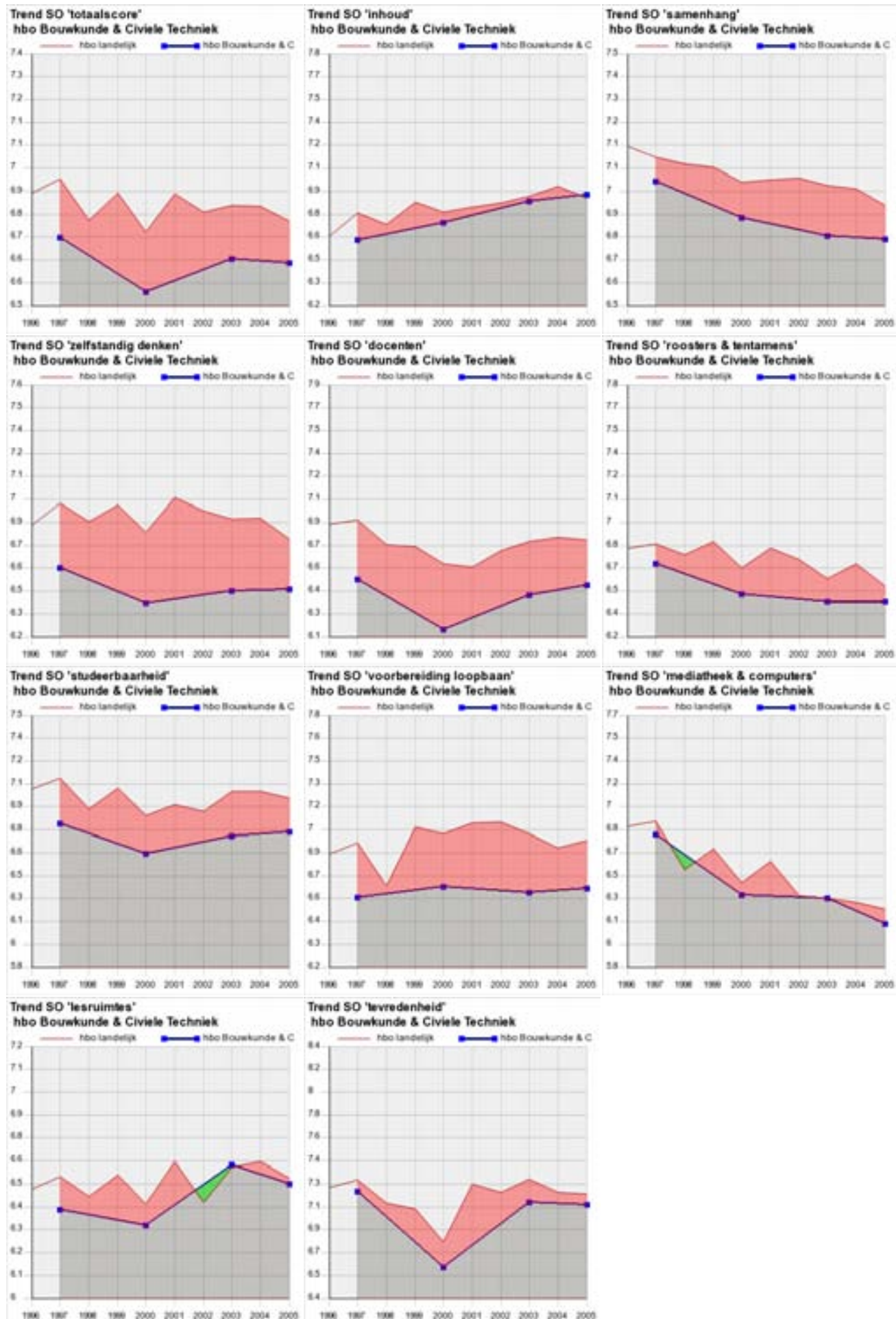
13. HBO Werktuigbouwkunde	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	
totaalscore	6,81	-0,07		6,85	0,06							6,87	0,05			6,75	-0,09		
inhoud	6,59	-0,03		6,79	0,09							6,86	0,02			6,90	-0,05		
samenhang	7,14	0,00		7,19	0,12							7,05	0,03			6,90	-0,07		
zelfstandig denken	6,55	-0,29		6,70	-0,16							6,70	-0,22			6,55	-0,32		
docenten	6,72	-0,17		6,75	0,00							6,69	-0,01			6,74	-0,06		
roosters&tentamens	7,00	0,20		6,99	0,23							6,94	0,21			6,77	0,07		
studeerbaarheid	6,84	-0,20		6,83	-0,08							6,91	0,02			6,92	-0,11		
voorbereiding loopbaan	6,68	-0,20		6,61	-0,07							6,92	-0,16			6,63	-0,29		
mediatheek&computers	6,95	0,08		6,73	0,19							6,67	0,34			6,28	-0,01		
lesruimtes	6,47	-0,04		6,58	0,11							6,71	0,28			6,65	0,01		
tevredenheid	7,22	-0,01		7,29	0,17							7,22	0,03			7,11	-0,08		

13. hbo Werktuigbouwkunde

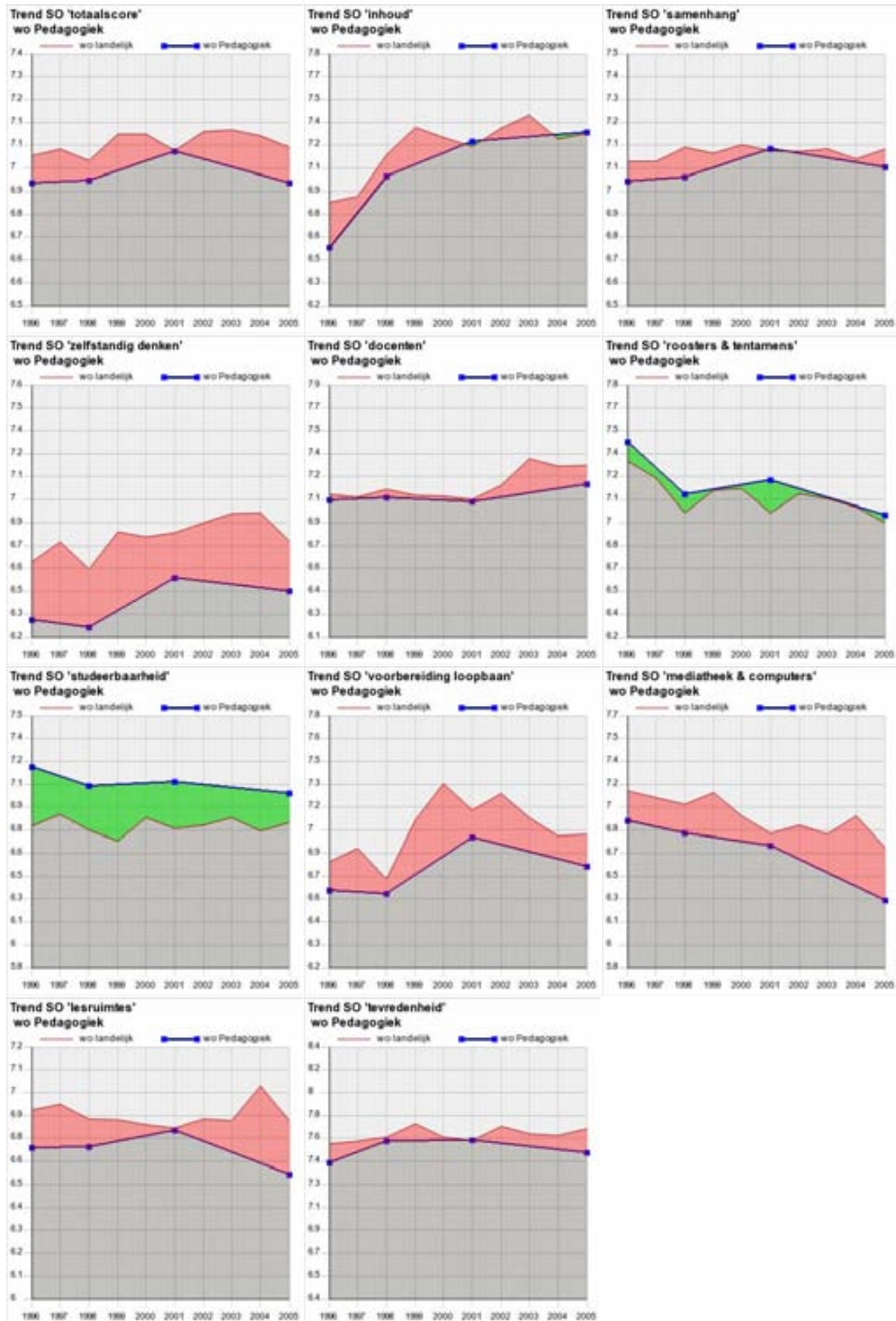
14. HBO Bouwkunde & Civiele Techniek		1996	1997	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2003	2004	2004	2005	2005	
		score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore			6,72	-0,22						6,52	-0,23					6,64	-0,20					6,62	-0,16
inhoud			6,60	-0,18						6,71	-0,07					6,85	-0,03					6,89	0,02
samenhang			7,00	-0,10						6,85	-0,14					6,78	-0,20					6,77	-0,13
zelfstandig denken			6,60	-0,36						6,40	-0,41					6,47	-0,40					6,48	-0,28
docenten			6,50	-0,42						6,15	-0,46					6,40	-0,37					6,46	-0,31
roosters&tentamens			6,70	-0,12						6,51	-0,17					6,46	-0,15					6,47	-0,09
studeerbaarheid			6,80	-0,31						6,60	-0,26					6,72	-0,30					6,75	-0,23
voorbereiding loopbaan			6,60	-0,35						6,67	-0,34					6,64	-0,38					6,66	-0,31
mediatheek&computers			6,80	-0,10						6,34	-0,10					6,32	0,00					6,12	-0,11
lesruimtes			6,40	-0,17						6,32	-0,11					6,62	0,01					6,53	-0,03
tevredenheid			7,20	-0,09						6,60	-0,21					7,11	-0,18					7,09	-0,09

14. hbo Bouwkunde & Civiele Techniek

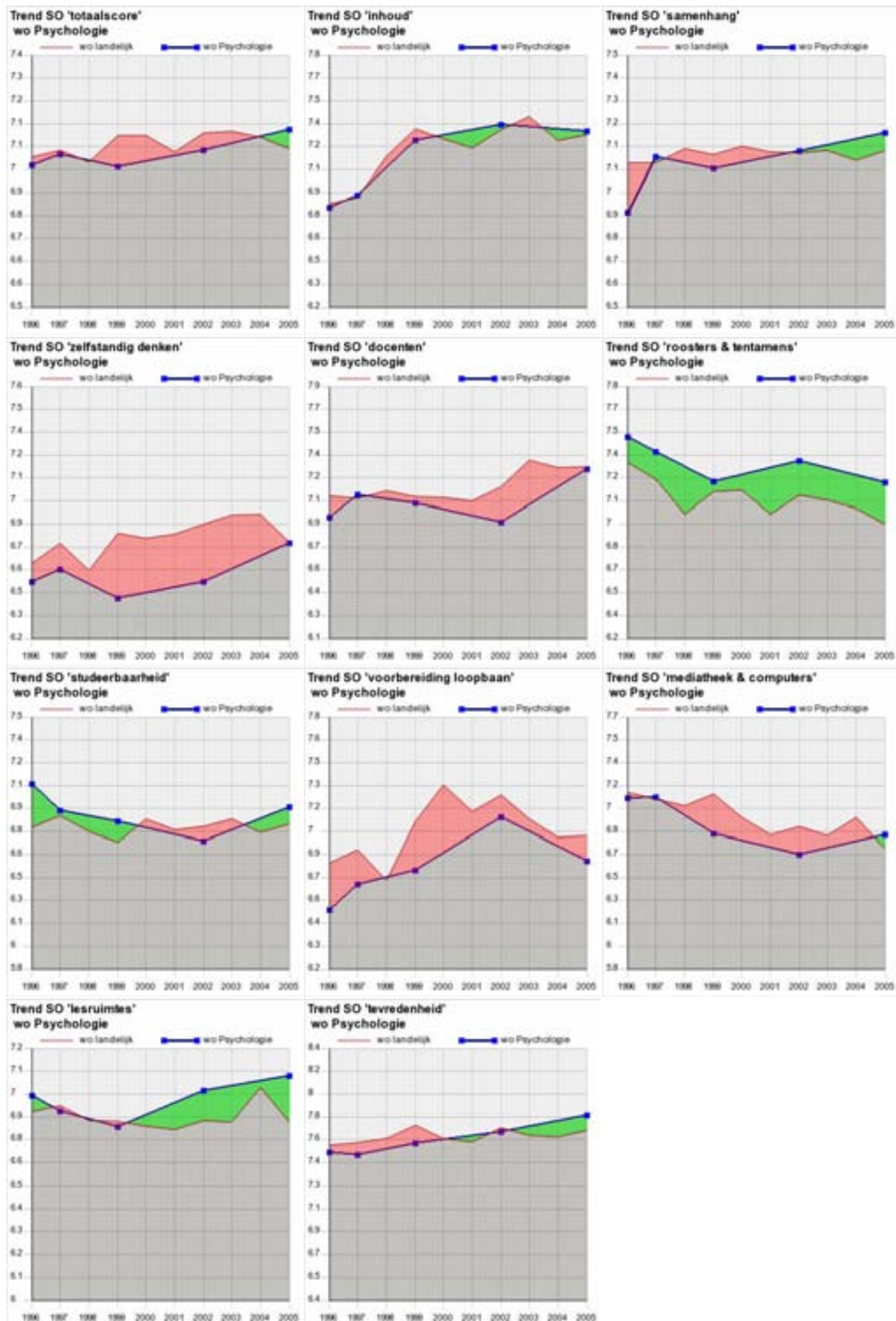

15. WO Pedagogiek	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,92	-0,10		6,93	-0,07					7,04	0,00					6,92	-0,13			
inhoud	6,55	-0,30		7,01	-0,14					7,24	0,03					7,30	0,00			
samenhang	7,00	-0,08		7,01	-0,12					7,13	0,01					7,05	-0,07			
zelfstandig denken	6,31	-0,33		6,27	-0,32					6,54	-0,25					6,47	-0,28			
docenten	7,05	-0,04		7,07	-0,06					7,04	-0,02					7,16	-0,13			
roosters&tentamens	7,45	0,12		7,13	0,11					7,22	0,20					7,00	0,05			
studeerbaarheid	7,19	0,40		7,06	0,30					7,09	0,31					7,01	0,20			
voorbereiding loopbaan	6,65	-0,18		6,63	-0,10					6,99	-0,18					6,80	-0,21			
mediatheek&computers	6,91	-0,22		6,81	-0,22					6,72	-0,09					6,31	-0,41			
lesruimtes	6,71	-0,19		6,71	-0,14					6,80	-0,01					6,58	-0,27			
tevredenheid	7,43	-0,15		7,60	-0,03					7,61	0,00					7,51	-0,19			

15. wo Pedagogiek

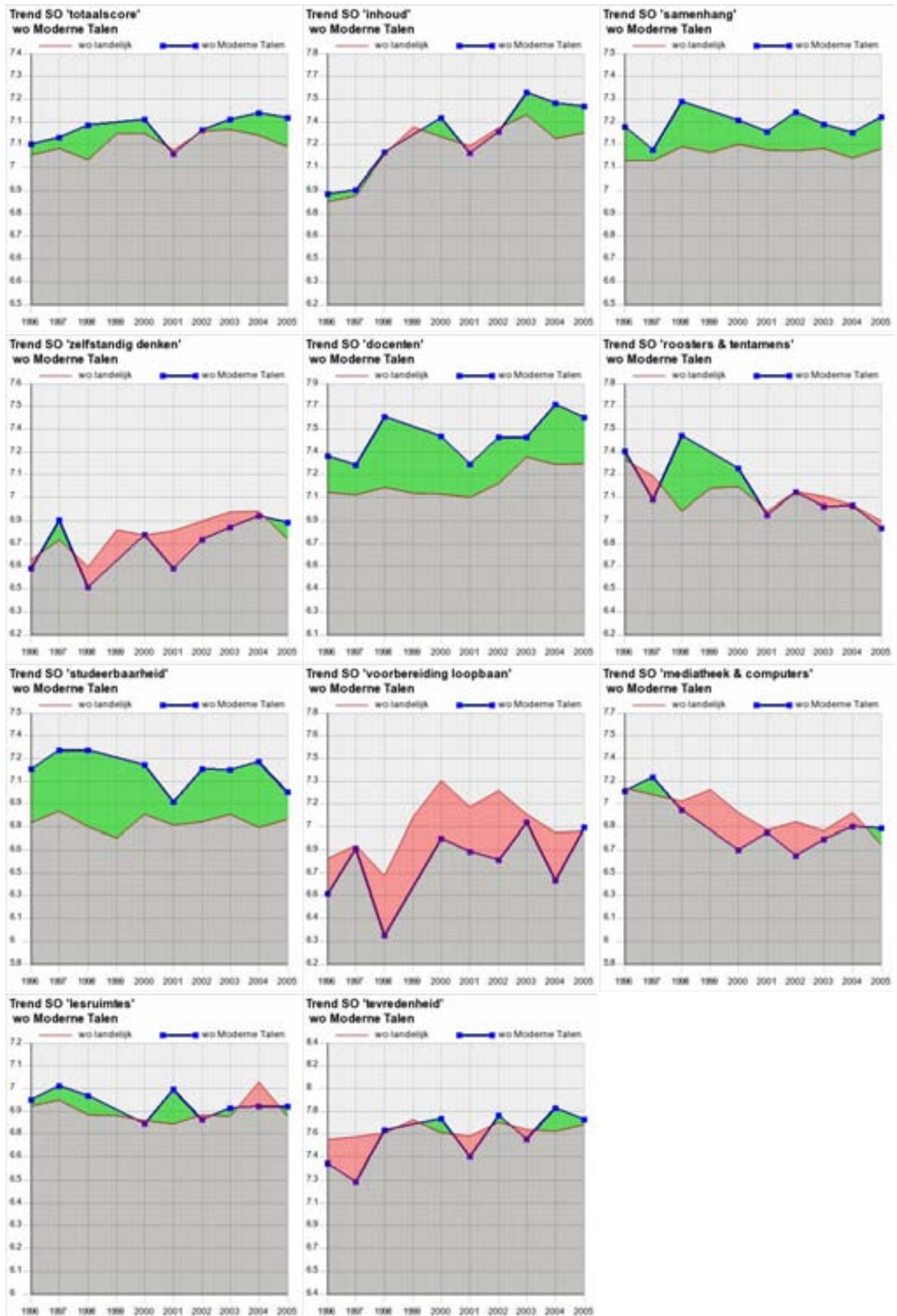

16. WO Psychologie		1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,99	-0,03	7,03	-0,01			6,99	-0,12					7,05	-0,07			7,12	0,07		
inhoud	6,82	-0,03	6,90	0,02			7,26	-0,08					7,36	0,03			7,32	0,02		
samenhang	6,88	-0,20	7,10	0,02			7,06	-0,05					7,12	0,01			7,20	0,07		
zelfstandig denken	6,53	-0,11	6,60	-0,15			6,44	-0,36					6,53	-0,32			6,75	0,00		
docenten	6,94	-0,15	7,10	0,02			7,04	-0,05					6,91	-0,24			7,28	-0,01		
roosters&tentamens	7,49	0,16	7,40	0,17			7,21	0,06					7,34	0,21			7,21	0,25		
studeerbaarheid	7,08	0,29	6,90	0,03			6,83	0,14					6,70	-0,10			6,92	0,11		
voorbereiding loopbaan	6,53	-0,30	6,70	-0,22			6,79	-0,31					7,13	-0,14			6,84	-0,17		
mediatheek&computers	7,09	-0,04	7,10	0,01			6,82	-0,31					6,66	-0,21			6,82	0,11		
lesruimtes	6,98	0,08	6,90	-0,03			6,82	-0,03					7,00	0,15			7,08	0,23		
tevredenheid	7,52	-0,06	7,50	-0,10			7,59	-0,14					7,68	-0,03			7,81	0,12		

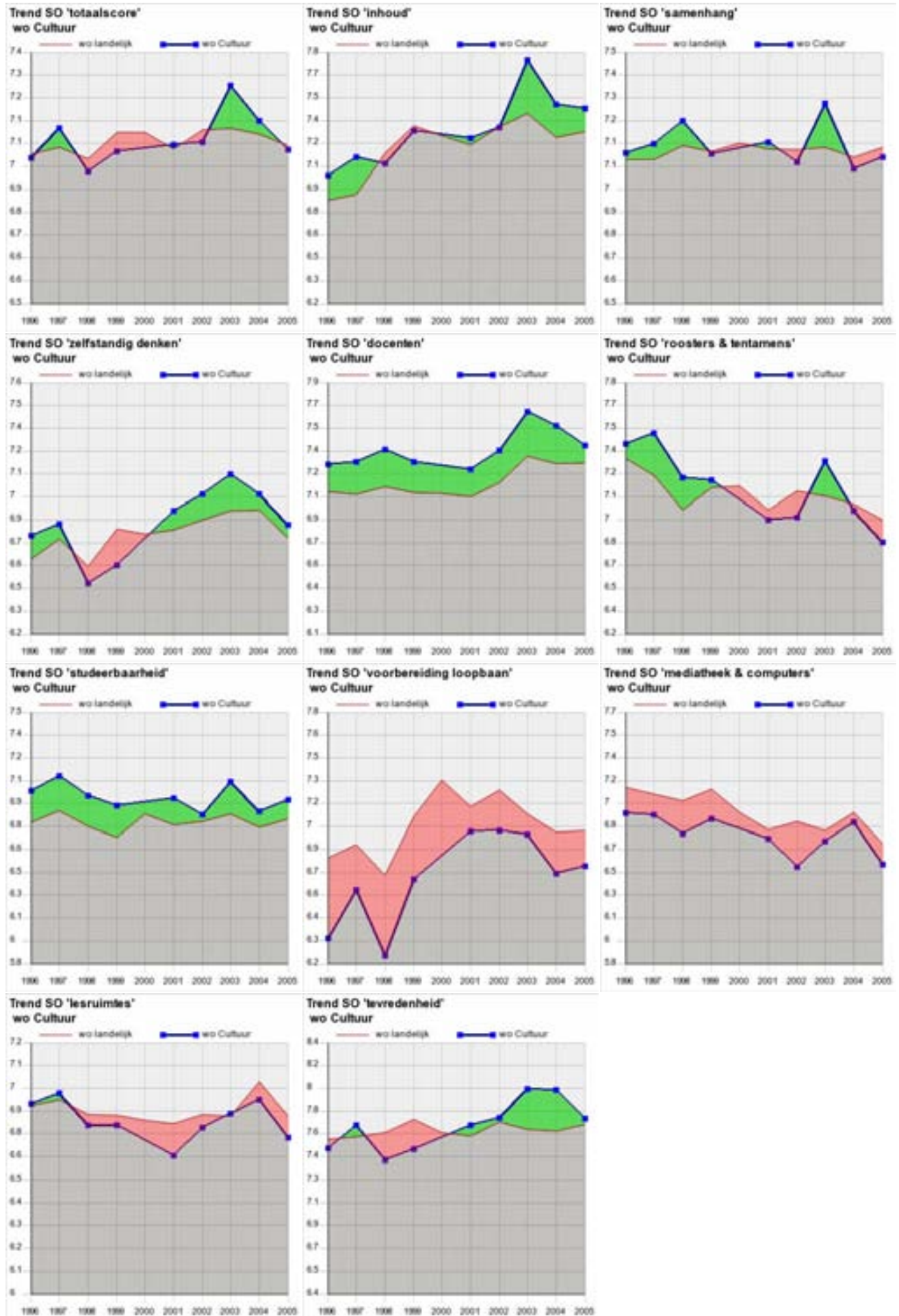

17. WO Moderne Talen	1996	1997	1997	1997	1998	1998	1998	1998	1998	1999	1999	1999	1999	2000	2000	2000	2001	2001	2001	2002	2002	2002	2002	2003	2003	2003	2003	2003	2003	2004	2004	2004	2004	2004	2004	2005	2005	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score
totaalscore	6,88	-0,14	6,94	-0,11			6,88	-0,22		6,88	-0,22		6,84	-0,20		6,84	-0,20	6,84	-0,28	6,84	-0,28	6,84	-0,22	6,84	-0,28	6,84	-0,28	6,84	-0,22	6,84	-0,22	6,84	-0,22	6,84	-0,22	6,78	-0,32	6,78	-0,32
inhoud	6,64	-0,21	6,78	-0,11			6,83	-0,50		6,83	-0,50		6,81	-0,40		6,81	-0,40	6,81	-0,40	6,88	-0,53	6,88	-0,35	6,88	-0,53	6,88	-0,35	6,88	-0,35	6,88	-0,35	6,88	-0,35	6,88	-0,35	6,88	-0,38	6,88	-0,38
samenhang	7,15	0,07	7,10	0,02			7,07	-0,04		7,07	-0,04		7,02	-0,10		7,02	-0,10	7,02	-0,10	6,98	-0,15	6,97	-0,16	6,98	-0,15	6,97	-0,16	6,97	-0,16	6,97	-0,16	6,90	-0,19	6,90	-0,19				
zelfstandig denken	6,84	0,21	6,96	0,21			6,95	0,15		6,95	0,15		7,01	0,21		7,01	0,21	7,01	0,21	6,87	-0,03	6,88	0,12	6,87	-0,03	6,88	0,12	6,87	-0,03	6,88	0,12	6,76	-0,14	6,76	-0,14				
docenten	6,87	-0,22	6,92	-0,16			6,70	-0,39		6,70	-0,39		6,53	-0,53		6,53	-0,53	6,53	-0,53	6,76	-0,57	6,79	-0,49	6,76	-0,57	6,79	-0,49	6,75	-0,54	6,75	-0,54								
roosters&tentamens	6,80	-0,53	6,82	-0,41			6,84	-0,31		6,84	-0,31		6,82	-0,20		6,82	-0,20	6,82	-0,20	6,61	-0,50	6,70	-0,26	6,61	-0,50	6,70	-0,26	6,57	-0,49	6,57	-0,49								
studeerbaarheid	7,04	0,25	7,11	0,24			7,03	0,34		7,03	0,34		6,88	0,10		6,88	0,10	6,88	0,10	7,02	0,17	7,02	0,21	7,02	0,17	7,02	0,21	6,98	0,23	6,98	0,23								
voorbereiding loopbaan	6,90	0,07	6,95	0,03			7,06	-0,04		7,06	-0,04		7,08	-0,09		7,08	-0,09	7,08	-0,09	7,01	-0,11	6,92	-0,09	7,01	-0,11	6,92	-0,09	6,98	-0,03	6,98	-0,03								
mediatheek&computers	6,85	-0,28	6,90	-0,18			6,70	-0,43		6,70	-0,43		6,53	-0,28		6,53	-0,28	6,53	-0,28	6,32	-0,49	6,29	-0,42	6,32	-0,49	6,29	-0,42	6,23	-0,72	6,23	-0,72								
lesruimtes	6,50	-0,40	6,57	-0,36			6,56	-0,29		6,56	-0,29		6,58	-0,23		6,58	-0,23	6,58	-0,23	6,61	-0,23	6,64	-0,21	6,61	-0,23	6,64	-0,21	6,58	-0,44	6,58	-0,44								
tevredenheid	7,25	-0,33	7,29	-0,31			7,04	-0,70		7,04	-0,70		7,19	-0,41		7,19	-0,41	7,19	-0,41	7,30	-0,36	7,19	-0,51	7,30	-0,36	7,19	-0,51	7,18	-0,46	7,18	-0,46								

17. wo Moderne Talen

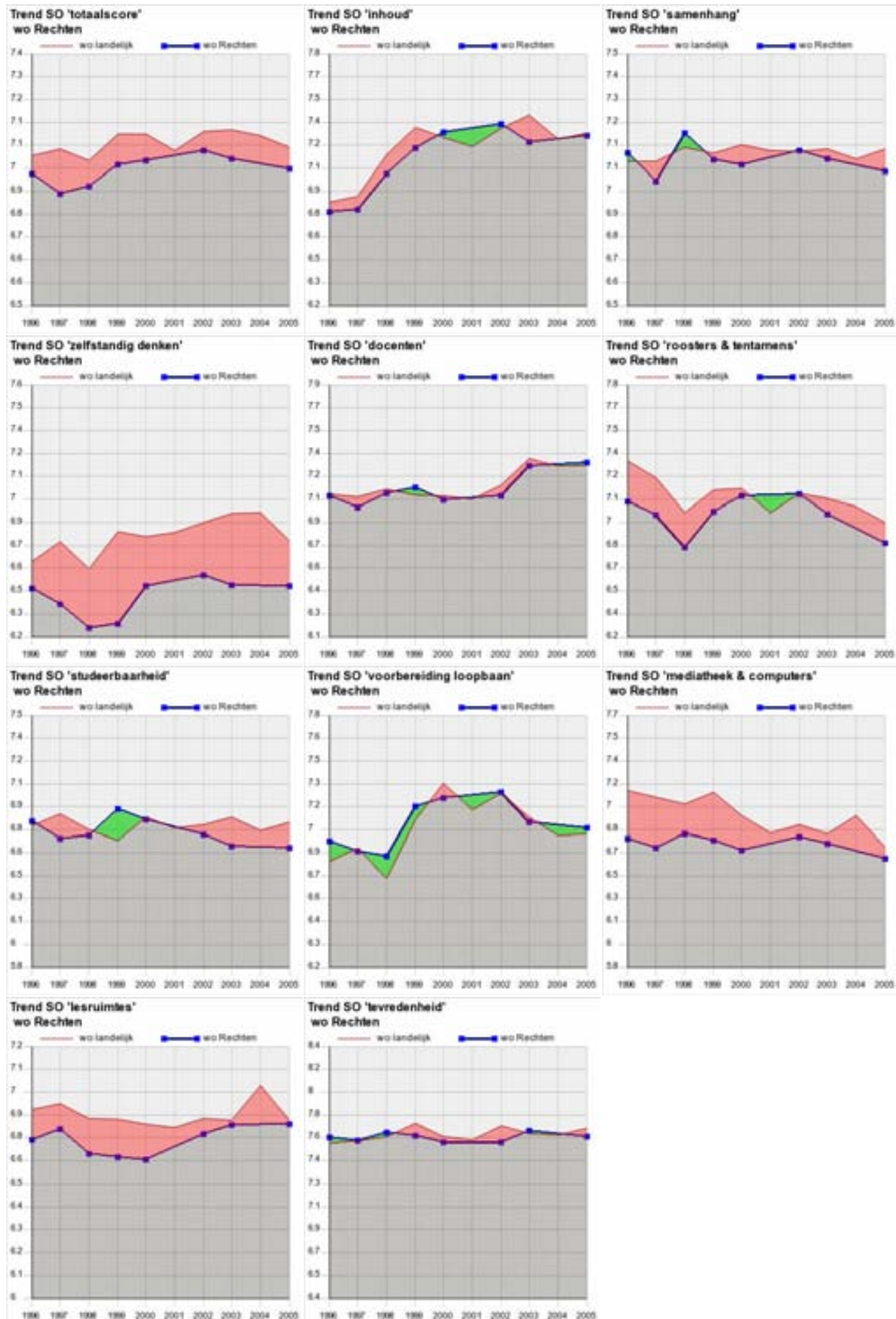

18. WO Cultuur	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	7,00	-0,02	7,12	0,07	6,96	-0,04	7,03	-0,07		7,06	0,02	7,07	-0,04	7,28	0,16	7,04	-0,01	7,15	0,05	
inhoud	7,01	0,16	7,13	0,24	7,08	-0,07	7,30	-0,03		7,25	0,04	7,33	0,00	7,77	0,36	7,45	0,15	7,48	0,22	
samenhang	7,11	0,03	7,14	0,06	7,23	0,10	7,10	-0,01		7,15	0,03	7,07	-0,05	7,30	0,18	7,09	-0,04	7,04	-0,05	
zelfstandig denken	6,76	0,13	6,83	0,08	6,50	-0,09	6,60	-0,20		6,91	0,11	7,00	0,14	7,11	0,20	6,83	0,07	7,00	0,09	
docenten	7,28	0,19	7,30	0,22	7,38	0,25	7,30	0,21		7,25	0,19	7,38	0,22	7,65	0,31	7,41	0,12	7,55	0,27	
roosters&tentamens	7,42	0,09	7,49	0,26	7,22	0,20	7,20	0,05		6,95	-0,07	6,97	-0,16	7,32	0,21	6,82	-0,14	7,01	-0,04	
studeerbaarheid	7,00	0,21	7,10	0,23	6,97	0,20	6,90	0,21		6,95	0,18	6,84	0,05	7,07	0,22	6,94	0,13	6,87	0,11	
voorbereiding loopbaan	6,31	-0,52	6,63	-0,29	6,20	-0,53	6,70	-0,40		7,01	-0,16	7,01	-0,26	6,99	-0,13	6,78	-0,23	6,73	-0,27	
mediatheek&computers	6,94	-0,19	6,93	-0,15	6,78	-0,25	6,90	-0,23		6,75	-0,07	6,53	-0,35	6,73	-0,08	6,55	-0,16	6,87	-0,08	
lesruimtes	6,91	0,01	6,96	0,03	6,80	-0,05	6,80	-0,05		6,65	-0,16	6,79	-0,07	6,86	0,01	6,74	-0,11	6,93	-0,09	
tevredenheid	7,51	-0,07	7,69	0,09	7,42	-0,21	7,50	-0,24		7,69	0,09	7,75	0,03	7,98	0,32	7,75	0,05	7,98	0,33	

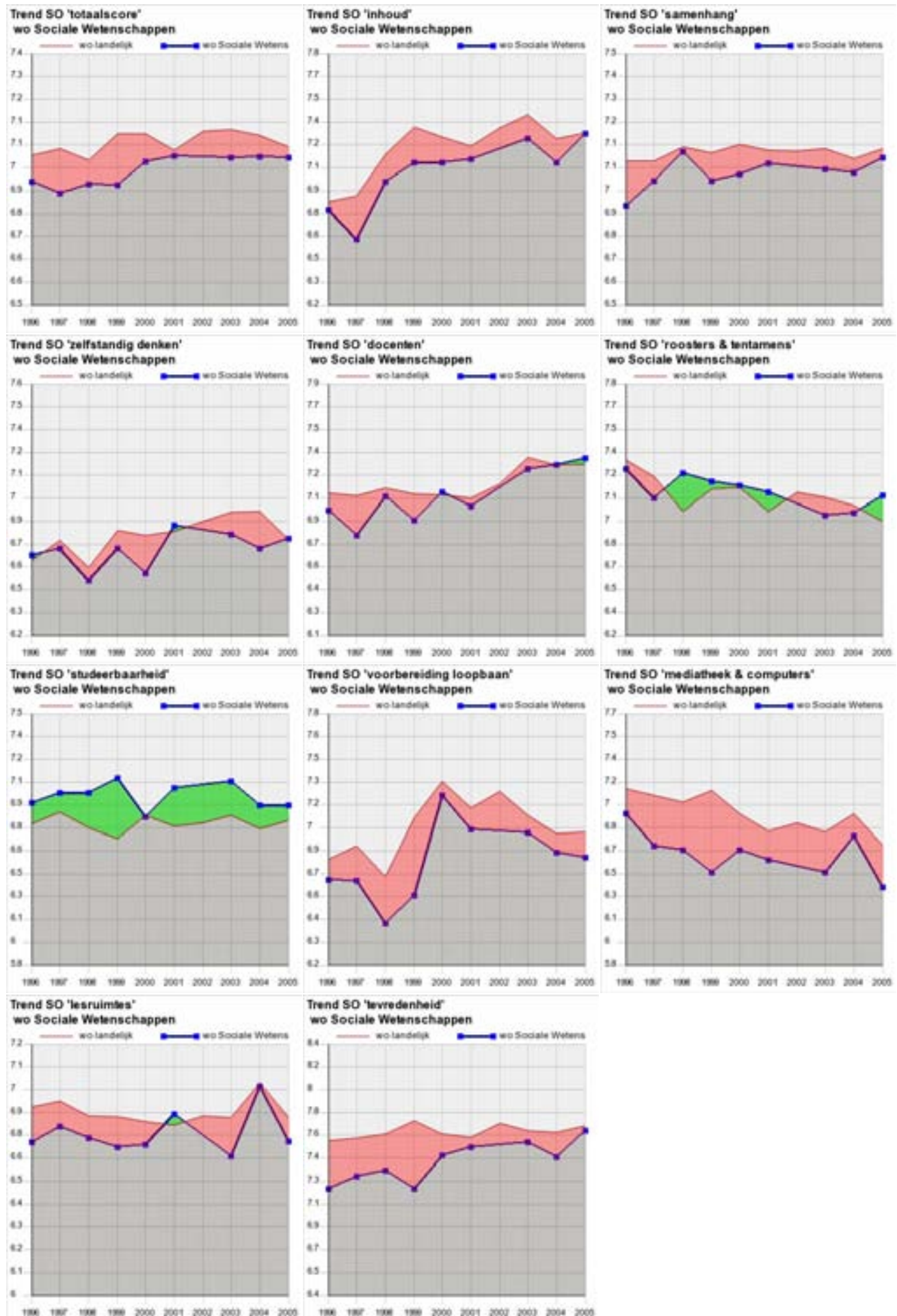

19. WO Rechten	1996	1997	1997	1997	1998	1998	1998	1998	1998	1999	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2001	2002	2002	2002	2003	2003	2003	2003	2004	2004	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,96	-0,07	6,88	-0,16	6,91	-0,09	6,99	-0,11	7,00	-0,10	7,00	-0,10	7,00	-0,10	7,00	-0,10	7,00	-0,10	7,04	-0,07	7,01	-0,11	7,01	-0,11	6,97	-0,08	6,97	-0,08	6,97	-0,08
inhoud	6,78	-0,07	6,80	-0,08	7,03	-0,12	7,20	-0,14	7,30	0,03	7,30	0,03	7,30	0,03	7,30	0,03	7,30	0,03	7,35	0,03	7,24	-0,17	7,28	-0,02	7,28	-0,02	7,28	-0,02	7,28	-0,02
samenhang	7,11	0,03	7,00	-0,08	7,19	0,06	7,08	-0,03	7,06	-0,08	7,06	-0,08	7,06	-0,08	7,06	-0,08	7,06	-0,08	7,12	0,01	7,09	-0,04	7,09	-0,04	7,04	-0,09	7,04	-0,09	7,04	-0,09
zelfstandig denken	6,48	-0,15	6,40	-0,35	6,27	-0,33	6,29	-0,51	6,50	-0,28	6,50	-0,28	6,50	-0,28	6,50	-0,28	6,50	-0,28	6,56	-0,30	6,50	-0,40	6,50	-0,40	6,50	-0,25	6,50	-0,25	6,50	-0,25
docenten	7,08	-0,01	7,00	-0,08	7,10	-0,03	7,14	0,05	7,05	-0,03	7,05	-0,03	7,05	-0,03	7,05	-0,03	7,05	-0,03	7,08	-0,07	7,29	-0,05	7,31	0,02	7,31	0,02	7,31	0,02	7,31	0,02
roosters&tentamens	7,08	-0,25	7,00	-0,23	6,80	-0,21	7,02	-0,13	7,12	-0,05	7,12	-0,05	7,12	-0,05	7,12	-0,05	7,12	-0,05	7,13	0,00	7,00	-0,10	6,83	-0,13	6,83	-0,13	6,83	-0,13	6,83	-0,13
studeerbaarheid	6,82	0,03	6,70	-0,17	6,72	-0,04	6,90	0,21	6,83	-0,02	6,83	-0,02	6,83	-0,02	6,83	-0,02	6,83	-0,02	6,73	-0,07	6,65	-0,20	6,64	-0,18	6,64	-0,18	6,64	-0,18	6,64	-0,18
voorbereiding loopbaan	6,96	0,13	6,90	-0,02	6,87	0,14	7,19	0,09	7,24	-0,10	7,24	-0,10	7,24	-0,10	7,24	-0,10	7,24	-0,10	7,28	0,01	7,09	-0,03	7,05	0,04	7,05	0,04	7,05	0,04	7,05	0,04
mediatheek&computers	6,77	-0,36	6,70	-0,39	6,81	-0,22	6,76	-0,37	6,69	-0,26	6,69	-0,26	6,69	-0,26	6,69	-0,26	6,69	-0,26	6,78	-0,10	6,73	-0,07	6,62	-0,09	6,62	-0,09	6,62	-0,09	6,62	-0,09
lesruimtes	6,75	-0,15	6,80	-0,13	6,68	-0,18	6,66	-0,19	6,65	-0,18	6,65	-0,18	6,65	-0,18	6,65	-0,18	6,65	-0,18	6,78	-0,08	6,82	-0,02	6,83	-0,02	6,83	-0,02	6,83	-0,02	6,83	-0,02
tevredenheid	7,62	0,04	7,60	0,00	7,67	0,04	7,64	-0,10	7,59	-0,05	7,59	-0,05	7,59	-0,05	7,59	-0,05	7,59	-0,05	7,59	-0,13	7,68	0,02	7,64	-0,06	7,64	-0,06	7,64	-0,06	7,64	-0,06

19. wo Rechten

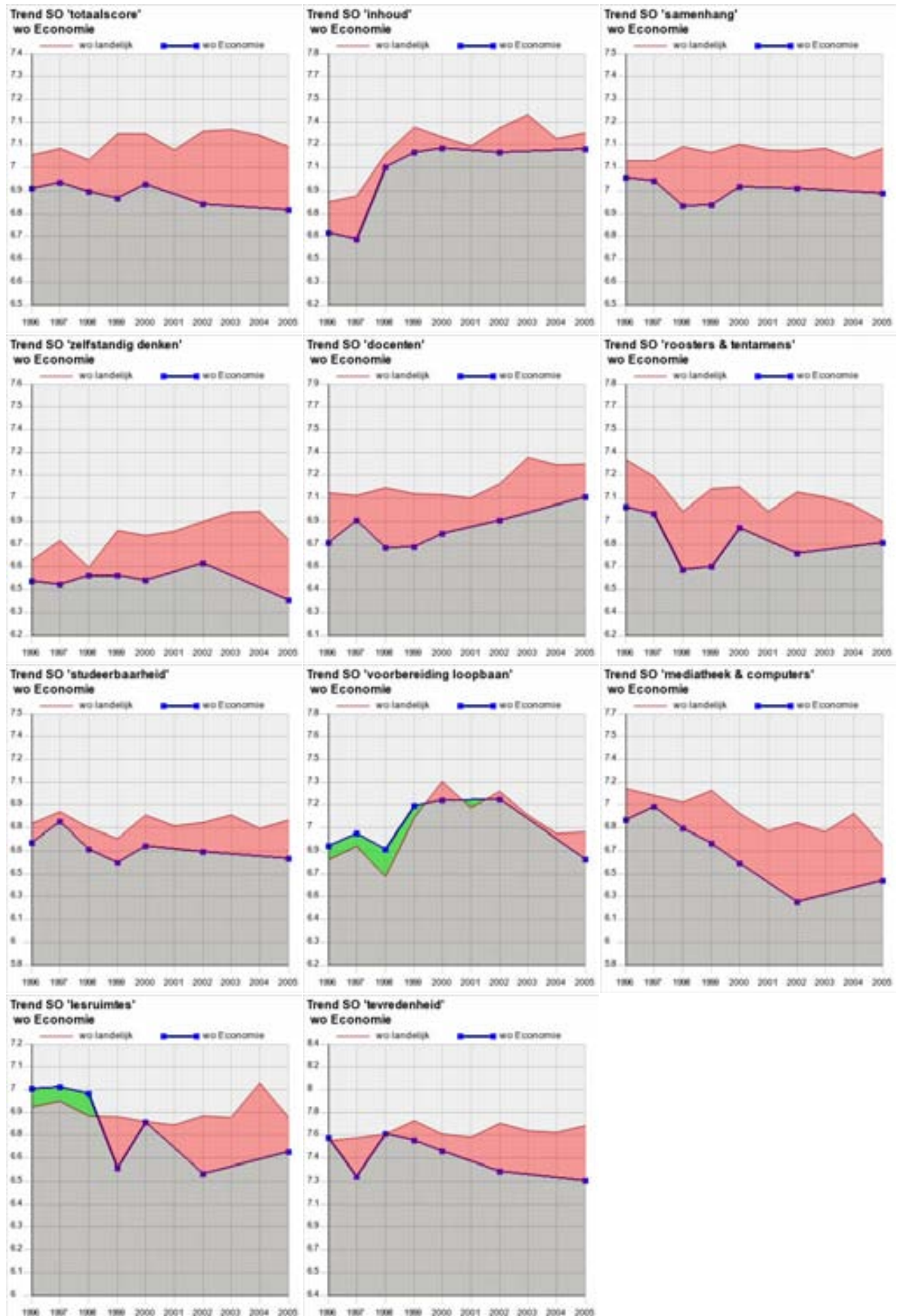

20. WO Overige Sociale Wetenschapp	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2003	2004	2004	2005	2005
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,92	-0,10	6,88	-0,16	6,91	-0,09	6,91	-0,19	7,00	-0,10	7,02	-0,02		7,01	-0,10	7,01	-0,04	7,01	-0,08	
inhoud	6,79	-0,05	6,60	-0,28	6,98	-0,18	7,10	-0,23	7,10	-0,17	7,12	-0,08		7,26	-0,15	7,29	-0,01	7,10	-0,16	
samenhang	6,90	-0,18	7,00	-0,08	7,12	-0,02	7,00	-0,11	7,02	-0,12	7,07	-0,05		7,04	-0,08	7,09	-0,04	7,03	-0,06	
zelfstandig denken	6,67	0,03	6,70	-0,05	6,52	-0,07	6,70	-0,10	6,56	-0,21	6,83	0,03		6,78	-0,12	6,76	0,01	6,70	-0,20	
docenten	6,97	-0,12	6,80	-0,28	7,07	-0,06	6,90	-0,19	7,10	0,02	7,00	-0,06		7,26	-0,08	7,33	0,04	7,29	0,00	
roosters&tentamens	7,28	-0,05	7,10	-0,13	7,25	0,24	7,20	0,05	7,18	0,01	7,13	0,11		6,99	-0,11	7,11	0,16	7,00	-0,05	
studeerbaarheid	6,93	0,14	7,00	0,13	7,00	0,24	7,10	0,41	6,84	-0,01	7,03	0,26		7,07	0,23	6,91	0,10	6,91	0,16	
voorbereiding loopbaan	6,70	-0,13	6,70	-0,22	6,42	-0,31	6,60	-0,50	7,25	-0,09	7,03	-0,14		7,01	-0,11	6,85	-0,16	6,88	-0,13	
mediatheek&computers	6,95	-0,18	6,70	-0,39	6,67	-0,36	6,50	-0,63	6,67	-0,27	6,59	-0,22		6,50	-0,31	6,39	-0,33	6,78	-0,18	
lesruimtes	6,72	-0,18	6,80	-0,13	6,75	-0,11	6,70	-0,15	6,71	-0,12	6,86	0,05		6,65	-0,19	6,73	-0,12	7,00	-0,02	
tevredenheid	7,20	-0,38	7,30	-0,30	7,35	-0,28	7,20	-0,54	7,46	-0,17	7,52	-0,08		7,57	-0,09	7,66	-0,04	7,45	-0,19	

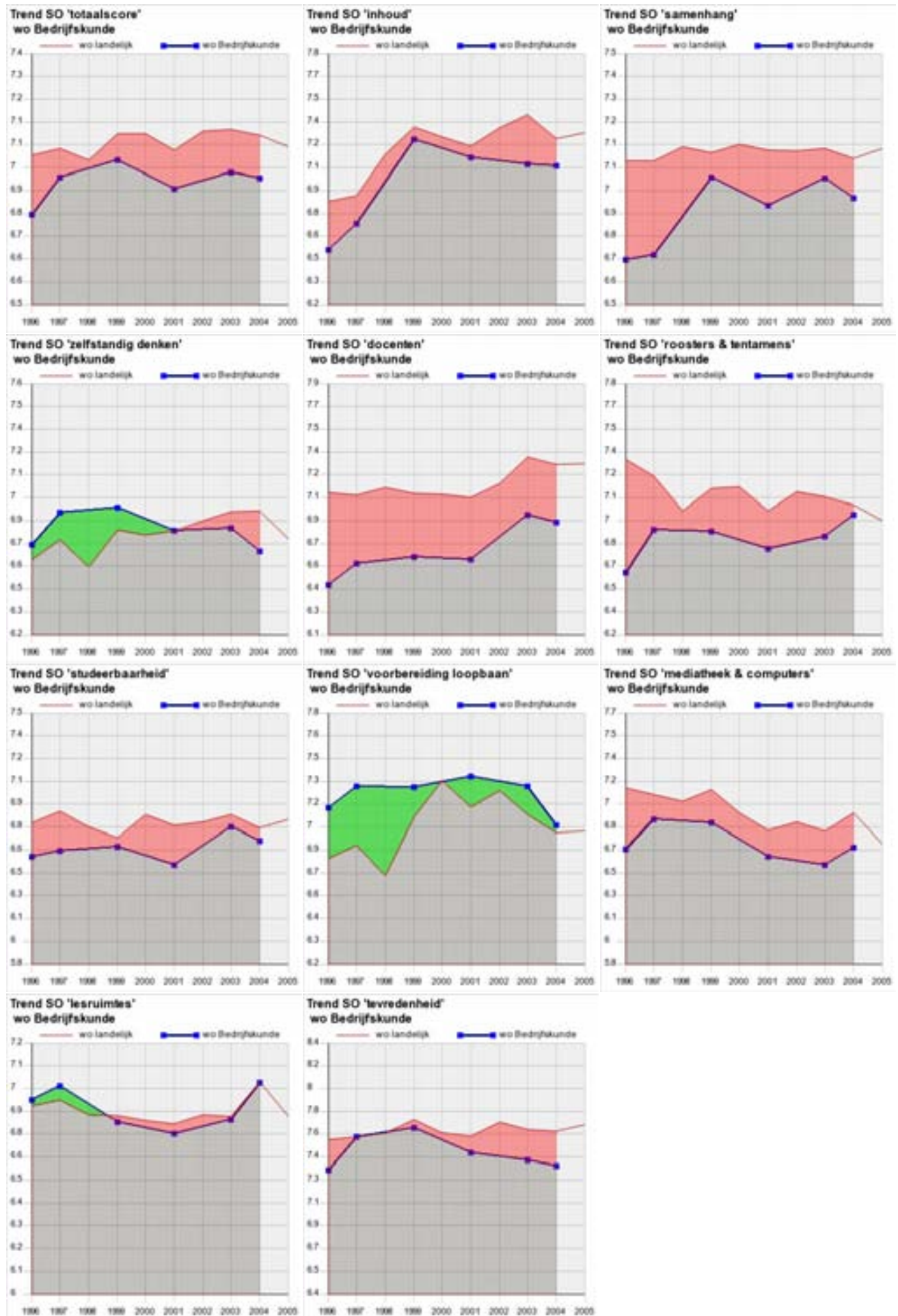
21, WO Economie	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,90	-0,12	6,92	-0,12	6,89	-0,11	6,86	-0,24	6,92	-0,18		6,84	-0,27		6,82	-0,23				
inhoud	6,64	-0,21	6,60	-0,28	7,07	-0,09	7,16	-0,17	7,19	-0,08		7,17	-0,16		7,18	-0,11				
samenhang	7,01	-0,07	7,00	-0,08	6,90	-0,23	6,90	-0,21	6,97	-0,17		6,97	-0,15		6,95	-0,18				
zelfstandig denken	6,52	-0,12	6,50	-0,25	6,55	-0,04	6,55	-0,25	6,52	-0,25		6,62	-0,24		6,41	-0,34				
docenten	6,75	-0,34	6,90	-0,18	6,72	-0,41	6,72	-0,36	6,81	-0,27		6,90	-0,25		7,06	-0,22				
roosters&tentamens	7,04	-0,29	7,00	-0,23	6,65	-0,36	6,67	-0,48	6,91	-0,25		6,75	-0,38		6,82	-0,14				
studeerbaarheid	6,66	-0,13	6,80	-0,07	6,62	-0,15	6,53	-0,17	6,64	-0,21		6,60	-0,19		6,55	-0,26				
voorbereiding loopbaan	6,92	0,09	7,00	0,08	6,90	0,17	7,18	0,08	7,22	-0,12		7,22	-0,05		6,84	-0,17				
mediatheek&computers	6,90	-0,23	7,00	-0,09	6,83	-0,20	6,72	-0,40	6,57	-0,37		6,28	-0,60		6,44	-0,27				
lesruimtes	6,99	0,09	7,00	0,07	6,97	0,11	6,60	-0,25	6,82	-0,01		6,57	-0,29		6,67	-0,18				
tevredenheid	7,60	0,02	7,30	-0,30	7,63	0,00	7,58	-0,16	7,49	-0,14		7,34	-0,38		7,26	-0,44				

21. wo Economie

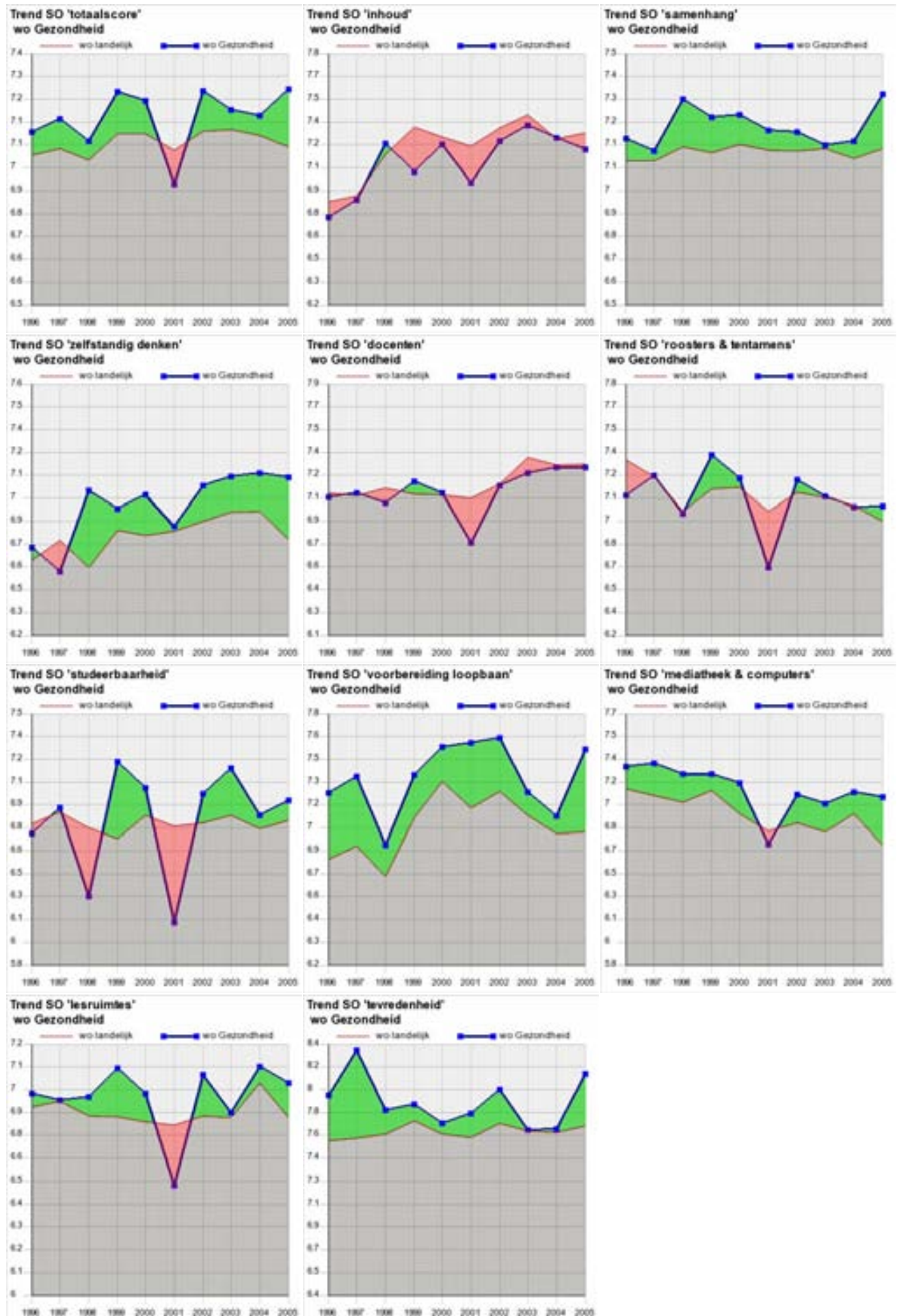

22. WO Bedrijfskunde		1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2003	2004	2004	2005	2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	6,80	-0,22	6,94	-0,10			7,00	-0,10			6,90	-0,14			6,96	-0,16			6,94	-0,16		
inhoud	6,53	-0,32	6,70	-0,18			7,25	-0,08			7,13	-0,08			7,09	-0,32			7,08	-0,18		
samenhang	6,68	-0,40	6,70	-0,38			7,01	-0,10			6,90	-0,22			7,01	-0,12			6,93	-0,16		
zelfstandig denken	6,72	0,08	6,90	0,15			6,93	0,13			6,80	0,00			6,81	-0,09			6,69	-0,22		
docenten	6,45	-0,64	6,60	-0,48			6,65	-0,44			6,63	-0,43			6,94	-0,40			6,89	-0,40		
roosters&tentamens	6,63	-0,70	6,90	-0,33			6,89	-0,27			6,78	-0,24			6,86	-0,25			6,99	-0,06		
studeerbaarheid	6,56	-0,23	6,60	-0,27			6,63	-0,06			6,51	-0,27			6,76	-0,08			6,67	-0,09		
voorbereiding loopbaan	7,16	0,33	7,30	0,38			7,30	0,19			7,36	0,20			7,30	0,18			7,05	0,04		
mediatheek&computers	6,67	-0,46	6,90	-0,19			6,87	-0,25			6,62	-0,20			6,55	-0,26			6,68	-0,27		
lesruimtes	6,93	0,03	7,00	0,07			6,82	-0,03			6,76	-0,05			6,83	-0,01			7,02	0,00		
tevredenheid	7,34	-0,24	7,60	0,00			7,67	-0,06			7,48	-0,13			7,42	-0,24			7,37	-0,27		

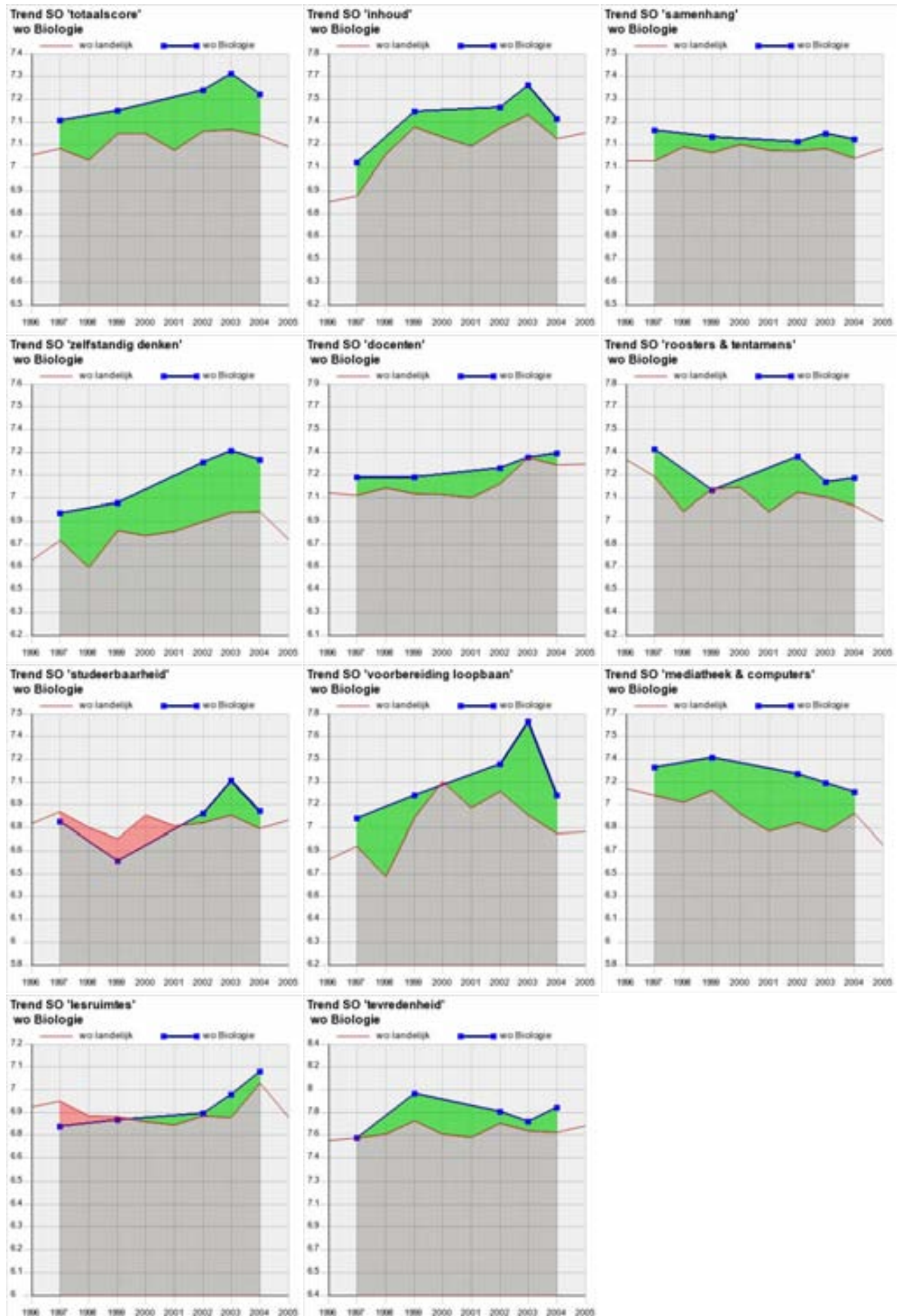
22. wo Bedrijfskunde

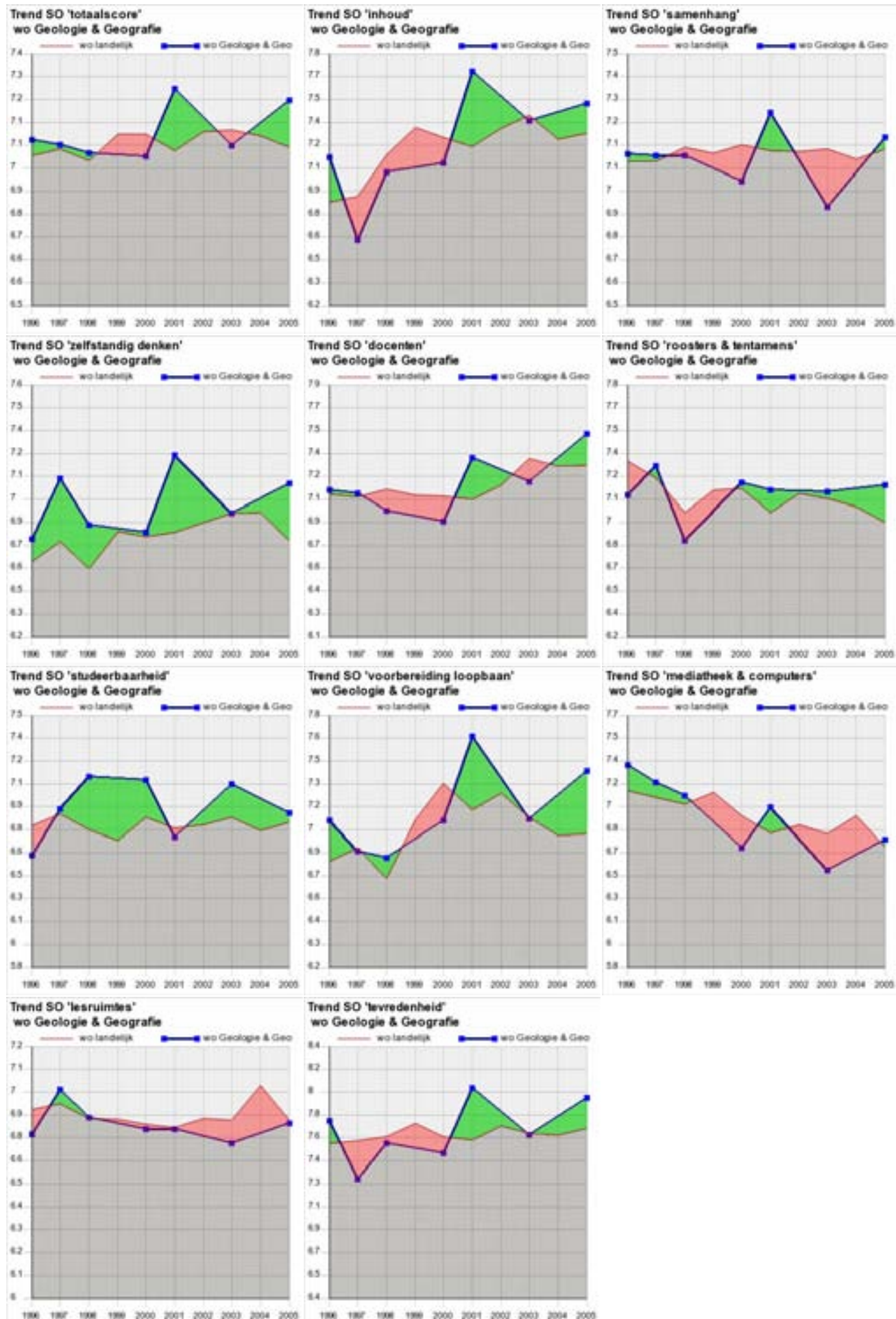
23. WO Gezondheid	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	7,11	0,09	7,16	0,11	7,08	0,07	7,26	0,16	7,23	0,13	6,91	-0,13	7,26	0,15	7,19	0,08	7,27	0,21	7,17	0,07
inhoud	6,74	-0,10	6,86	-0,03	7,23	0,07	7,04	-0,29	7,22	-0,05	6,97	-0,24	7,24	-0,09	7,34	-0,07	7,19	-0,11	7,26	0,01
samenhang	7,17	0,09	7,12	0,04	7,33	0,19	7,25	0,14	7,26	0,12	7,20	0,08	7,19	0,08	7,14	0,01	7,35	0,22	7,16	0,07
zelfstandig denken	6,71	0,07	6,57	-0,18	7,03	0,43	6,92	0,12	7,00	0,23	6,83	0,03	7,05	0,20	7,10	0,20	7,10	0,35	7,12	0,21
docenten	7,07	-0,02	7,09	0,01	7,03	-0,10	7,17	0,08	7,09	0,01	6,75	-0,31	7,14	-0,01	7,23	-0,11	7,27	-0,02	7,27	-0,02
roosters&tentamens	7,11	-0,22	7,23	0,00	7,00	-0,01	7,37	0,21	7,22	0,06	6,67	-0,35	7,21	0,08	7,11	0,00	7,05	0,09	7,04	-0,01
studeerbaarheid	6,72	-0,07	6,89	0,02	6,30	-0,46	7,21	0,52	7,03	0,19	6,12	-0,66	6,99	0,20	7,16	0,32	6,95	0,14	6,85	0,09
voorbereiding loopbaan	7,26	0,43	7,37	0,45	6,93	0,20	7,38	0,28	7,56	0,22	7,59	0,42	7,62	0,35	7,27	0,15	7,55	0,54	7,12	0,11
mediatheek&computers	7,31	0,17	7,33	0,24	7,25	0,21	7,25	0,12	7,18	0,23	6,72	-0,10	7,09	0,22	7,02	0,22	7,07	0,36	7,11	0,16
lesruimtes	6,97	0,07	6,93	0,00	6,95	0,10	7,10	0,24	6,97	0,14	6,51	-0,30	7,06	0,21	6,87	0,03	7,02	0,17	7,10	0,08
tevredenheid	7,94	0,36	8,30	0,70	7,83	0,19	7,87	0,13	7,72	0,08	7,79	0,19	7,98	0,27	7,67	0,01	8,11	0,41	7,67	0,03

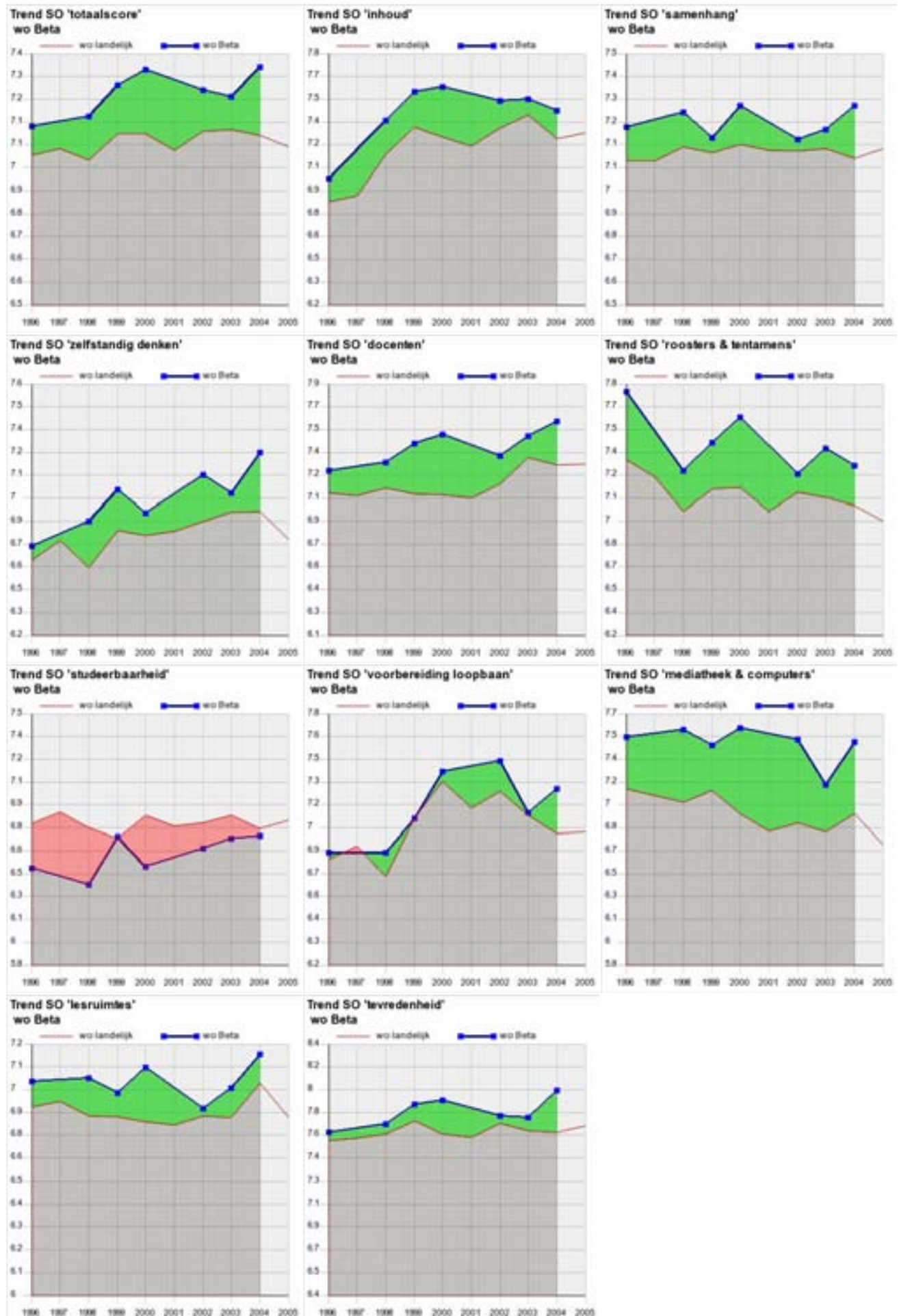
24. WO Biowetenschappen	1996		1997		1997		1998		1998		1999		1999		2000		2000		2001		2001		2002		2002		2003		2003		2004		2004		2005		2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)		
totaalscore			7,15	0,11					7,19	0,09													7,26	0,15	7,33	0,21							7,25	0,15				
inhoud			7,10	0,22					7,43	0,10													7,46	0,14	7,61	0,20							7,39	0,13				
samenhang			7,20	0,12					7,17	0,06													7,15	0,04	7,19	0,06							7,16	0,08				
zelfstandig denken			6,90	0,15					6,95	0,15													7,18	0,32	7,25	0,34							7,20	0,29				
docenten			7,20	0,12					7,20	0,11													7,27	0,11	7,34	0,00							7,36	0,08				
roosters&tentamens			7,40	0,17					7,14	-0,01													7,35	0,22	7,19	0,09							7,22	0,17				
studeerbaarheid			6,80	-0,07					6,54	-0,15													6,85	0,06	7,08	0,24							6,87	0,12				
voorbereiding loopbaan			7,10	0,18					7,25	0,14													7,45	0,18	7,73	0,61							7,25	0,24				
mediatheek&computers			7,30	0,21					7,37	0,25													7,25	0,37	7,18	0,37							7,11	0,16				
lesruimtes			6,80	-0,13					6,83	-0,02													6,87	0,01	6,96	0,12							7,08	0,06				
tevredenheid			7,60	0,00					7,95	0,22													7,81	0,09	7,73	0,07							7,84	0,20				

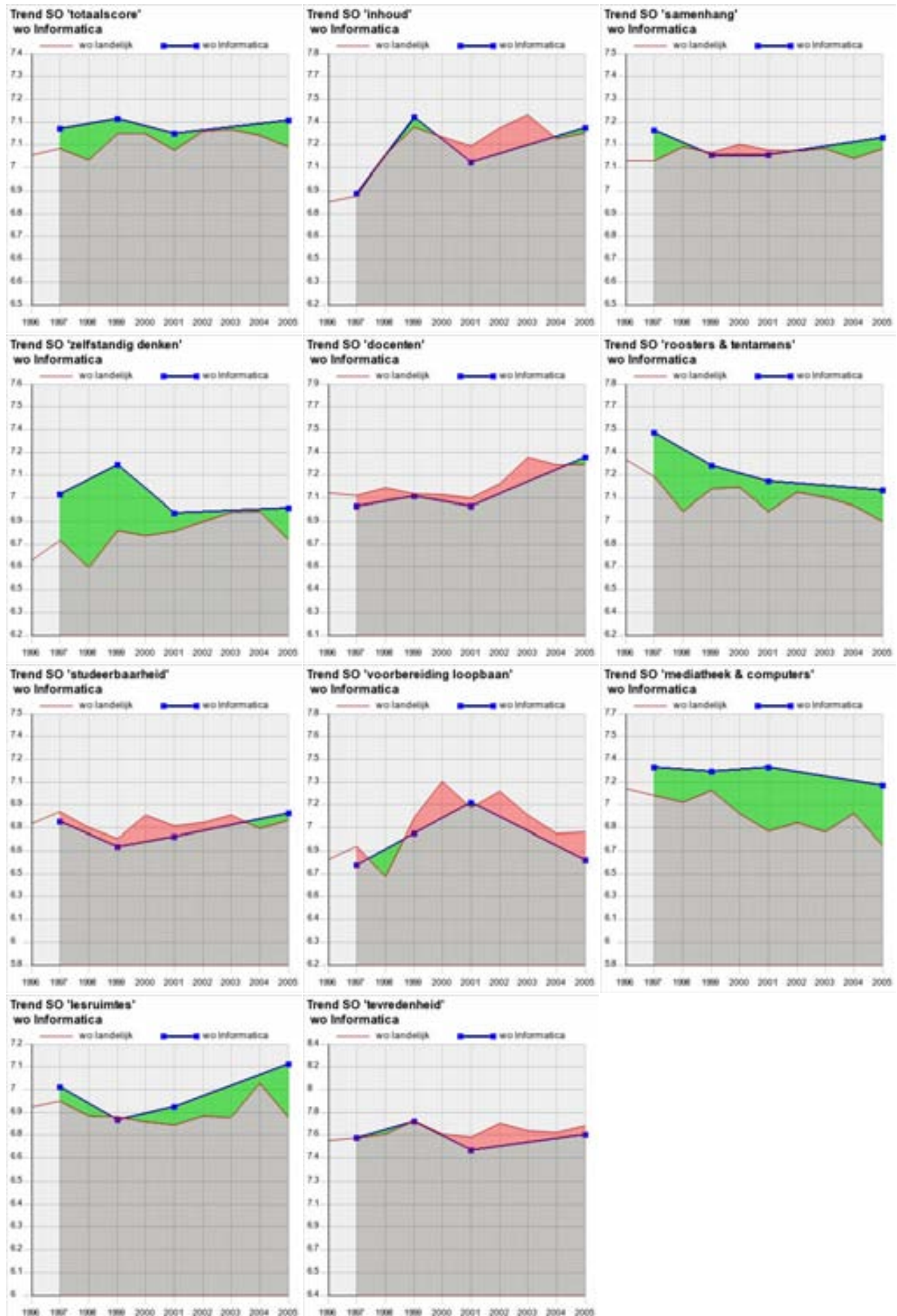
25. WO Geologie & Geografie	1996		1997		1998		1999		2000		2001		2002		2003		2004		2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore	7,08	0,06	7,06	0,02	7,03	0,03	7,02	-0,08	7,27	0,23	7,06	-0,06	7,23	0,17	7,06	-0,04	7,23	0,17		
inhoud	7,14	0,29	6,60	-0,28	7,04	-0,12	7,10	-0,14	7,70	0,49	7,38	-0,04	7,49	0,19	7,38	-0,04	7,49	0,19		
samenhang	7,11	0,03	7,10	0,02	7,10	-0,03	7,00	-0,14	7,27	0,15	6,89	-0,23	7,17	0,05	6,89	-0,23	7,17	0,05		
zelfstandig denken	6,76	0,12	7,10	0,35	6,84	0,25	6,80	0,02	7,23	0,43	6,90	0,00	7,07	0,32	6,90	0,00	7,07	0,32		
docenten	7,12	0,03	7,10	0,02	6,98	-0,15	6,90	-0,18	7,34	0,29	7,18	-0,16	7,51	0,22	7,18	-0,16	7,51	0,22		
roosters&tentamens	7,12	-0,21	7,30	0,07	6,84	-0,17	7,20	0,04	7,16	0,14	7,14	0,04	7,19	0,23	7,14	0,04	7,19	0,23		
studeerbaarheid	6,59	-0,20	6,90	0,03	7,12	0,36	7,10	0,25	6,71	-0,07	7,07	0,22	6,87	0,06	7,07	0,22	6,87	0,06		
voorbereiding loopbaan	7,10	0,26	6,90	-0,02	6,86	0,13	7,10	-0,24	7,64	0,48	7,11	-0,01	7,42	0,40	7,11	-0,01	7,42	0,40		
mediatheek&computers	7,33	0,19	7,20	0,11	7,10	0,06	6,70	-0,25	7,01	0,20	6,53	-0,28	6,77	0,06	6,53	-0,28	6,77	0,06		
lesruimtes	6,78	-0,12	7,00	0,07	6,86	0,01	6,80	-0,03	6,80	-0,01	6,73	-0,11	6,83	-0,02	6,73	-0,11	6,83	-0,02		
tevredenheid	7,76	0,18	7,30	-0,30	7,58	-0,05	7,50	-0,13	8,02	0,41	7,65	-0,01	7,94	0,24	7,65	-0,01	7,94	0,24		

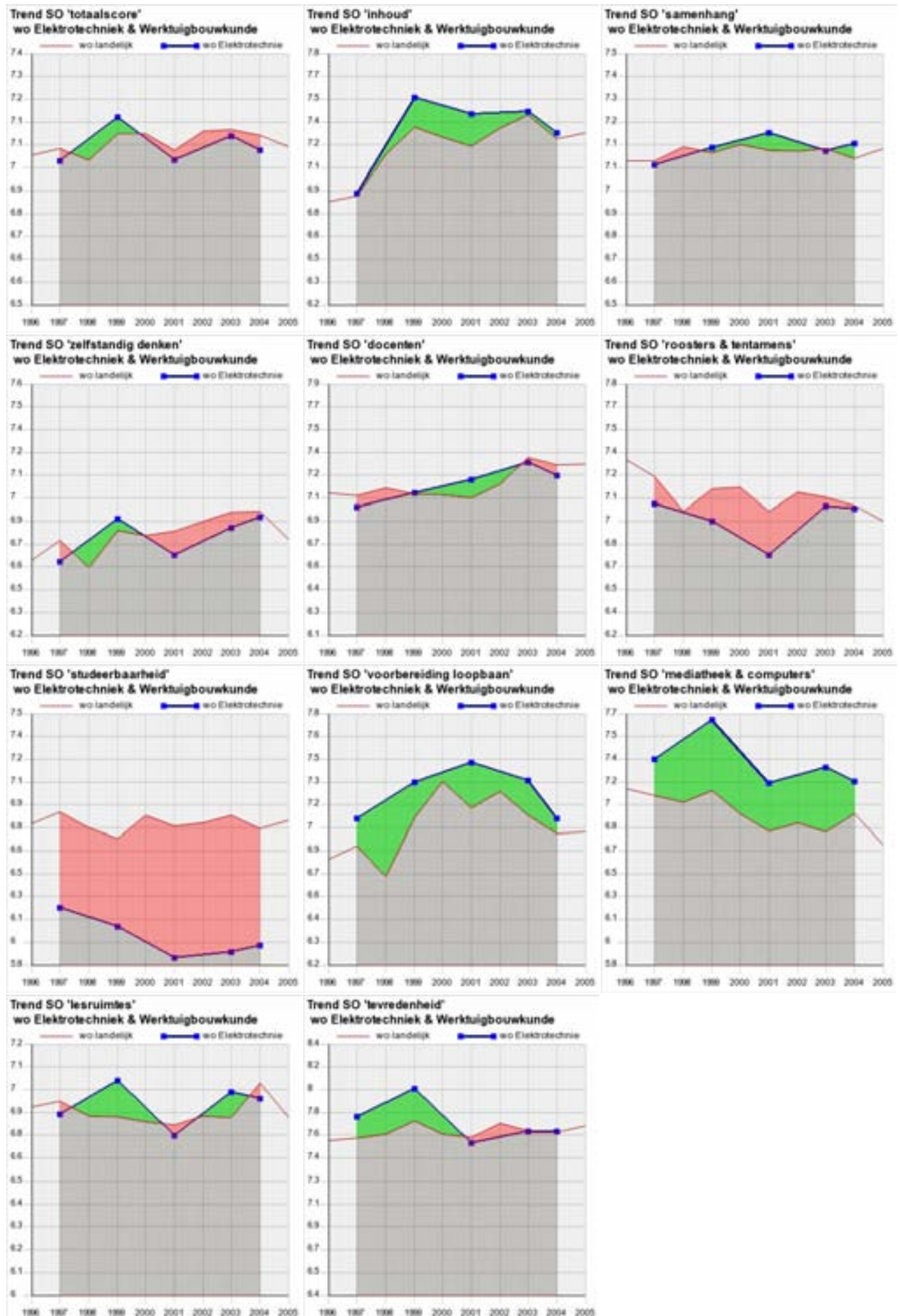
26. WO Beta	1996		1997		1997		1998		1998		1999		1999		2000		2000		2001		2002		2002		2003		2003		2004		2004		2005		2005			
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)				
totaalscore	7,13	0,11					7,16	0,16	7,28	0,18	7,34	0,24					7,26	0,15	7,24	0,12											7,35	0,25						
inhoud	7,00	0,15					7,38	0,22	7,57	0,23	7,60	0,33					7,51	0,18	7,52	0,10										7,44	0,18							
samenhang	7,21	0,13					7,27	0,14	7,17	0,06	7,30	0,16					7,16	0,05	7,20	0,08																		
zelfstandig denken	6,71	0,08					6,85	0,26	7,03	0,23	6,90	0,12					7,11	0,26	7,01	0,11																		
docenten	7,25	0,16					7,31	0,18	7,44	0,35	7,50	0,42					7,35	0,20	7,49	0,15																		
roosters&tentamens	7,76	0,42					7,27	0,25	7,44	0,29	7,60	0,44					7,24	0,11	7,41	0,30																		
studeerbaarheid	6,49	-0,31					6,38	-0,38	6,70	0,01	6,50	-0,35					6,62	-0,17	6,69	-0,15																		
voorbereiding loopbaan	6,88	0,05					6,88	0,15	7,10	0,00	7,40	0,06					7,47	0,20	7,14	0,02																		
mediatheek&computers	7,53	0,40					7,59	0,55	7,47	0,34	7,60	0,65					7,51	0,63	7,17	0,36																		
lesruimtes	7,03	0,13					7,04	0,19	6,97	0,12	7,10	0,27					6,89	0,04	7,00	0,15																		
tevredenheid	7,64	0,06					7,71	0,08	7,87	0,13	7,90	0,27					7,78	0,06	7,77	0,11																		

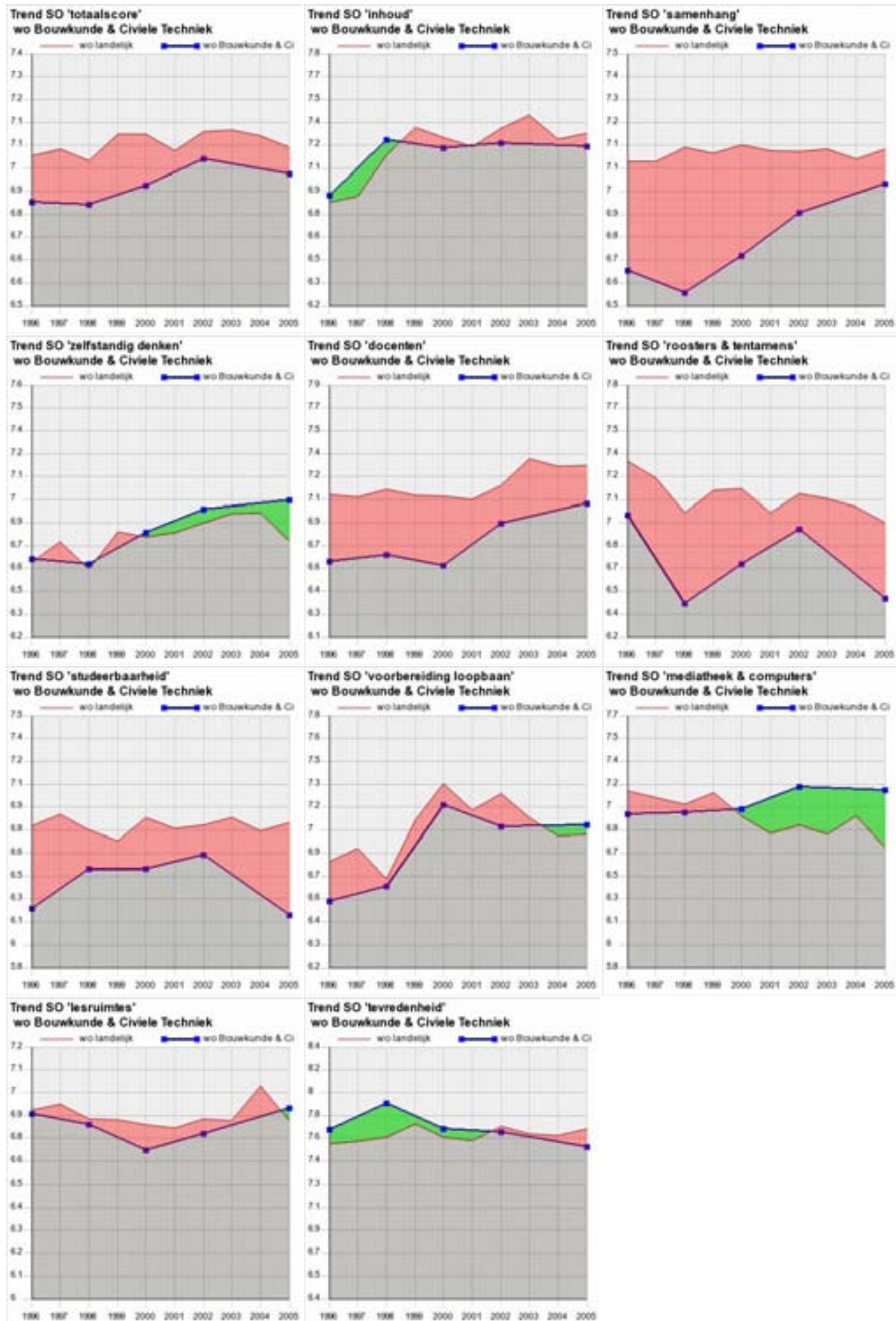
	1996	1997	1997	1997	1998	1998	1998	1998	1998	1999	1999	1999	1999	2000	2000	2000	2000	2000	2001	2001	2001	2001	2002	2002	2002	2002	2003	2003	2003	2003	2003	2004	2004	2004	2004	2005	2005			
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)		
27. WO Informatica																																								
totaalscore		7,12	0,08				7,16	0,06			7,10	-0,11						7,10	0,06														7,15	0,10						
inhoud		6,90	0,02				7,40	0,07			7,10	-0,01						7,10	-0,02														7,33	0,03						
samenhang		7,20	0,12				7,10	-0,01																									7,17	0,04						
zelfstandig denken		7,00	0,25				7,17	0,37										6,90	0,10														6,93	0,18						
docenten		7,00	-0,08				7,07	-0,02										7,00	-0,06														7,34	0,05						
roosters&tentamens		7,50	0,27				7,30	0,15										7,20	0,18														7,15	0,19						
studeerbaarheid		6,80	-0,07				6,63	-0,06										6,70	-0,08														6,86	0,04						
voorbereiding loopbaan		6,80	-0,12				7,00	-0,10										7,20	0,03														6,83	-0,18						
media&computers		7,30	0,21				7,27	0,14										7,30	0,43														7,16	0,45						
lesruimtes		7,00	0,07				6,83	-0,02										6,90	0,09														7,11	0,27						
tevredenheid		7,60	0,00				7,73	0,00										7,50	-0,10														7,63	-0,07						

	1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005	
	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
28. WO Elektrotechniek & Werktuigbouwkunde																				
totaalscore		7,00	-0,05		7,16	0,06			7,00	-0,04			7,09	-0,02			7,04	-0,06		
inhoud		6,90	0,02		7,53	0,20			7,42	0,21			7,44	0,03			7,29	0,04		
samenhang		7,06	-0,02		7,13	0,02			7,19	0,07			7,12	-0,01			7,15	0,06		
zelfstandig denken		6,63	-0,12		6,87	0,07			6,66	-0,13			6,82	-0,09			6,88	-0,03		
docenten		6,99	-0,08		7,09	0,01			7,18	0,12			7,31	-0,03			7,21	-0,08		
roosters&tentamens		7,06	-0,17		6,95	-0,20			6,75	-0,27			7,05	-0,06			7,03	-0,02		
studeerbaarheid		6,22	-0,65		6,09	-0,60			5,88	-0,89			5,92	-0,92			5,96	-0,80		
voorbereiding loopbaan		7,10	0,18		7,33	0,23			7,46	0,30			7,34	0,22			7,10	0,09		
mediatheek&computers		7,36	0,28		7,66	0,54			7,18	0,37			7,30	0,49			7,19	0,24		
lesruimtes		6,86	-0,07		7,03	0,18			6,75	-0,06			6,97	0,13			6,94	-0,08		
tevredenheid		7,77	0,17		7,99	0,26			7,56	-0,04			7,65	-0,01			7,65	0,01		

29. WO Bouwkunde & Civiele		1996	1997	1997	1998	1998	1999	1999	2000	2000	2001	2001	2002	2002	2003	2003	2004	2004	2005	2005	
Techniek		score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)	score	(dif)
totaalscore		6,85	-0,17		6,84	-0,16		6,91	-0,19				7,01	-0,10			6,95	-0,10			
inhoud		6,89	0,04		7,25	0,09		7,20	-0,07				7,23	-0,10			7,21	-0,09			
samenhang		6,64	-0,44		6,55	-0,58		6,70	-0,44				6,87	-0,24			6,99	-0,14			
zelfstandig denken		6,65	0,01		6,63	0,03		6,80	0,02				6,93	0,07			6,98	0,23			
docenten		6,63	-0,46		6,68	-0,45		6,60	-0,48				6,89	-0,26			7,03	-0,26			
roosters&tentamens		7,00	-0,33		6,45	-0,56		6,70	-0,46				6,91	-0,22			6,48	-0,47			
studeerbaarheid		6,23	-0,56		6,50	-0,26		6,50	-0,35				6,50	-0,20			6,19	-0,63			
voorbereiding loopbaan		6,58	-0,25		6,68	-0,05		7,20	-0,14				7,06	-0,21			7,07	0,06			
mediatheek&computers		6,96	-0,17		6,98	-0,06		7,00	0,05				7,17	0,29			7,14	0,43			
lesruimtes		6,88	-0,02		6,83	-0,03		6,70	-0,13				6,78	-0,07			6,91	0,06			
tevredenheid		7,69	0,11		7,90	0,27		7,70	0,07				7,67	-0,05			7,55	-0,15			

Bijlage 4: De vragenlijsten van de studentenenquête

De totale NSE vragenlijst bestaat uit zo'n 70-80 vragen. Dit rapport baseert zich bijna uitsluitend op de kwaliteitsoordelen zoals gereflecteerd in de 10 kwaliteitsoordelen.

Zoals besproken in Hfdst. 1.3, is de hoofdstructuur van de vragenlijst met deze 10 kwaliteitsaspecten onveranderd over de 10 jaar van dit rapport. Ieder kwaliteitsoordeel is geconstrueerd als een gemiddelde van 3 of 4 onderliggende deelvragen. In de loop van de 10 jaar is er wel een ontwikkeling geweest in de onderliggende vragen:

- **De manier van vraagstelling.** In de enquêtes van 1996 tot en met 2003 kregen studenten afhankelijk van het vragencluster een stelling of een vraag. In de clusters *inhoud, samenhang, zelfstandig leren denken, docenten* en *voorbereiding loopbaan* werden stellingen aan de studenten voorgelegd. In de clusters *roosters en tentamens, studeerbaarheid, mediatheek en computers* en *lesruimtes* werden vragen gesteld. Bij zowel de vragen als de stellingen werd gevraagd om een beoordeling tussen de 1 en de 10. Vanaf 2004 werden alle deelaspecten omschreven als een zogenaamd kenmerk. De vragen werden als volgt gesteld: geef een cijfer van 1 tot 10 voor... (De mate waarin de geboden studiestof inhoudelijk interessant is).
- **Aanpassing termen.** Sommige termen zijn aangepast vanwege nieuwe ontwikkelingen of nieuwe inzichten: de term 'bibliotheek' werd vervangen door 'mediatheek', en de vraag of docenten 'de stof goed overdragen' werd vervangen door de vraag of ze 'bijdragen aan je leerproces'.
- **Uitsplitsing vragen.** Enkele deelclusters hebben in latere jaren uitgesplitste varianten van vragen gekregen. Van 1996 t/m 2002 was er bijvoorbeeld slechts een stelling die betrekking had op de keuzemogelijkheden binnen de opleiding (vragencluster inhoud). Vanaf 2003 is deze stelling opgedeeld in een stelling/kenmerk over de keuzevrijheid betreffende bijvakken/keuzevakken en de keuzevrijheid betreffende de afstudeerrichting of specialisatie.

Op de volgende pagina's worden alle vragenclusters en deelvragen over 1999-2005 getoond.

In grijs aangegeven vragen zijn wezenlijk gewijzigd ten opzichte van het voorgaande jaar.

De 10 kwaliteits vragen en hun deelvragen, enquête 2005

INHOUD
De mate waarin de geboden studiestof inhoudelijk interessant is
Het niveau van de studiestof
De ruimte die het studieprogramma je biedt voor bijvakken en keuzevakken
De mogelijkheden om je eigen afstudeerrichting of specialisatie te kiezen of daar naar over te stappen
SAMENHANG
De aansluiting van de tentamens op de bestudeerde stof
De samenhang tussen de afzonderlijke vakken.
De mate waarin de studie jaren op elkaar voortbouwen.
ZELFSTANDIG LEREN DENKEN
De tijd die in het lesprogramma is ingebouwd voor oefening van praktische vaardigheden.
Het gebruik van onderwijsvormen waarbij je zelf met de stof aan de slag gaat.
De mate waarin het studieprogramma een kritische instelling stimuleert
DOCENTEN
De inhoudelijke deskundigheid van de docenten
Het vermogen van de docenten om de stof helder over te dragen en je leerproces te stimuleren
De beschikbaarheid van docenten als je ze nodig hebt
ROOSTERS EN TENTAMENS
De mate waarin het studierooster voor een goede spreiding van tentamens en studielast zorgt
De tijdigheid van tentamenaankondigingen
De tijdige bekendmaking van toetsresultaten en andere beoordelingen
De mogelijkheden om examens/tentamens te herkansen
STUDEERBAARHEID
De begeleiding van de studievoortgang
De haalbaarheid om de propedeuse af te ronden in de tijd die er voor staat
De haalbaarheid om de volledige opleiding af te ronden in de tijd die er voor staat
VOORBEREIDING LOOPBAAN
De mate waarin de studiestof up to date is
De mate waarin de opleiding een helder beeld geeft van beroep en arbeidsmarkt
De mogelijkheid die je opleiding je biedt om in het buitenland te studeren of stage te lopen
MEDIATHEEK EN COMPUTERS
De geschiktheid van de collegezalen en lesruimtes van jouw opleiding
De beschikbaarheid van werkplekken voor zelfstudie
De geschiktheid van examen/tentamenruimtes om er examen of tentamen in te doen
LESRUIMTES
De voor jou beschikbare bibliotheek- en mediafaciliteiten
De voor jou beschikbare computer- en netwerkfaciliteiten
De geschiktheid van de practicum- en oefenruimtes van jouw opleiding
TEVREDENHEID STUDIEKEUZE
Je tevredenheid achteraf over je keuze voor deze opleiding bij deze instelling?

De 10 kwaliteits vragen en hun deelvragen, enquête 2004

INHOUD
Opleiding inhoudelijk interessant?
Niveau studiestof
Aanbod keuzevakken (<i>voorheen samen met 1d</i>)
Keus afstudrichtingen/specs (<i>was samen met 1c</i>)
SAMENHANG
Tentamens sluiten aan op stof
Samenhang tussen de vakken
Opbouw studie jaren
ZELFSTANDIG LEREN DENKEN
Aandacht voor praktische oefening
Genoeg 'zelf aan de slag'?
Opl. stimuleert kritische houdng?
DOCENTEN
Docenten dragen stof helder over
Docenten vakinhoudelijk deskundig
Docenten beschikbaar als je ze nodig hebt
ROOSTERS EN TENTAMENS
Voldoende spreiding van tentamens en studielast
Tentamens tijdig aangekondigd?
Uitslagen tijdig bekend?
Mogelijkheden voor herkansing tentamens
STUDEERBAARHEID
Begeleiding studievoortgang voldoende?
Prop. te doen in beschikb. tijd? (<i>in 2003 samen met 6c</i>)
Studieprogramma haalbaar in beschikbare tijd?
VOORBEREIDING LOOPBAAN
Stof uptodate?
Goede voorbereiding arbeidsmarkt
Goede uitwisseling met buitenland?
HUISVESTING
Oordeel collegezalen en lesruimten
Voldoende werkplekken voor zelfstudie?
Examen-/tentamenruimtes geschikt?
FACILITEITEN***
Oordeel biblio-/mediatheekfaciliteiten
Oordeel over computer- en netwerfaciliteiten
Practicum- of oefenruimtes adequaat?
VOLGENDE KEER WEER?
Achteraf tevreden over keus voor deze opleiding?

De 10 kwaliteits vragen en hun deelvragen, enquête 2003

INHOUD
De mate waarin de geboden studiestof inhoudelijk interessant is·
Het niveau van de studiestof·
De ruimte die het studieprogramma je biedt voor bijvakken en keuzevakken·
De mogelijkheden om je eigen afstudeerrichting of specialisatie te kiezen of daarnaar over te stappen·
SAMENHANG
De aansluiting van de tentamens op de bestudeerde stof
v010_9: De samenhang tussen de afzonderlijke vakken·
De mate waarin de studie jaren op elkaar voortbouwen
ZELFSTANDIG LEREN DENKEN
v020_3: De tijd die in het lesprogramma is ingebouwd voor oefening van praktische vaardigheden
Het gebruik van onderwijsvormen waarbij je zelf met de stof aan de slag gaat·
v020_2: De mate waarin het studieprogramma een kritische instelling stimuleert·
DOCENTEN
Het vermogen van docenten om de stof helder over te dragen en je leerproces te stimuleren·
De inhoudelijke deskundigheid van docenten·
De beschikbaarheid van docenten als je ze nodig hebt
ROOSTERS EN TENTAMENS
De mate waarin het rooster voor voldoende spreiding van tentamens en studielast zorgt
De tijdigheid van tentamenaankondigingen
De tijdige bekendmaking van toetsresultaten en andere beoordelingen·
De mogelijkheden om examens/ tentamens te herkansen·
STUDEERBAARHEID
De begeleiding van de studievoortgang
De haalbaarheid om de propedeuse af te ronden in de tijd die er voor staat·
De haalbaarheid om de volledige opleiding af te ronden in de tijd die er voor staat·
VOORBEREIDING LOOPBAAN
De mate waarin de studiestof up-to-date is
De mate waarin de opleiding een helder beeld geeft van beroep en arbeidsmarkt·
De mogelijkheid die je opleiding je biedt om in het buitenland te studeren of stage te lopen
HUISVESTING
De geschiktheid van de collegezalen en lesruimtes van jouw opleiding·
De beschikbaarheid van werkplekken voor zelfstudie
De geschiktheid van examen/tentamenruimtes
FACILITEITEN***
De voor jou beschikbare bibliotheek- en mediafaciliteiten·
De voor jou beschikbare computer- en netwerkfaciliteiten·
De geschiktheid van de practicum- en oefenruimtes van jouw opleiding·
VOLGENDE KEER WEER?
Tevreden over keuze opleiding en instelling

De 10 kwaliteits vragen en hun deelvragen, enquête 2002

INHOUD
De geboden studiestof is inhoudelijk voldoende interessant <i>(t/m 1999: ..en uitdagend genoeg)</i>
Het onderwijs bij mijn opleiding heeft voldoende niveau
Het studieprogramma biedt voldoende keuzemogelijkheden.
SAMENHANG
De tentamens sluiten goed aan op de bestudeerde stof.
Er is genoeg samenhang tussen de afzonderlijke vakken <i>(t/m 1999: in het studieprogramma)</i>
De studie jaren bouwen voldoende op elkaar voort <i>(t/m '99: zie 2b)</i>
ZELFSTANDIG LEREN DENKEN
Er is voldoende tijd in het lesprogramma voor oefening van praktische vaardigheden.
Er is sprake van activerende onderwijsvormen, waarbij je zelf met de stof aan de slag gaat <i>(t/m 99: 'moderne ..vormen')</i>
Het studieprogramma stimuleert een kritische instelling. <i>(t/m 1999: '..stimuleert zelfstandig denken en..')</i>
DOCENTEN
De docenten dragen voldoende bij aan mijn leerproces <i>(t/m 1999: ..geven boeiend en helder les)</i>
De docenten zijn vakinhoudelijk deskundig, d.w.z. hun kennis is 'up to date' <i>(t/m 99: zonder laatste zinsdeel)</i>
Docenten zijn voldoende beschikbaar als je ze nodig hebt <i>(t/m 99: De docenten zetten zich goed in en...)</i>
ROOSTERS EN TENTAMENS
Zorgt het studierooster voor een goede spreiding van tentamens en studielast?
Worden tentamens tijdig aangekondigd?
Zijn de uitslagen snel genoeg bekend?
Heb je genoeg mogelijkheden om examens/tentamens te herkansen?
STUDEERBAARHEID
Is de begeleiding van de studievoortgang voldoende, bv in verband met het halen van de prestatienorm?
Is de propedeuse voor de gemiddelde student goed te doen in tijd die er voor staat?
Is het overige studieprogramma voor de gemiddelde student goed te doen in tijd die er voor staat?
VOORBEREIDING LOOPBAAN
Is de studiestof 'up to date'? (1999: zijn studiestof en kennis docenten up to date?)
Met het studieprogramma en de stages biedt de opleiding een goede voorbereiding op de arbeidsmarkt
Mijn opl. speelt voldoende in op internationale ontwikkelingen in mijn vakgebied <i>(t/m '99: 'ontwikk. op de arbeidsmarkt')</i>
HUISVESTING
Vind je de collegezalen en lesruimten voldoende geschikt voor het (theorie-)onderwijs dat wordt gegeven?
Vind je dat er voldoende werkplekken zijn die geschikt zijn voor zelfstudie?
Vind je de examen-/tentamenruimten voldoende geschikt om examen of tentamen in te doen?
FACILITEITEN
Vind je de voor jou beschikbare mediatheekfaciliteiten voldoende? <i>(t/m 1999: '..bibliotheekfaciliteiten)</i>
Vind je de voor jou beschikbare computer- en netwerkfaciliteiten voldoende?
Vind je de practicumfaciliteiten of oefenruimtes van jouw opleiding geschikt? <i>(t/m 1999: zonder 'oefenruimtes')</i>
VOLGENDE KEER WEER?
Ben je achteraf tevreden over je keus voor deze opleiding bij deze instelling? <i>(t/m 2000: zou je opnieuw deze opl. kiezen?)</i>

De 10 kwaliteits vragen en hun deelvragen, enquête 2001

INHOUD
De geboden studiestof is inhoudelijk voldoende interessant (t/m 1999: <i>..en uitdagend genoeg</i>)
Het onderwijs bij mijn opleiding heeft voldoende niveau
Het studieprogramma biedt voldoende keuzemogelijkheden.
SAMENHANG
De tentamens sluiten goed aan op de bestudeerde stof.
Er is genoeg samenhang tussen de afzonderlijke vakken (t/m 1999: <i>in het studieprogramma</i>)
De studie jaren bouwen voldoende op elkaar voort (t/m '99: <i>zie 2b</i>)
ZELFSTANDIG LEREN DENKEN
Er is voldoende tijd in het lesprogramma voor oefening van praktische vaardigheden.
Er is sprake van activerende onderwijsvormen, waarbij je zelf met de stof aan de slag gaat (t/m '99: <i>'moderne ..vormen'</i>)
Het studieprogramma stimuleert een kritische instelling. (t/m 1999: <i>'..stimuleert zelfstandig denken en..')</i>
DOCENTEN
De docenten dragen voldoende bij aan mijn leerproces (t/m 1999: <i>..geven boeiend en helder les</i>)
De docenten zijn vakinhoudelijk deskundig, d.w.z. hun kennis is 'up to date' (t/m '99: <i>zonder laatste zinsdeel</i>)
Docenten zijn voldoende beschikbaar als je ze nodig hebt (t/m '99: <i>De docenten zetten zich goed in en...</i>)
ROOSTERS EN TENTAMENS
Zorgt het studierooster voor een goede spreiding van tentamens en studielast?
Worden tentamens tijdig aangekondigd?
Zijn de uitslagen snel genoeg bekend?
Heb je genoeg mogelijkheden om examens/tentamens te herkansen?
STUDEERBAARHEID
Is de begeleiding van de studievoortgang voldoende, bv in verband met het halen van de prestatienorm?
Is de propedeuse voor de gemiddelde student goed te doen in tijd die er voor staat?
Is het overige studieprogramma voor de gemiddelde student goed te doen in tijd die er voor staat?
VOORBEREIDING LOOPBAAN
Is de studiestof 'up to date'? (1999: zijn studiestof en kennis docenten up to date?)
Met het studieprogramma en de stages biedt de opleiding een goede voorbereiding op de arbeidsmarkt
Mijn opl. speelt voldoende in op internationale ontwikkelingen in mijn vakgebied (t/m '99: <i>'ontwikk. op de arbeidsmarkt'</i>)
HUISVESTING
Vind je de collegezalen en lesruimten voldoende geschikt voor het (theorie-)onderwijs dat wordt gegeven?
Vind je dat er voldoende werkplekken zijn die geschikt zijn voor zelfstudie?
Vind je de examen-/tentamenruimten voldoende geschikt om examen of tentamen in te doen?
FACILITEITEN
Vind je de voor jou beschikbare mediatheekfaciliteiten voldoende? (t/m 1999: <i>'..bibliotheekfaciliteiten</i>)
Vind je de voor jou beschikbare computer- en netwerkfaciliteiten voldoende?
Vind je de practicumfaciliteiten of oefenruimtes van jouw opleiding geschikt? (t/m 1999: <i>zonder 'oefenruimtes'</i>)
VOLGENDE KEER WEER?
Ben je achteraf tevreden over je keus voor deze opleiding bij deze instelling? (t/m 2000: <i>zou je opnieuw deze opl. kiezen?</i>)

De 10 kwaliteits vragen en hun deelvragen, enquête 1999

INHOUD
De geboden studiestof is interessant en uitdagend genoeg.
Het onderwijs bij mijn opleiding heeft volgens mij voldoende niveau.
Het studieprogramma biedt voldoende keuzemogelijkheden (specialisaties, modules, keuzevakken, bijvakken)
SAMENHANG
De tentamens sluiten goed aan op de bestudeerde stof.
Er zit genoeg samenhang in het studieprogramma.
Er is voldoende tijd in het lesprogramma ingebouwd voor oefening van praktische vaardigheden.
ZELFSTANDIG LEREN DENKEN
Er wordt gebruik gemaakt van moderne onderwijsvormen waarmee je de stof actief kan eigenmaken.
Het studieprogramma stimuleert zelfstandig denken en de ontwikkeling van een kritische instelling.
DOCENTEN
De docenten geven boeiend en helder les.
De docenten zijn vakinhoudelijk deskundig.
Docenten zetten zich goed in en zijn genoeg beschikbaar als je ze nodig hebt.
ROOSTERS EN TENTAMENS
Zorgt het studierooster voor een goede spreiding van tentamens en studielast?
Worden de tentamens tijdig aangekondigd?
Zijn de uitslagen snel genoeg bekend?
Heb je voldoende mogelijkheden om examens/tentamens te herkansen?
STUDEERBAARHEID
Is de begeleiding van de studievoortgang voldoende, bv in verband met het halen van de prestatienorm?
Is de propaedeuse voor de gemiddelde student goed te doen in de tijd die er voor staat?
Is het overige studieprogramma voor de gemiddelde student goed te doen in de tijd die er voor staat?
VOORBEREIDING LOOPBAAN
De studiestof en de vakkennis van de docenten zijn 'up to date'.
Met het studieprogramma en stages biedt mijn opleiding een goede voorbereiding op de arbeidsmarkt.
Op de internationalisering van de arbeidsmarkt speelt mijn opleiding goed in, door uitwisseling of samenwerking met andere buitenlandse opleidingen.
HUISVESTING
Vind je de collegezalen en lesruimtes voldoende geschikt voor het (theorie-)onderwijs dat wordt gegeven?
Vind je dat er voldoende studiezalen zijn die geschikt zijn voor zelfstudie?
Vind je de examen-/tentamenruimten voldoende geschikt om examen of tentamen in te doen?
FACILITEITEN
Vind je de voor jou beschikbare bibliotheekfaciliteiten voldoende?
Vind je de voor jou beschikbare computer- en netwerkfaciliteiten voldoende?
Vind je de practicumfaciliteiten (of oefenruimtes) van jouw opleiding voldoende geschikt?
VOLGENDE KEER WEER?
Als ik opnieuw een studiekeuze zou moeten maken zou ik opnieuw een opleiding volgen bij dezelfde instelling.

In de reeks beleidsgerichte studies zijn de volgende titels nog verkrijgbaar:

111. Kort en goed?
Februari 2005 ISBN 90-5910-153-7
112. Buitenlandse beoordelaars over de kwaliteit en meerwaarde van de Nederlandse onderzoekscholen
Maart 2005 ISBN 90-5910-1936
113. Research prestatie meting: een internationale vergelijking
Juni 2005 ISBN 90-5910-273-8
114. Gezonde spanning: Beleidsevaluatie van de MUBEindrapport
Juli 2005 ISBN 90-5910-303-3
115. Issues in higher education policy
An update on higher education policy issues in 2004 in 11 Western countries
Augustus 2005 ISBN 90-5910-313-0
116. Rendement verkend
Succes- en faalfactoren van promotietrajecten aan Nederlandse universiteiten
Augustus 2005 ISBN 90-5910-323-8
117. Last(en) van studerende kinderen
De bijdrage van ouders in de studiefinanciering en hun invloed op het leengedrag van studerende kinderen
Oktober 2005 ISBN 90-5910-363-7
118. Net dat beetje extra
Studentenmonitor 2004
Studeren in Nederland: kernindicatoren, determinanten van studievoortgang en de gedreven student
September 2005 ISBN 90-5910-423-4
119. Myths and methods on access and participation in higher education in international comparison
Thematic report
Januari 2006 ISBN 90-5910-36-7
120. Foreign peer reviewers about the quality and added value of Dutch research schools
An analysis of Peer Review Committee reports
February 2006 ISBN 90-5910-164-2
121. Issues in higher education policy 2005
An update on higher education policy issues in 2005 in 10 Western countries
May 2006 ISBN 90-5910-254-1
122. Topkwaliteit in het hoger onderwijs
Een verkennend onderzoek naar kenmerken van topkwaliteit in het hoger onderwijs
May 2006 ISBN 90-5910-284-3
123. Het promotiesucces van de Nederlandse onderzoekscholen
Afsluiting van een drieluik
Projectrapport 3
April 2006 ISBN 90-5910-314-9
124. OECD thematic review of tertiary education
The Netherlands
Oktober 2006 ISBN 90-5910-374-2
125. Gender & Excellence
Een landelijk onderzoek naar benoemingsprocedures van hoogleraren
Oktober 2006 ISBN 90-5910-384-x
126. Studeren in het hoger onderwijs
Studentenmonitor 2005
November 2006 ISBN 90-5910-444-7
127. Issues in higher education policy 2006
An update on higher education policy issues in 2006 in 10 Western countries
January 2007 ISBN 90-5910-166-1
128. Afgestudeerden van het hoger onderwijs in Nederland in vergelijking met andere landen
Oktober 2007 ISBN 978-90-5910-428-0
129. Studeren in Nederland: kernindicatoren, motieven bij masterkeuze, studievoortgang, studenttypen en de bijzonder gemotiveerde student.
Oktober 2007 ISBN 90-5910-092-1
130. Tijdsbesteding universitair wetenschappelijk personeel
Januari 2008 ISBN 978-90-5910-074-9

Dit is een publicatie van het
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Productie Leo Wijnhoven/Yanti Mamahit

Vormgeving Wim Zaat, Moerkapelle

Uitgave juni 2008

Nabestellen Postbus 51-infolijn
Telefoon (0800) 8051 (gratis) of www.postbus51.nl

ISBN 978-90-5910-387-0

Prijs € 15,-

Zie ook www.minocw.nl/wetenschap

OCW38.062/620/08BK2008B019